โลกกับธรรม ศาสนากับมวลมนุษย์ ปรากฏขึ้นมาในระยะเดียวกัน แม้คนรุ่นหลังๆ ที่เพิ่งจะเกิดมาไม่กี่ปี ก็พอทราบความเป็นมาของโลกกับธรรม และศาสนากับมวลมนุษย์ได้ จากศาสนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ละพระองค์ประกาศธรรมสอนโลกสืบต่อกันมาเป็นลำดับ ในภัททกัปนี้ก็มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคม พระกัสสโป พระโคตโม คือพระพุทธเจ้าสมณโคดมของเราองค์ปัจจุบัน และพระอริยเมตไตรยที่จะมาตรัสข้างหน้าถัดจากพระพุทธเจ้านี้ไป ที่พระพุทธเจ้ามาตรัสรู้เป็นศาสดาสอนโลกล่วงไปแล้วนั้นมากต่อมาก จนไม่สามารถนับอ่านได้ สมกับโลกที่มีมานานแสนนานเช่นเดียวกัน

ความมากของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ผ่านไปแล้ว ถ้านับจำนวนวัตถุชิ้นหนึ่งๆ ที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ก็ไม่อาจมีจำนวนเท่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่ทรงทุ่มเทพระกำลังความรู้ความสามารถทุกด้าน ประกาศธรรมสอนโลกล้วนเป็นธรรมสมบัติอันมีค่ามหาศาล ไม่มีผู้ใดจะสามารถค้นพบและทำได้อย่างพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ทรงกระทำการสั่งสอนสัตว์โลกเพื่อความเป็นคนดีเป็นชั้นๆ แต่ละรายๆ ก็ไม่มีภาระใดจะหนักหน่วงยิ่งไปกว่าการสั่งสอนคนที่มีหัวใจเต็มไปด้วยสนิมอันเหนียวเหนอะเกรอะกรังที่แสนรกรุงรังน่าเกลียดน่ากลัว คือกิเลสอาสวะประเภทต่างๆ

จนกว่าธรรมชาติที่น่าเกลียดน่ากลัวนั้น จะหลุดออกได้แต่ละนิดละหน่อยจากหัวใจหนึ่งๆ จนปรากฏเป็นรูปร่างมนุษย์ขึ้นมา ให้เป็นที่น่าดูน่าชม น่าสนิทสนมน่าเคารพเลื่อมใส น่ากราบไหว้บูชา น่าศรัทธาเชื่อถือ น่าฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตายถวายตัวเป็นทาสได้อย่างสนิทใจ จนถึงขั้น **สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ** แต่ละรายๆ นั้น แสนที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะทรงลำบากมากเพียงไร นับแต่วันตรัสรู้และทรงสั่งสอนสัตว์โลกโดยมิได้จำกัดชาติชั้นวรรณะของหมู่ชนที่มาพึ่งร่มเงาแห่งพระบารมี เพราะอำนาจพระเมตตาแผ่ครอบไปทั่วโลกแห่งสัตว์ที่มีลมปราณทั้งหลาย ไม่ทรงจำกัดเวล่ำเวลาแก่สัตว์โลกที่ควรโปรดได้ ตลอดวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงทำการเกี่ยวข้องสงเคราะห์กับสัตว์โลกมากมายเพียงไร

พระพุทธเจ้าบางพระองค์ก็มีพระชนม์ยืนนานต่างกัน คือแปดหมื่นปีบ้าง สี่หมื่นปีบ้างเป็นต้น แต่ละพระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนพุทธบริษัทให้ได้บรรลุคุณธรรมเป็นขั้นๆ นับแต่ขั้นต่ำถึงขั้นสูงสุดคือพระอรหัตผล ทั้งเทพเบื้องบนและเบื้องล่าง ตลอดหมู่ชนไม่มีประมาณ แต่ละพระองค์ทรงทำประโยชน์แก่โลกมากมาย สุดวิสัยมนุษย์ธรรมดาจะทำได้ เมื่อรวมพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ที่ผ่านมา ซึ่งทรงทำประโยชน์แก่โลกในลักษณะดังกล่าวมา จนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คงมากต่อมากสุดวิสัยที่จะคิดและ

นับอ่านได้ ที่ชาวพุทธเรากล่าวอ้างเป็นคำบาลีว่า **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ เมนาโถ** นั้นจึงถูกต้องอย่างยิ่งอยู่แล้ว กรุณาพากันระลึกถึงพระองค์ทั้งหลายมากๆ สนิมของใจจะได้กลัวและเบิกช่องให้พวกเราพอมีโอกาสบำเพ็ญความดีมากๆ บ้าง

ในข้อนี้ไม่เพียงแต่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของเราเท่านั้น ยังเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกทั่วไปตลอดกาลสถานที่ด้วย ที่ว่า **กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท** ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้มาอุบัติตรัสขึ้นในโลกแต่ละพระองค์เป็นของยากมาก นั้นยากจริงๆ จนไม่มีใครสามารถอุบัติตรัสได้อย่างท่าน เพียงฟังธรรมที่ท่านได้ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนก็ยังเห็นว่าเป็นของยาก และเห็นว่ายากจนไม่อยากฟังและทำตาม แม้จะมีส่วนง่ายกว่าท่านอยู่เพียงไร ก็ยังอดพูดว่ายากๆ ไม่ได้อยู่เพียงนั้น จึงไม่มีโอกาสในหัวใจที่ไม่เคยให้ความสะดวกแก่ตนตลอดมา

ที่นำเรื่องพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาลงบ้างเล็กน้อยนี้ เพื่อท่านพุทธบริษัทผู้ถือ **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** จะได้นำมาเทียบเคียงกับความยากของตนซึ่งไม่มีเวลาว่างและง่ายเลย ได้ทดสอบกันบ้างว่า ทางไหนจะหนักเบายากง่ายต่างกันอย่างไรบ้าง ระหว่างภาระของท่านผู้ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าได้เป็นพุทธะขึ้นมา กับภาระของเราที่ทำกันอยู่ตลอดมา และมีสารประโยชน์เพียงใดบ้างจนถึงกับต้องบันดาลให้ต้องบ่นเช้าบ่นเย็นไม่มีเวลาอยู่เป็นปกติสุขได้ อาจได้คติเครื่องเตือนใจและลดคำว่ายากลงบ้าง การงานทางโลกทางธรรมจะได้เดินคู่เคียงกันไปด้วยความสะดวกราบรื่น แม้ภาระที่ทำไปจะมีน้ำหนักเท่าเดิม เพราะใจซึ่งเป็นผู้นำได้รับการปลดปล่อย คำว่ายากออกไปจากใจไปบ้าง ยังเหลือแต่คำว่า หนักก็เอาเบาก็ทำไม่ท้อถอยลดละ เพราะถือว่าเป็นงานที่จะอำนวยประโยชน์แก่ตนทั้งสองอย่าง คืองานทางโลกเพื่อความสะดวก หรือความอาศัยของกาย งานทางธรรมเพื่อความสะดวกสบายทางใจ และยังเป็นพลังช่วยหนุนงานทางโลกให้ถูกต้องดีงามอีกด้วย

ฉะนั้น ผู้มีธรรมในใจการงานจึงสะอาด ได้มาก็สะอาด ครองสมบัติที่ได้มาก็เย็นใจเพราะเป็นสมบัติอันบริสุทธิ์แท้ จะเอาไปทำบุญให้ทานก็เป็นบุญเป็นกุศลเต็มเม็ดเต็มหน่วย นำไปใช้ประโยชน์ในทางใดก็เย็นใจในทางนั้น ได้มาหรือจ่ายไปก็เป็นความบริสุทธิ์ใจปราศจากมลทิน ไม่กลัวว่าใครจะมาครหานินทาว่าร้ายว่าไปเที่ยวกอบโกยเอาของใครมานั่งอวดโลกเขาว่าตนเป็นเจ้ามหาสมบัติ แบบดินเหนียวติดศีรษะสำคัญว่าตนมีหงอน ความจริงก็คือดินเหนียวล้วนๆ ไม่ใช่หงอนอย่างแท้จริงเลย ฉะนั้นสิ่งที่ได้มาด้วยความไม่บริสุทธิ์ แม้จะมาซึมซาบเข้าเป็นเนื้อเป็นหนังอันเดียวกับอวัยวะแล้ว ก็ไม่บริสุทธิ์อยู่นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้พ่อแม่หรือครูอาจารย์ที่ดีมองเห็นการณ์ไกล จึงสั่งสอนบรรดาลูกศิษย์และลูกหลานไม่ให้เป็นพาลเที่ยวลักเล็กขโมยน้อย ตลอดถึงการจี้ปล้นคดโกง เพื่อกอบโกยเอาทรัพย์สมบัติอันเป็นกรรมสิทธิ์ที่บริสุทธิ์ของคนอื่นมาเป็นของตน และมากินมาใช้ต่างๆ โดยเฉพาะ หรือมาเลี้ยงเพื่อนฝูงหรือลูกหลานในครอบครัวให้เป็นสมบัติกาฝาก อาหารกาฝาก เครื่องใช้สอยกาฝากซึ่งไม่ใช่เลือดเนื้อที่บริสุทธิ์อันดั้งเดิมของตนแท้ ให้เป็นเครื่องดูดซึมหรือทำลายอวัยวะตลอดจิตใจให้เสื่อมหรือลดคุณภาพคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ลงสู่ความเป็นสัตว์ เป็นเสือเป็นเปรตเป็นผีเป็นสัตว์นรกอเวจี มีประเภทต่างๆ นับไม่ถ้วนชนิด ไม่มียางอายติดตัวไปตลอดภพชาติ และกลายเป็นโรคเรื้อรังฝังอยู่ภายในชนิดแก้ไม่หาย

แม้ตายไปเนื้อร้าย คือความชั่วที่เคยติดใจฝังนิสัยอยู่อย่างลึกลับ จนเจ้าตัวไม่อาจรู้ได้นั้นพาบันดาลจิตใจให้รักชอบในทางชั่ว ไม่กลัวบาปหาบแต่กรรมอยู่ตลอดกัปตลอดกัลป์ ไม่มีวันปลงวางลงได้ พระพุทธเจ้าพระองค์ใดมาตรัสก็ผ่านความรู้สึกเพียงสายฟ้าแลบเท่านั้น แล้วก็จมไปเสียไม่มีวันเวลาจะได้เห็นฟ้าเห็นหมอก เห็นเดือนเห็นดาว เห็นตะวันเหมือนโลกพลเมืองดีทั้งหลาย ดังที่ท่านแสดงไว้ในนิทานธรรมบทว่า สัตว์นรกผู้มีกรรมมหันต์มาแต่คราวเป็นมนุษย์ พากันประมาทเพลิดเพลินเกินตัวจนไม่รู้จักตาย พอถึงวันรู้ ก็เป็นวันตายของตนเสียแล้ว เลยคิดแก้ไขอะไรไม่ทัน เมื่อกายแตกใจก็จมลงในนรกลูกมหันตโทษมหันตทุกข์

ความลึกของนรกและความนานของกรรม นับขณะลงจากปากนรกกว่าจะถึงก้นเป็นเวลาสามหมื่นปีทิพย์ การลงไปใต้ก้นนรกนั้นก็ลงด้วยอำนาจแรงกรรมพัดผันลงไปเช่นเดียวกับเขาโยนชิ้นเนื้อลงหม้อน้ำร้อนเดือดพล่านนั่นเอง ผิดกันอยู่เพียงชิ้นเนื้อไม่มีวิญญาณรับทราบความร้อนเท่านั้น ส่วนคนที่กลายเป็นสัตว์นรกนั้นมีวิญญาณรับทราบอยู่ทุกขณะที่สัมผัสกับวิบากกรรมของตนในนรก พอกรรมพัดผันลงถึงก้นนรกแล้ว ก็พัดผันขึ้นมาปากนรกอีก นี้ก็กินเวลานานสามหมื่นปีทิพย์เช่นกัน ที่ต้องเสวยกรรมอยู่ทำนองนั้นเป็นเวลานานแสนนานกว่าจะพ้นจากนรกขึ้นมา

แม้ขณะที่กรรมพัดผันขึ้นมาถึงปากนรกแล้ว เพียงจะกล่าวคาถาย่อๆ ว่า **ทุ. สะ.นะ. โส.**เท่านั้นก็ยังไม่จบ ต้องจมลงไปก้นนรกอีกแล้ว คาถาย่อนั้นในธรรมบทท่านมีไว้พิสดารเต็มบาทคาถา คำแปลของคาถานั้นผู้เขียนก็ชักลืมไปมากเพราะจากหนังสือมานาน ถ้าจำไม่ผิดก็แปลว่า พวกเราทั้งหลายเมื่อเป็นมนุษย์อยู่พากันประมาท ประพฤติแต่ความชั่วเสียหายอยู่ประจำชาติ ไม่สนใจไยดีในความดีทั้งหลาย คติความเป็นไปของพวกเราจึงถึงทุกข์อันมหันต์ เมื่อพวกเราพ้นจากโทษนี้ไปแล้วจะไม่พากันประมาทดังที่เป็นอยู่เวลานี้ จะตั้งหน้าสร้างแต่บุญสร้างแต่กุศลโดยถ่ายเดียว ไม่ยอมทำชั่วอีกต่อไป

เท่าที่เป็นอยู่นี้นับว่าแสนทุกข์แสนทรมานแทบทนไม่ไหว แต่กรรมก็ชุบไว้ให้จำต้องทนไปจนกว่าจะหมดกรรมที่ทำมาดังนี้

ทราบว่าพวกนี้ก็เป็นพวกหนึ่งที่เก่งกล้าอาจหาญต่อบาปกรรม ต่อนรกทั้งหลาย ประหนึ่งโดดลงนรก ปรากฏว่าหม้อนรกแตกไฟนรกดับ หมดอำนาจแสดงเปลวและพิษภัยใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงคราวเข้าจริง ๆ ทำไมไม่เห็นแสดงฤทธิ์ตามความสามารถอาจหาญที่เคยโม้ก็ไม่ทราบ ทำไมฤทธิ์ที่เคยมีอยู่ในแดนมนุษย์จึงอับแสงไปหมด เมื่อถึงคราวที่ควรแสดงเข้าจริง ๆ นี่คงเข้าในทำนองรับประทานอิ่มแล้วไม่หิว นอนหลับสนิทแล้วไม่กลัว แต่ลืมคิดไปว่าตอนอิ่มกับตอนหิวและตอนหลับกับตอนตื่นมันผิดกัน ถ้าไม่ลืมนำมาเทียบกัน ก็คงจะเตรียมเสบียงไปพร้อมขณะจากบ้านไปในที่ต่าง ๆ เพื่อระงับความหิวขณะความอิ่มเปลี่ยนแปลง และเตรียมเครื่องป้องกันตัวไปด้วย เพื่อป้องกันเวลาเกิดความกลัวขึ้นมาในเวลาตื่นนอน

ทางศาสนามีบทธรรมเตือนไว้อยู่เสมอเพื่อป้องกันความลืมตัว หรือกลัวจะเป็นทำนองสัตว์นรกพวกลืมตัวลืมตายเหล่านั้นก็ได้ จึงเตือนไว้กลัวพวกเราจะประมาท ในความรู้สึกถึงใจเสมอมา แม้จะอยู่ในที่เช่นไรก็ทำให้คิดถึงธรรมบทนั้นอยู่เสมอ มีใจความสลักลงถึงขั้วหัวใจเลย ว่าเรามีความแก่ติดอยู่กับตัว มีโรคภัยต่าง ๆ อยู่ในตัวนี้ มีความตายเป็นประจำ ถึงวาระแล้วต้องตายแน่ จะล่วงพ้นความเป็นเหล่านี้ไปไม่ได้ นอกจากนั้นเรายังมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักชอบและเจริญใจทั้งหลายไป ในเวลาหนึ่งแน่นอน เรามีกรรมเป็นของตัว มิได้ตกไปเป็นของใครเหมือนสมบัตินอกกาย เรามีกรรมพาให้ไปพาให้เกิด พาให้อยู่ พาให้เสวยผล เราจะควรปฏิบัติกับตัวเองอย่างไรบ้าง เป็นทางชั่วหรือทางดี ถ้าทางชั่วเราก็เป็นคนชั่วและรับผลชั่วเป็นทุกข์ ถ้าทางดีก็เป็นคนดีและรับผลดีเป็นสุข จงเลือกเฟ้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป

เพราะเราอยู่ในข่ายแห่งธรรมและกรรมที่สอนไว้เหล่านี้แน่นอน ไม่มีทางปลีกแวะไปเป็นอื่น นี่คือธรรมที่แน่นอนตายตัวและสมบูรณ์เต็มที่ ไม่มีทางแก้ไขดัดแปลงหรือเพิ่มเติมให้เป็นอย่างอื่นได้ มีทางเดียวคือต้องดัดแปลงตัวเราให้เป็นไปตามเท่านั้น จึงจะสมหวังในสิ่งที่หวัง และไม่ประสบในสิ่งที่ไม่พึงหวังทั้งหลาย เห็นก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน ทราบก็สักแต่ว่าทราบเท่านั้น สิ่งไม่ดีนั้น ๆ จะมาบีบบังคับเราผู้ไม่เคยทำไว้ให้รับเสวยผลไม่ได้ ขณะที่ใจเกิดความประมาทไม่ยอมฟังเสียงอรรถเสียงธรรมจริง ๆ โปรดระลึกถึงธรรมเหล่านี้ ใจจะชะงักบ้างไม่ผาดโผน ถ้าเป็นการสมควรผู้เขียนอยากจะเรียนว่า ที่มีลมหายใจพอเป็นผู้เป็นคนมาบ้าง ไม่ลงไปท่องคาถา **ทุ. สะ. นะ. โส**. กับพวกกล้าหาญนอกเวทีเหล่านั้น ก็เพราะธรรมเหล่านี้คอยเตือนสติ และฉุดลากเอาไว้

แต่จะยอมฟังเสียงธรรมต่อไปทำนองที่เคยเป็นมาหรือเปล่านั้น ก็ยังไม่เชื่อสนิทนัก เพราะจิตดวงพยศนี้เคยพยศมาจนปลงใจเชื่อไม่ค่อยสนิทได้ จงพยายามด้อม ๆ มอง ๆ ดูมันไปนี่แล ท่านผู้มีจิตผาดโผนโยนตัวไม่อยู่กับร่องกับรอยที่ขีดเส้นบังคับไว้ด้วยหลักธรรมความมีขอบเขตเหตุผล ก็กรุณานำธรรมข้างบนมาหักห้ามไว้บ้าง จิตอาจลดความเร็วในทางไม่มีขอบเขตลงบ้าง พอมีทางพิจารณากับตัวเองและหาหนทางหลีกเลี่ยงได้ ไม่ปล่อยให้กิเลสตัณหานักกินรวบเหมาเอาไปเสียหมด บทถึงคราวจวนตัวเข้าจริง ๆ แบบ **ทุ. สะ. นะ. โส**. จะหาทางเลือกไม่ได้ และเกิดลงไปท่องคาถาย่ออยู่ในตะรางหรือในนรกไม่จบกันสักทีจะลำบาก

เพราะข่าวทำนองนี้มิใช่เป็นข่าวดีเลย เป็นข่าวที่น่าสลดสังเวชน่าหวาดเสียวเปลี่ยวใจเหลือเกิน ถูกใครเข้าไม่ใช่เป็นของดี แม้จะถูกเพียงคนใดคนหนึ่งในครอบครัวผัวเมียลูกหลานของเราเข้า ก็น่าจะบ้านแตกสาแหรกขาดได้จริง ๆ เพราะความเดือดร้อนเสียใจกับผู้ประสบสิ่งเลวร้าย เมื่อยังเป็นตนเป็นตัวเป็นผู้เป็นคนมีสติปัญญาพอคิดอ่านได้อยู่ จึงควรคิดจนสุดกำลังและพยายามหักห้ามแก้ไขจนสุดความสามารถ เหตุคือการหักห้ามฝ่าฝืนความอยากทำในสิ่งหายนะ แม้จะเป็นความลำบากในขณะฝ่าฝืน แต่ผลคือความสุขเย็นใจที่ได้รับในลำดับต่อมานั้น เป็นสมบัติอันพึงพอใจไปนาน และยังมีทางช่วยส่งเสริมนิสัยให้เป็นคนดีมีความสุขไปตลอดอนันตกาลอีกด้วย

นักปราชญ์ท่านมองเห็นการณ์ไกล จะทำอะไรท่านมิได้เอาความอยากเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจพาดำเนินงาน แต่ท่านเล็งถึงผลได้ผลเสียอันจะเกิดจากการทำด้วยสติปัญญาที่ควรแก่เหตุผลก่อน แล้วค่อยทำลงไปด้วยความมีเหตุผลหลักเกณฑ์จริง ๆ สิ่งที่ตกออกมาจากเหตุคือการทำด้วยความรอบคอบ จึงเป็นผลที่พึงพอใจทั้งตัวเองและผู้อื่นไม่มีทางตำหนิติเตียนได้ ทั้งเหตุคือการทำทั้งผลคือสิ่งที่พึงพอใจ ยังกลายมาเป็นคติตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังได้สืบทอดกันมาไม่มีสิ้นสุด

เราเกิดมาในโลกซึ่งเทียบกับแกงหม้อใหญ่ ที่มีทุกสิ่งและบุคคลชาติชั้นวรรณะต่าง ๆ สับปนระคนกันอยู่ ทั้งชั่วทั้งดี ทั้งน่าตำหนิและน่าชมเชย จึงควรเป็นนักวิจัยใคร่ครวญเลือกเฟ้นตรวจตราดูให้ละเอียดถี่ถ้วน ทั้งของดีของชั่ว คนดีคนชั่ว อย่าเห็นแก่ได้แก่หยิบฉวย อย่าเห็นแก่ความร่ำรวยสวยงามอร่ามตาซึ่งเป็นของงามนอกเพียงผิวเผิน แต่ข้างในเต็มไปด้วยความกลับกลอกหลอกลวง ถ้าตาไม่ถึงสิ่งลึกลับที่ซ่อนลึกอยู่ภายในจะเสียใจไปนาน จึงควรเชื่อฟังคำของนักปราชญ์ที่ฉลาดปกครองตนและทรัพย์สิน ตลอดปกครองคนทั้งหลายให้เป็นคนดีมีขื่อมีแป มีขอบเขตมีเหตุมีผล มีสติปัญญาปกครองตนตลอดมาถึงพวกเรา

ขอย้ำความเข้าใจกับทุกท่านซึ่งเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการรับผิดชอบตัวเองและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย ทั้งวงกว้างวงแคบจนไม่มีประมาณว่า คำว่า **ทุ. สะ. นะ. โส.** นั้นมิใช่ธรรมที่ขึ้นอยู่กับกาลสมัยและบุคคล แต่เป็นธรรมที่เดินตามกาลสมัยและตามบุคคลทุกยุคทุกสมัยไป จึงอาจมีได้ทั้งสมัยโน้นทั้งสมัยนี้ และอาจมีได้ทั้งกับคนโน้นทั้งกับคนนี้ทั้งกับตัวเราเอง ถ้าความรู้ความเห็นความประพฤติทางกายวาจาใจบ่งบอกออกเป็นตรา **ทุ. สะ. นะ. โส.** แบบเดียวกัน จึงไม่ควรสงสัยและตายใจว่าคาถาย่อนั้นได้สูญพันธุ์ไปนานแล้ว เพราะทุกสิ่งถ้ายังมีการสืบพันธุ์ สิ่งนั้นก็ยังไม่สูญ ต้องมีสืบต่อไปจนได้ตลอดกาลสถานที่ ถ้าคนดีคนชั่ว เราดีเราชั่ว หรือเราชั่วเขาดียังมีอยู่ในโลก ความสุขความทุกข์ตลอดสิ่งที่น่าติชมก็จำต้องมีอยู่ในโลกตลอดไป สำคัญที่ตัวเราจะเป็นผู้เช่นไรในการปฏิบัติต่อตัวเองและสิ่งเกี่ยวข้องทั้งหลาย นี่เป็นจุดสำคัญที่รวมลงของเรื่องทั้งปวง เพราะเป็นที่รวมแห่งความรับผิดชอบคือใจ

ใจเป็นสิ่งสำคัญในตัวเรา สิ่งดีชั่วทั้งหลายจึงสำคัญอยู่ที่ใจผู้ก่อเหตุ ถ้าใจได้รับการอบรมในทางที่ถูกที่ดี การงานไม่ว่าทางโลกทางธรรม ย่อมเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอไม่ค่อยผิดพลาด และมีประมาณประจำตัว ไม่ผาดโผนจนเป็นที่น่าเกลียดน่ากลัวและน่าตำหนิติเตียน ไม่มีความงามตาน่าดูแฝงอยู่บ้างเลย ฉะนั้นทางศาสนาจึงสอนเน้นลงที่ใจผู้ทรงโลกทรงธรรม ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบต่อไปตลอดกาลนาน ให้มีความรู้ความฉลาดรักษาตนและหน้าที่การงานเครื่องดำรงชีวิตด้วยความรอบคอบ เพราะใจที่ได้รับการศึกษาอบรมด้วยดี ย่อมเป็นคุณมหาศาลแก่โลกอย่างไม่มีประมาณ จึงไม่ควรมองข้ามใจดวงรู้ ๆ นี้

ตอนต้นได้กล่าวถึงธรรมกับโลกว่า เกิดในระยะเดียวกันและเป็นคู่เคียงกันมา ความจริงแล้วธรรมเป็นธรรมชาติมีอยู่ดั้งเดิม เป็นแต่ผู้จะสามารถค้นพบธรรมนั้นมีน้อยมาก และมีเป็นยุค ๆ ไม่เสมอไป พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแต่ละพระองค์ชื่อว่าค้นพบธรรมแต่ละยุค ยุคหนึ่ง ๆ มีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว แต่พระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นมีมากมาย ซึ่งล้วนเป็นผู้ค้นพบธรรมตามพระพุทธเจ้าทั้งนั้น เป็นแต่ความกว้างแคบลึกตื้นหยาบละเอียดในแขนงต่าง ๆ แห่งธรรมที่ค้นพบต่างกันกับพระพุทธเจ้าอยู่มาก แม้พระสาวกด้วยกันก็ยังมีต่างกันออกไปตามแขนงของธรรมที่ควรแก่นิสัยวาสนาอำนวยเป็นราย ๆ มิได้เหมือนกันไปทุกแง่ทุกแขนง แต่ส่วนใหญ่ของธรรมที่เป็นภูมิตรัสรู้นั้นเหมือนกันทั้งพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งปวง เพราะต่างก็ตรัสรู้สัจจะโดยสมบูรณ์เต็มภูมิสติปัญญาที่ควรตรัส จึงตรัสรู้ได้เต็มตามภูมิจิตภูมิธรรม

และความบริสุทธิ์จากการตรัสรู้ธรรมก็เสมอกัน ไม่มียิ่งหย่อนกว่ากัน นับแต่พระพุทธเจ้าลงมาถึงสาวกองค์สุดท้าย แม้จะมีผู้ตรัสรู้ธรรมขึ้นในสมัยปัจจุบันหรือขณะ

นี้ ความบริสุทธิ์จากการตรัสรู้ของท่านผู้นั้นก็เหมือนกันกับที่ท่านตรัสรู้ผ่านไปแล้วทั้งหมด ไม่มีอะไรผิดแปลกแตกต่างกันเลย ดังนั้นระหว่างพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์กับพระสาวกอรหันต์ทั้งหลาย จึงไม่มีความสงสัยภูมิจิตภูมิธรรมของกันและกัน แม้ผู้ตรัสรู้ขึ้นในปัจจุบันหรือขณะนี้ ก็หมดความสงสัยในพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายทันทีที่ตรัสรู้ธรรม เพราะเป็นธรรมแท่งเดียวเหมือนกัน ซึ่งไม่มีสมมุติแม้นิดแฝงอยู่ในจิตที่บริสุทธิ์นั้น พอจะนำออกเทียบเคียงกันได้เลย ฉะนั้นบรรดาท่านที่รู้ธรรมขั้นบริสุทธิ์เหมือนกันแล้ว จึงไม่มีการเทียบเคียงความบริสุทธิ์ของกันและกัน เห็นความบริสุทธิ์ของตนแล้วก็หมดความสงสัยในพระพุทธเจ้าทันที

เพราะพระพุทธเจ้าที่แท้จริงนั้นคือความบริสุทธิ์ ส่วนพระสรีระนั้นเป็นเพียงเรือนร่างของพุทธะที่สถิตอยู่เท่านั้น ซึ่งมีอาการแตกต่างกันออกไปตามพระรูปร่างลักษณะไม่มีประมาณ เช่นเดียวกับรูปร่างของชนสามัญทั่วๆ ไปที่แปลกต่างกันฉะนั้น ส่วนความบริสุทธิ์นั้นเป็นอันเดียวกัน คือเหมือนกัน นั่นคือพุทธะแท้ เป็นพุทธะอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย บรรดาพระสาวกอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าสมัยพุทธกาลหรือสมัยปัจจุบันนี้ ท่านไม่มีความสงสัยในพระพุทธเจ้าว่า ท่านเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วประทับอยู่ ณ ที่แห่งใด ขณะนี้ท่านเป็นอยู่อย่างไร และต่อไปท่านจะเป็นไปอย่างไร แม้กาลหรือสถานที่ปรินิพพานของท่าน ก็เป็นเพียงอาการของขันธ์อันเป็นสมมุติเหมือนโลกทั่วๆ ไปเท่านั้น พุทธะอันแท้จริงนั้นมิได้มีส่วนได้เสียกับการที่ขันธ์สลายตัว ขณะนิพพานอยู่สถานที่นั้น เวลาเท่านั้น วันเดือนปีนั้น เหล่านี้เป็นเพียงแสดงอาการของสมมุติให้โลกปรากฏเท่านั้น

พระอรหันต์ทั้งหลายท่านแน่ใจว่า ความบริสุทธิ์อันแท้จริงไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเหมือนสมมุติทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ที่เป็นอยู่ในท่านอย่างไร ความเป็นอยู่ของพุทธะทั้งหลายก็เป็นอยู่อย่างเดียวกันนั้น ท่านไม่สงสัยในความเกิดดับของจิตท่านฉันใด ก็ไม่มีความสงสัยในความเกิดดับของพุทธะทั้งหลายฉันนั้น เพราะเป็นเรื่องเท่ากัน คือเป็นเรื่องอันเดียวกัน ท่านผู้ถึงความบริสุทธิ์โดยสมบูรณ์แล้ว ไม่ว่าพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก คือท่านผู้หมดความสงสัยทั้งทางโลกและทางธรรมโดยสิ้นเชิง หมดความกังวลบ่นทุกข์เพราะกิเลสเป็นตัวเหตุทำพิษ ฉะนั้น คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** นั้นจึงมิใช่ความสุขที่คนมีกิเลสทั้งหลายจะอาจเอื้อมด้นเดาได้ถูก เพราะเป็นความสุขในฐานะของจิตที่บริสุทธิ์ล้วนๆ ถ้ายังไม่บริสุทธิ์โดยสมบูรณ์จึงพูดคำนี้ไม่ถูก เพราะไม่อยู่ในฐานะหรือกฎเกณฑ์แห่งความด้นเดา

สำหรับพระพุทธเจ้ากับพระขีณาสพ ท่านทรงธรรมบทนั้นโดยทางใจอย่างสมบูรณ์ คำว่า **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** ก็เช่นกัน มิได้สูญแบบที่โลกๆ คาดเดากัน แต่สูญ

แบบมีเจ้าของรับรู้และรับรอง มิใช่สูญแบบหมดความหมายไร้สาระ แต่สูญแบบเต็มไปด้วยความหมายและทรงไว้ซึ่งสาระอย่างมหัศจรรย์ ฉะนั้นคำทั้งสอง คือ **นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ** และ **นิพฺพานำ ปรมำ สุญฺญำ** นี้มีพระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์เท่านั้นจะรับรองและยืนยันว่าเป็นธรรมจริงสุดส่วน เป็นธรรมเหนือโลก เป็นความสุขเหนือโลก เป็นความสูญนอกโลก ผู้อยู่ในโลกกับด้วยความพัวพันแห่งกิเลสทั้งหลายจะยืนยันรับรองไม่ได้แม้เชื่อว่าเป็นความจริงร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะไม่ใช่วิสัย

ดังนั้นความรู้ความเห็นความเป็นอยู่ ของท่านผู้ปล่อยวางภาระโดยประการทั้งปวง กับความรู้ความเห็นความเป็นอยู่ของผู้ยังแบกภาระทั้งปวงอยู่ จึงนำมาเทียบกันไม่ได้ เมื่อจิตไปเจอธรรมสองบทอย่างประจักษ์ใจแล้ว อะไร ๆ ที่เคยยึดถือมาแม้เป็นเวลานานเพียงไร ก็หลุดลอยปล่อยวางไปเอง เช่นเดียวกับบุรุษสะพายกรวดทรายอยู่บนบ่าโดยเข้าใจว่าเป็นของดีมีค่า แต่พอมาเจอกองทองเข้า กรวดทรายอยู่บนบ่าก็หลุดลอยปล่อยทิ้งไปเองฉะนั้น

ความสุขในธรรมบทว่า **ปรมำ สุขำ** นี้ เป็นความสุขที่ผู้ประสบแล้วไม่มีการเบื่อหน่ายชินชาเหมือนความสุขทางโลก ซึ่งคอยแต่จะเบื่อกันอย่างง่ายดาย และคว้าหาความสุขใหม่อยู่เรื่อย ๆ จนเกิดความวุ่นวายส่ายแส่หาทุกข์เพิ่มเข้าอีก บางครั้งถึงกับร้าวรานและแตกจากกันกับความสุขเก่าที่เคยมีอยู่ โดยเห็นว่าแก่เกินกาลนานเกินวัยก็มี ซึ่งเคยมีประจำอยู่เสมอ สิ่งที่เก่าแก่ย่อมไม่ค่อยต้องกับใจของคนเราเป็นธรรมดา สมบัติเครื่องใช้สอยไม่ว่าอะไรที่ใช้ไปนานก็ชักเบื่อ เช่น เสื้อผ้ารถราเป็นต้น ซื้อมาใหม่ ๆ รู้สึกหอมหวนชวนชม พอใช้นาน ๆ ไปก็เกิดความเบื่อขึ้นมา วิธีแก้ไขความเบื่อ ก็คือคิดหาใหม่มาเรื่อย ๆ ตามนิสัยของจิตที่ไม่เคยมีความอิ่มพอทางใจ จึงทำให้ยุ่งอยู่เสมอไม่มีเวลาเป็นปกติสุขได้

ฉะนั้นคำว่า **ปรมำ สุขำ** และ **ปรมำ สุญฺญำ** ของท่านผู้มีความอิ่มพอทางใจ กับความหิวโหยของผู้ไม่รู้จักความอิ่มพอจึงนำมาเทียบกันไม่ได้ ผู้ประสงค์อยากครองความสุขในธรรมสองบทนั้น ก็จำต้องสร้างความอิ่มพอทางใจให้สมบูรณ์เพียงพอแล้วก็ได้ครองเอง โดยไม่ต้องรอให้ตำแหน่งและเก้าอี้ว่างลง ทั้งที่คุณสมบัติเพียงพออยู่แล้ว เพราะนี่มิใช่ตำแหน่งที่เกี่ยวกับโต๊ะเก้าอี้ที่ต้องรอคอยกัน แต่เป็นตำแหน่งธรรมที่ว่างสำหรับผู้ควรจะครองอยู่เสมอ จะสำเร็จขึ้นมาเมื่อไรในภูมินี้หรือตำแหน่งนี้กี่หมื่นกี่แสนรายหรือมากกว่านั้น ก็ไม่มีใครหรืออะไรมากีดกันกลั่นแกล้ง ธรรมเปิดให้ผ่านไปได้และอยู่ได้อย่างสบายบรมสุข

นอกจากตัวเองจะกีดกันกลั่นแกล้งตัวเองด้วยเลศเพทุบายต่าง ๆ ไม่ให้อยากทำอยากไปเท่านั้น เพราะเรื่องทำนองนี้มักมีอยู่ประจำใจคนมีกิเลสแทบทุกคนเสมอมา แม้

องค์พระศาสดาเองเวลาจะเสด็จออกทรงผนวช ยังมีมารล่อลวงถ่วงเอาไว้ โดยอุบายที่มารเข้าใจว่าลึกลับแหลมคม ควรจะผูกมัดพระองค์ให้อยู่ในเงื้อมมือได้ ว่าขุมทรัพย์จะเกิดเจ็ดมุมเมือง ขอได้โปรดยับยั้งชั่วคราวก่อนเป็นต้น แต่พระองค์ไม่ทรงลุ่มหลงคำหลอกลวงถ่วงเวลาของมาร เสด็จออกทรงผนวชบำเพ็ญโพธิญาณให้แก่กล้าไม่ล่าถอย จนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าองค์เอกขึ้นมา ซึ่งแสนวิเศษเลิศโลกทั้งสามกว่าขุมทรัพย์เจ็ดมุมเมืองเป็นไหน ๆ

ที่ชาวพุทธได้ยึดพระองค์พร้อมพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ฝากเป็นฝากตาย ถวายชีวิตกับพระองค์ตลอดมา ก็เพราะพระปรีชาสามารถฉลาดรู้ของพระองค์นั่นเอง จึงไม่ทรงลุ่มหลงกลมารยาของมารที่แสนเล่ห์แสนกล หากเรายึดเอาเยี่ยงอย่างของพระองค์มาปฏิบัติบ้างตามกำลัง แม้ไม่ได้แบบครูทุกกระเบียด ก็ยังอยู่ในฐานะลูกศิษย์ที่มีครูสั่งสอนบ้าง ไม่ปล่อยให้เวล่ำเวลาหน้าที่การงานหรือสิ่งร้อยแปดพันนัยมาล่อลวงและแย่งเอาตัวตลอดกำลังวังชาความรู้ความฉลาด ที่สามารถในทางดีมีประโยชน์ไปเสียหมด คนเราก็คงไม่จนต่อตัวเองนัก ยังพอมีทางระบายทุกข์ออกจากใจได้บ้าง วันพระหรือวันเสาร์ อาทิตย์หนึ่ง ๆ ซึ่งปีหนึ่ง ๆ มีหลายวัน ยังพอมีหวังถือเอาวันเช่นนั้นมาบำเพ็ญประโยชน์ทางจิตใจและครอบครัวตลอดประเทศชาติบ้าง พอให้ตนเองและครอบครัวตลอดจนผู้เกี่ยวข้องได้มีความร่มเย็น และถือเป็นคติตัวอย่างบ้าง

ส่วนคนดีในเมืองไทยเรานั้นเชื่อว่ามีอยู่แยะ แต่อาจไม่เยอะเหมือนประเภท...ที่คอยกดถ่วงและดูดเลือดเนื้อ ทั้งที่ลับและที่เปิดเผยอยู่ตลอดเวลา คนดีและความดีมีจำนวนน้อย จึงไม่มีกำลังพอให้ความร่มเย็นแก่ตนและผู้อื่นได้เท่าที่ควร สิ่งที่ให้ความมั่นคงแต่ต้องสลายตัวลง ก็เพราะความต้านทานไม่เพียงพอกับน้ำหนักที่กดถ่วงอยู่ตลอดเวลา เราผู้เป็นเจ้าของประเทศชาติศาสนาด้วยกันทุกคน จึงควรสะดุดใจอย่างยิ่งที่จิตใจเสื่อมจากของมีค่าคือศีลธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของตัวเราและประเทศชาติ ซึ่งจัดว่าเป็นความเสื่อมเสียและเสียหายอย่างมาก ไม่น่าจะอยู่อย่างเย็นใจได้เลย สิ่งอื่นจะเสียหายไปบ้างเราถือเป็นธรรมดา ที่ได้มาย่อมมีเสียไป ไม่ถึงกับทำส่วนใหญ่ให้เสียไปด้วย

แต่สำคัญที่ศีลธรรมเสื่อมจากใจ เป็นสิ่งที่เสียหายมากและน่าใจหาย เช่นเดียวกับกิ่งไม้ในลำต้นของมันที่เสียไปบ้างเป็นบางกิ่งบางแขนง ไม่ถึงกับทำส่วนใหญ่คือลำต้นของมันให้เสียหายไปด้วย แต่ถ้ารากแก้วของมันได้ถูกตัดโค่นให้ขาดแล้ว ก็นับว่าชะตาของต้นไม้นั้นที่จะทรงต้นทรงกิ่งของตนไว้ไม่ได้ จำต้องหักโค่นลงจมดินอย่างไม่มีปัญหา

การกล่าวทั้งนี้มิได้มีเจตนาเพื่อให้ท่านผู้หนึ่งผู้ใด ได้รับความกระทบกระเทือนจากธรรมเครื่องพยุงโลก แต่เพื่อพยุงจิตใจและช่วยกันรักษาคุณค่าของมนุษย์ที่สูงด้วย

คุณธรรมให้คงอยู่ และเพื่อเพิ่มกำลังความรู้ความฉลาดในอุบายต่าง ๆ ให้ทันกับกลมารยาของใจที่แสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงเรามาเป็นเวลานานแสนนานจนปัจจุบัน ตามมันไม่ทันสักที หากธรรมที่กล่าวนี้ไม่อาจอำนวยประโยชน์ใด ๆ แก่ท่านก็กรุณาผ่านไป และกรุณาอย่าได้ถือสากับพระป่าเลย เพราะเขียนไปเรื่อย ๆ อาจเลือนป้ำ ๆ เป๋อ ๆ ไปได้ จึงขออภัยด้วยใจจริง

ในความคิดของเราคนเดียว ถ้าคิดในทางไม่ดีมีมากครั้งและหลายเวลา ไม่มีการยับยั้ง ความไม่ดีในตัวเราก็นับวันเพิ่มมากขึ้นทุกขณะที่คิดที่พูดและที่ทำ จนเป็นความชั่วอันใหญ่หลวงได้ แม้ร่างกายจะเล็กก็ไม่มีปัญหาว่าจะเป็นภาชนะที่รับความชั่วโดยมีขนาดจำกัดเหมือนภาชนะอื่น ๆ ซึ่งมีขนาดจำกัดอยู่ในตัวมันเอง เมื่อมีการคิดการพูดการทำผิดมากขึ้นเพียงไร ก็ได้รับมากเท่านั้นโดยไม่มีวงจำกัด

ผู้นำสิ่งไม่ดีต่าง ๆ เข้าในภายในใจจึงควรมีจำกัดตัวเองบ้าง ไม่เช่นนั้นเป็นอันตรายแก่ตัวเราอย่างไม่มีอะไรช่วยได้ ถ้าไม่รีบช่วยตัวเองเสียแต่เวลาที่ระลึกได้และพอช่วยได้อยู่ ขณะที่ยังเป็นเราอยู่เวลานี้ เมื่อถึงเวลาเข้าจริง ๆ ร่างกายลมหายใจเปลี่ยนแปลงเข้าถึงจุดสุดท้ายต้องสุดวิสัยทุกรายไป

แม้คิดพูดทำในทางดีก็เช่นกัน พยายามสั่งสมขึ้นเท่าไรก็มีมากขึ้นเท่านั้น โดยไม่จำกัดว่ารูปร่างจะเล็กหรือโตเพียงไร ย่อมเป็นภาชนะรับได้ตลอดไป จึงไม่ควรกลัวว่าความดีจะมากเกินไปไม่มีภาชนะใส่ โปรดทำไปเถอะเราจะได้ยิ้มให้ตัวเราเองไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่งแน่นอน ไม่มีใครจะมีสิทธิมาเสวยและยิ้มแทนเราได้ เพราะมิใช่สิ่งจับจองและแย่งชิงกันได้ เป็นสมบัติของตัวใครตัวเรา

สมบัติคือความดีนี้มีมากเท่าไร ยิ่งเบากายเบาใจหายกังวลมากขึ้นเท่านั้น ผิดกับสมบัติอื่นใดในโลกทั่ว ๆ ไป นักปราชญ์ท่านจึงยกย่องสรรเสริญกันตลอดมา ไม่มีนักปราชญ์ท่านใดจะติเตียนสมบัติประเภทนี้ว่า ไม่ดีไม่ควรขวนขวาย แต่กลับประกาศโฆษณาเชื้อเชิญทั้งทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายทั่วไตรโลกธาตุ ให้สนใจใฝ่ทางดีและบำเพ็ญกัน ใครมีความอุตส่าห์พยายามมากเท่าไร ท่านยิ่งสรรเสริญมากเท่านั้น ดังมีในธรรมที่ศาสดาประกาศสอนหมู่ชนแทบทุกแห่งทุกเล่มทุกคัมภีร์ ที่ว่าด้วยความเพียรพยายาม ความอดความทนเหนียวแน่นต่อความดีเป็นต้น ไม่เคยเห็นท่านสรรเสริญชมเชยความเกียจคร้านในกิจการที่ชอบทั้งทางโลกและทางธรรมเลย นอกจากท่านตำหนิโดยถ่ายเดียวตลอดมาเท่านั้น แม้เช่นนั้นก็ยากจะมีผู้สนใจพิจารณาในคำติชมของท่านซึ่งเป็นคำที่มีคุณค่ามหาศาล แต่ชอบสนใจฟังคำติชมของคนที่มิใช่ปราชญ์และคนที่ธรรมสาปแช่งนั้นมากกว่า ทั้งท่านและเรารู้สึกว่ามีใจตรงกันเสียจริง ๆ แต่ไม่ตรงกับใจ

ของนักปราชญ์ท่าน ฉะนั้นจึงไม่ค่อยได้เป็นปราชญ์ตามท่านบ้าง แม้พอแสดงอาการที่น่าอุ่นใจ แต่มักจะเป็นพาลกันอย่างลึก ๆ ที่เจ้าตัวไม่อาจทราบได้มากกว่า

คำว่าพาลนี้มีทั้งพาลหยาบ พาลละเอียด พาลภายนอก พาลภายใน พาลให้คนอื่น พาลให้ตัวเอง คำว่าพาลมีมาก พวกเราจึงมักโดนเอาพาลชนิดใดชนิดหนึ่งเข้าจนได้ หนีไม่พ้น ยิ่งผู้เขียนด้วยแล้วตัวโดนเก่งกว่าใคร ๆ จึงได้นำเรื่องของตัวออกประจานเสียบ้างเพื่อเข็ดหลาบหน่อย ต่อไปจะได้มีสติระลึกรู้คำว่าพาลคืออะไรเสียบ้าง ไม่เช่นนั้นจะอวดตัวว่าดีว่าเก่งเสียเรื่อย หม้อนรกเลยจะแตก กรุณาอย่ายึดเป็นเยี่ยงอย่างในส่วนที่เป็นพาลของผู้เขียน เขียนมาถึงตรงนี้มองหาพาลหาโทษของท่านผู้ใดไม่เห็น เห็นแต่พาลและโทษของตัวก็เลยคว้าออกมาเขียนเสียบ้าง เพื่อท่านผู้อ่านจะได้คิดบ้างว่า พระไม่ว่าพระป่าพระบ้านก็อาจมีผิดพลาดได้ เช่นเดียวกับประชาชนทั่ว ๆ ไปผู้มิได้กอดคัมภีร์อยู่ตลอดเวลาเหมือนพระ จะไม่ให้ผิดพลาดอย่างไรได้

คำว่าพาลในบทนี้ตามความหมายของศาสนาใช้แปลว่า ผู้เขลา แต่ท่านอธิบายความหมายแห่งคำนี้กว้างขวางมาก รวมแล้วได้ความว่า ใครมีความฉลาดแหลมคมเพียงไรก็ตาม ถ้าไม่มีหิริโอตตัปปะอยู่ในใจและความประพฤติแล้ว ท่านเรียกว่าพาลทั้งนั้นไม่มีข้อยกเว้น มิหนำผู้ไม่มีศิลปวิทยามากมายอะไรนักเลย แต่เป็นผู้รักใคร่ใฝ่ธรรม ชอบทางบุญทางกุศล มีหิริโอตตัปปะประจำใจและความประพฤติ ท่านยังกลับชมเชยว่าเป็นปราชญ์ ฉะนั้นคำว่าพาลและปราชญ์ในหลักธรรม จึงหมายเอาคนชั่วกับคนดีเป็นสำคัญ และถือเป็นเครื่องยืนยันว่า ผู้นี้เป็นพาลเพราะความประพฤติชั่ว และว่าผู้นั้นเป็นปราชญ์เพราะความประพฤติดี คำว่าพาลนี้พาลทั้งตัวเอง พาลทั้งผู้อื่น คือตนก็เดือดร้อนเพราะความเป็นพาลของตน คนอื่นก็พลอยได้รับความเดือดร้อนขุ่นเคืองเพราะความเป็นพาลของผู้นั้นด้วย จึงมิใช่ของดีที่ควรจะนอนใจไม่คิดแก้ไข ถ้าพาลหนัก ๆ และมีจำนวนมากเข้าโลกก็แตกได้อย่างไม่มีปัญหา

การผลิตวัตถุเครื่องทำลายมาก ๆ ก็ควรเรียกได้ว่าเครื่องมือทำคนให้เป็นพาลมากเข้า ยิ่งต่างยกพวกใส่กันด้วยเครื่องมือทำลาย ก็ควรเรียกว่าต่างคนต่างเป็นพาลเครื่องทำลายมีพิษสงมากเพียงไร ก็แสดงถึงผู้ทำและผู้นำไปทำลายว่าเป็นพาลหนักเข้าเพียงนั้น ถ้าทั่วโลกยกแผ่นดินเข้าสังหารทำลายกันอย่างย่อยยับ ก็ควรเรียกว่าพาลขั้นมหาพินาศ พาลขั้นสูญพันธุ์ พาลขั้นประลัยกัลป์ ถ้าเป็นพาลอยู่ลำพังตนเองคือชอบก่อความลำบากรำคาญให้เฉพาะตัวเอง แต่ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าพาลในตัวเองหรือพาลภายใน

พาลอีกอย่างหนึ่งนั้นคือชอบผัดวันประกันพรุ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการทำดีใส่ตน มีไหว้พระสวดมนต์ภาวนาเป็นต้น เพราะตามปกติจิตคิดอะไรพอคิดได้ พูดได้และทำได้

ทั้งนั้น แต่เวลาจะคิดอรรถคิดธรรม พูดเป็นอรรถเป็นธรรม เช่นสวดมนต์ไหว้พระเป็นต้น และทำสิ่งที่เป็นความดีงามใส่ตน คือการทำบุญให้ทานไปวัดฟังธรรมจำศีลเหล่านี้ มักจะมีอุบายแปลกๆ เพื่อออกตัวไปทางใดทางหนึ่งจนได้ อุบายประเภทนี้ปราชญ์ท่านว่าเป็นอุบายของคนพาลภายใน และเป็นคนพาลแบบพลเมืองดี พาลแบบนี้ผู้เขียนแม้ทุกวันนี้ก็ยังหลีกไม่พ้น ต้องโดนชมตัวเองว่าเคยใช้อุบายอันแยบคายทำนองนี้เรื่อยมา

คำว่าพาลมีหลายประเภทต่างๆ กันดังกล่าวมา แต่มิได้หมายความว่า ลงได้คำว่าเป็นพาลแล้วคนอื่นต้องหัวร้างข้างแตกไปตามๆ กันแบบไม่ไว้หน้าเช่นนั้น คือพาลแบบสุขุม พาลแบบผู้ดี พาลภายนอก พาลภายใน เหล่านี้เรียกว่าพาลด้วยกัน ปัญหาสำคัญก็คือพาลในตัวเรา จะเป็นพาลแบบไหนบ้างที่แอบมาตั้งบ้านเรือนอยู่บนหัวใจของเรา และคอยระบายออกให้เราจำต้องปฏิบัติตามแบบบ่อยกลางเรือนโดยไม่รู้สึกตัว พาลประเภทนี้อาจมีอยู่กับทุกคนเพราะเป็นพาลแบบพลเมืองดี พาลแบบนี้ผู้เขียนแม้ทุกวันนี้ก็ยังหลีกไม่พ้นทั้งๆ พยายามหลีก เพราะเป็นพาลของสุภาพบุรุษสุภาพสตรีที่เคยไปวัดฟังธรรมจำศีลอยู่แทบทุกวัน เช่น วันพระ วันเสาร์ วันอาทิตย์ เลี้ยงไว้เพื่อช่วยตัวเองเวลาเกิดความเกียจคร้านขึ้นมา ต้องอาศัยพาลตัวนี้ช่วยทำประโยชน์ นอกจากนั้นก็มีพระทั้งพระป่าพระบ้านท่านชอบเลี้ยงมันไว้ดูเล่นเหมือนกับชาวบ้าน

เพราะพาลตัวนี้มันน่ารักมาก ใครๆ ก็ชอบมันทุกเพศทุกวัยไม่รังเกียจ เช่นผู้เขียนด้วยแล้วไม่อยากพูดมาก กลัวจะเป็นการชิงดีชิงเด่นกว่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ขอพูดแต่เพียงว่ารักมันอย่างจับใจเอาเลย พาลตัวนี้ถ้าเป็นสัตว์ก็เป็นสัตว์ที่น่ารักมาก ถ้าเป็นคนก็ไม่น่ารังเกียจ แต่ถ้าเป็นเจ้าของเสียเองก็ยิ่งน่ารักมาก แต่ไปอาศัยอยู่กับผู้ใดเขารังเกียจเพราะไม่ได้การได้งานอะไรเลย พาลตัวนี้มันทำให้เสียการเสียงานเสียเงินจนไม่มีอะไรติดตัว เวลาเราจะทำอะไรมันคอยมาแอบกระซิบให้หยุดและให้พาไปเที่ยวเสียเรื่อย ถ้าตามมันบ่อยนักการงานทุกด้านมักเจ๊ง เงินมักไม่ชอบอยู่ในกระเป๋าเพราะมันสังหารทรัพย์สมบัติเก่ง ไม่มีอะไรเท่า

พูดถึงการกินอยู่หลับนอนแล้วมันไม่มีสถานที่จอดแวะ หรือสถานีหยุด มันตีตั๋วเตลิดเลยทีเดียว หรือจะพูดเรื่องการเที่ยวมันต้องเป็นหัวหน้าวันยังค่ำ ถึงไหนเป็นถึงกัน และไม่เลือกสถานที่เที่ยวด้วย ยิ่งเป็นสถานที่เริงรมย์งมงายด้วยแล้ว มันทำเอาจนพนักงานขายตั๋วเบื่อขี้หน้า แม่ค้าเบือนหน้าหนี ไม่ชนะจะนับเงินจากมือมัน ใครๆ ต้องยอมกันทั้งนั้น ต้องยกให้มันว่าเก่งจริงในเรื่องทำนองนี้ มีนักปราชญ์เท่านั้นที่สาปแช่งมันเพราะท่านรู้เรื่องของมันได้ดี หลอกลวงท่านไม่ได้ นอกนั้นมันเที่ยวตีสนิทเป็นมิตรเป็นสหายตะไปหมด แม้กระทั่งพระในวัดป่าวัดบ้าน ไม่เกรงขามใครเลย ยิ่งผู้เขียนยิ่ง

เป็นขาประจำ มันมิได้เกรงกลัวเอาเลย ก็จะให้มันเกรงกลัวเอาอะไร เวลามันหายไปบ้างชั่วขณะเดียว ก็เรียกมันกลับมาปูที่นอนหมอนมุ้งให้แล้ว เรื่องมันเป็นอย่างนี้แล ฉะนั้นนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านจึงสอนให้ระวังอย่าให้มันเข้ามาตีสนิทได้นัก จะทำให้เสียการเสียงานและเสียผู้เสียคน

แม้พาลประเภทนี้จะไม่เป็นภัยแก่ผู้อื่นก็อดจะเป็นภัยแก่ตัวเองไม่ได้ ท่านจึงเรียกว่าพาลและตำหนิว่าไม่ดี แม้พวกเราจะรักชอบมันว่ามันดี คำว่าความดีแล้วไม่ว่าความดีประเภทใดหรือผู้ใดริเริ่มทำขึ้น พาลนอกพาลในชอบรังควานเสมอแต่ไหนแต่ไรมา เราจะเรียกพาลนี้ว่าเป็นมารก็ไม่น่าจะผิด เพราะเป็นประเภททำลายด้วยกัน ต่อไปนี้จะขอเรียกว่ามาร ความดีกับมารชอบเป็นข้าศึกกัน แต่โดยมากมารชอบชนะเสมอ มีน้อยครั้งที่เราฝืนทำความดีจนเอาชนะมารได้สำเร็จ เพราะผู้ทำความดีโดยมากทนมารรังแกหรือรบเร้าไม่ไหว หลายครั้งต่อหลายหนก็จำต้องยอมไปเอง คนดีมารชอบรังแกเพราะเป็นฝ่ายให้อภัย ประการหนึ่งมารไม่กล้าไปรังแกพวกมารด้วยกัน ต้องหันมาเล่นงานกับคนดีซึ่งเป็นฝ่ายคอยให้อภัยอยู่เสมอ ไม่ค่อยถือผิดถือโกรธ ถ้าจะคอยถือโทษมาร คนดีก็จะกลายเป็นมารไปด้วย จำต้องได้ระวังรักษาความดีของคนดีไว้เสมอ

เราชาวพุทธเมื่อทราบว่าการทำความดีมารชอบมารังแกตัดรอนเช่นนั้น ก็ควรพยายามปักหลักเอาความดีสู้กับมาร มารก็ยอมและถอยไปเอง เช่นขณะจะเริ่มทำวัตรภาวนา มารจะแอบมากระซิบว่าให้พักผ่อนเสียก่อนค่อยทำเมื่อไรก็ได้ เดี๋ยวจะเหนื่อยมากไป เพราะวันนี้ทำงานมากไป ทั้งเคร่งเครียดกับงานตลอดวัน ไม่มีเวลาพักผ่อนบ้างเลย เมื่อมามัวทำวัตรภาวนาอยู่อย่างนี้จะเอาเวลาไหนพักผ่อนเล่า พรุ่งนี้ก็ต้องไปทำงานแต่เช้าอีกแล้ว ยิ่งพรุ่งนี้งานยิ่งมากและงานหนักๆ ด้วย ดังนี้ ซึ่งเป็นอุบายอันแยบยลพอตัวของมารผู้ฉลาดและเคยเป็นผู้นำเรามานมนาน เราอาจเชื่อฟังคำเกลี้ยกล่อมของมาร และยอมหยุดงาน ที่กำลังจะเริ่มลงมือทำอยู่อย่างเต็มใจก็ได้

จึงควรหาอุบายเกลี้ยกล่อมมารให้เคลิ้มหลับไปบ้าง ด้วยความแยบคายของเราเอง ว่าเชิญไปพักผ่อนให้สบาย คอยเราอยู่บนเตียงโน้นก่อน สักประเดี๋ยวเราจะตามไปนอนด้วยกัน จงนอนหลับอย่างสนิทจนลืมทานอาหารเช้าโน้นแหละ ตื่นขึ้นมาแล้วก็ไม่ต้องไปทำงาน แม้งานจะมากและหนักสักเพียงไรก็ตาม เมื่อเรานอนให้หลับสบายอย่างเต็มที่แล้วจะทำเมื่อไรก็ได้ บัดนี้เราขอทำงานสักนิดก่อนแล้วค่อยนอนมากๆ การทำวัตรสวดมนต์ภาวนานี้เรายังไม่ค่อยได้ทำเท่าไรนัก มัวแต่ยุ่งกับการกับงาน บัดนี้มีโอกาสบ้างเราขอทำสักนิดเถิด พอมารตายใจอนุญาตก็ทำเสียใหญ่ตั้งหลายชั่วโมง คราวต่อไปก็หลอกมันอีกตามแต่วิธีที่เหมาะสมในขณะนั้น พยายามหลอกจนมารมันเชื่อแล้วก็ต้มตุ๋นมันให้จมไปเลยจะชื่อว่าฉลาด

อีกอุบายหนึ่งทั้งหลอกทั้งสั่งสอนมารให้ยอมจำนน ต่อความแยบคายแห่งอุบายของเรา นั่นแลดีมาก จัดว่าฉลาดเหนือมัน และจับมันมัดให้อยู่ใต้อำนาจของเราได้ยิ่งเป็นความฉลาดแหลมคม พระพุทธเจ้าและสาวกท่านล้วนเป็นผู้หลอกมารและปราบมาร ท่านจึงชนะมารและเป็นผู้หมดบ่วงหมดเครื่องผูกพัน และมีอิสระเต็มที่จนได้เป็นศาสดาสั่งสอนโลก ธรรมที่ประทานไว้จึงล้วนเป็นธรรมที่สั่งสอนและปราบปรามมารภายในทั้งสิ้น แต่ผู้ปฏิบัติธรรมกลับเป็นผู้ถูกต้มจากมารทุกประเภทเสียมากต่อมาก จึงมักเป็นผู้อาภัพทางศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันเป็นธรรมเครื่องฉุดลากจากบ่วงมาร จึงไม่ค่อยมีกำลังความก้าวหน้าเพื่อเอาตัวรอดเป็นยอดคนได้อย่างครู

การรักษาสมบัติใดในโลก ไม่ยากเท่ารักษาคนคือตัวเรา ที่จะไม่ให้ตกเป็นเหยื่อแห่งความชั่วนี้รู้สึกยากมาก นับจากเด็กจนถึงผู้ใหญ่วัยเฒ่าแก่ชรา จำต้องได้รักษากันอย่างเข้มงวดกวดขันตลอดมา เพราะสิ่งที่พาให้เสียซึ่งมีอยู่ภายในนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับวัยและกาลสถานที่อะไรเลย สิ่งนั้นคือความอยากเป็นเจ้าเรือนเรืองอำนาจ คอยหาโอกาสจะช่วงชิงพาให้ไปในทางเสื่อมเสียอยู่เสมอ การปฏิบัติรักษาตัวเพื่อความเป็นคนดีอันเป็นคุณค่าของมนุษย์นี่แลเป็นการรักษายากมาก ตัวเราเองก็พยายามรักษาระดับความดีไว้ ลูกๆ เกิดมาก็พยายามอบรมสั่งสอนและช่วยกันรักษาให้ด้วย ผู้เกี่ยวข้องมีมากน้อยซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบ ก็ย่อมเป็นภาระเลี้ยงดูและให้อุบายสั่งสอนเพื่อรู้วิธีปฏิบัติและรักษาตัว ให้ปลอดภัยจากความชั่วเสียหายทั้งหลาย

เฉพาะอย่างยิ่งการรักษาเราสมกับว่าตนเป็นที่รักอย่างยิ่ง ดังธรรมท่านกล่าวไว้นี้เป็นการรักษายากมากตลอดมาและตลอดไป เบื้องต้นก็อาศัยพ่อแม่พี่เลี้ยงคอยเลี้ยงดูทางอาหารการเป็นอยู่หลับนอน พอเติบโตขึ้นมาบ้างก็ส่งเข้าโรงเรียน เพื่อช่วยเหลือทางความรู้วิชาความฉลาดอันเป็นเครื่องมือทางอาชีพ แต่กรณีที่รักษาตัวเพื่อเป็นคนดีมีศีลธรรมในใจ ตลอดความประพฤติไม่เป็นภัยแก่ตนและสังคม นี่เป็นกรณีที่สำคัญมากสำหรับภูมิมนุษย์อันแท้จริง

การปกครองตนให้ดำเนินการครองชีพ และความประพฤติโดยอรรถโดยธรรม ไม่นำยาพิษคือสิ่งที่ผิดมาเผาผลาญตนและผู้เกี่ยวข้อง เป็นภาระสำหรับผู้รักตนไม่มีวันเวลาเบาเลย แต่ผลคือความสุขความเย็นใจนั้น ย่อมเป็นโอชารสที่ฝังลึกอยู่ในใจไม่มีวันจืดจาง ผู้ปกครองตนด้วยวิธีนี้เป็นผู้มีชีวิตอันสดชื่น และมีความสะดวกราบรื่นตลอดไปทั้งปัจจุบันและอนาคต การรักษาตนเพื่อความชุ่มชื่นเบิกบานตลอดไปนี้ เป็นการประกันความปลอดภัยของตัวไปทุกระยะกาล นี้แลที่นักปราชญ์ท่านชมเชยว่าเป็นความรักตนแท้ ไม่ทำความด่างพร้อยเสียหายใส่ตัวเอง หลับและตื่นก็เป็นสุข ยังเป็นอยู่หรือ

ตายไปเมื่อไรก็เป็นสุข คำว่าสุคตินั้นคือสมบัติอันพึงพอใจของคนผู้รักตนและรักษาตนด้วยวิธีดังกล่าวมา

แต่การรักษาตนให้เหมาะสมตามธรรมที่ท่านสอนไว้นั้น รู้สึกยากที่จะมีท่านผู้สนใจอย่างแท้จริง อาจเห็นว่าไม่สำคัญแล้วมองข้ามตนไปเสีย การมองข้ามตนซึ่งเป็นคนทั้งคนอันอยู่ในความรับผิดชอบของตนตลอดกาล จึงเป็นการผิดพลาดอย่างน่าใจหาย เพราะความเห็นตนไม่สำคัญ ก็เท่ากับเป็นคนหมดความสำคัญในตัวอย่างสิ้นเชิง ความเห็นชนิดนี้เป็นความเห็นที่เป็นภัยแก่ตนอย่างไม่มีจุดที่หมาย ว่าจะมีวันเวลาเจอความสุขได้ ถ้าเป็นรถก็ไม่มีพวงมาลัยและเบรก ถ้าเป็นสัตว์ก็ไม่มีเจ้าของคอยให้ความปลอดภัย ซึ่งไม่แน่ว่าจะไปเจอเขียงและหม้อน้ำร้อนที่เดือดพล่านเข้าเมื่อไร ถ้าเป็นไข้ก็หมดทางรักษา เพียงอยู่คอยวันคอยคืนไปเท่านั้น

ผู้ไม่ประสงค์จะพบเห็นเหตุการณ์ที่น่าสลดสังเวชและหมดหวัง เพราะความทอดอาลัยในตัว จึงควรมองดูตนให้มากกว่ามองสิ่งอื่นใดในเวลาที่ควรมองได้อยู่ขณะนี้ เมื่อผ่านกาลอันงดงามนี้ไปแล้วจะไม่มีโอกาสได้มอง หากรีบฉวยโอกาสเสียแต่บัดนี้จะเป็นผู้มีหวังในการพึ่งตนได้ทั้งปัจจุบันและอนาคต แม้จะอยู่ในโลกกับมนุษย์ไปนานเพียงไร ความพึ่งตนก็มีหวังพึ่งได้ดังใจหมายตลอดกาลนานเพียงนั้น

สิ่งที่มีคุณค่าในโลก ๆ อาจเห็นว่าเงินทองกองสมบัติและสิ่งที่ตนรักชอบและพึงพอใจทั้งหลายอันเป็นของนอกกาย อาจมิได้คิดว่า “ตนแลเป็นที่รักสงวนอย่างยิ่งและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใดในโลก” จึงพาให้มองข้ามตนอยู่เสมอแทบทุกเวลานาทีก็ว่าได้ สิ่งที่ตนพึงหวังทั้งหลายจึงพลอยพลาดหวังไปเรื่อย ๆ ไม่ค่อยประสบดังใจหมาย ถ้าปักใจลงเชื่อตนตามหลักธรรมว่าเป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งมวลแล้ว ทั้งสมบัติภายในคืออริยสมบัติ มีศรัทธา ศีล หิริโอตตัปปะเป็นต้น อันเป็นเครื่องประดับใจกายวาจาให้เป็นสุขงามตาทางมรรยาท ทั้งสมบัติภายนอกมีเงินทองข้าวของชนิดต่าง ๆ เป็นต้น อันเป็นเครื่องบำรุงร่างกาย และประดับเกียรติ เหล่านี้ย่อมจะเป็นมามีมาเพราะความขวนขวายในทางที่ชอบ

การแสวงหาทรัพย์ภายนอก ก็ไม่ทำให้ผู้อื่นได้รับความบอบช้ำและเจ็บใจ แสวงหาด้วยความขยันหมั่นเพียรตามหลักของผู้เชื่อกรรมว่ามีหาต้องมีได้เมื่อสิ่งนั้น ๆ มีอยู่ การแสวงหาทรัพย์ภายในก็ไม่เกียจคร้าน เพราะผู้เชื่อกรรมต้องเชื่อผลของกรรม คือผลงานของตัวที่กำลังประกอบกระทำอยู่ การรักษาตัวเพื่อหลบหลีกจากความหายนะต่าง ๆ ก็พยายามตลอดไป การประกอบงานอาชีพก็ทำไปด้วยความหวังพึ่งเป็นพึ่งตายกับงานและผลของงานจริง ๆ

เมื่อความมั่นใจได้ปักลงในความเชื่อตนและในทรัพย์ภายในภายนอก ไม่ส่ายแส่ใจไปอื่นแล้ว ตั้งหน้าประกอบกระทำกิจการตามเจตนาไม่ลดละ คุณธรรมคืออริยทรัพย์ก็ไหลมา สมบัติเงินทองของมีค่าต่าง ๆ ก็ไหลมาหาตนอันเป็นต้นเหตุของงานนั่นแล และก็ตนนั่นแลเป็นเจ้าของของสมบัตินั้น ๆ ทั้งเป็นเจ้าของ ทั้งเป็นผู้เสวยผล ไม่จนทั้งชาตินี้และชาติหน้า ทุกสิ่งทุกอย่างไหลมารวมลงในความรักตนและรักษาตนทั้งสิ้น กลายเป็นผู้หมดความกังวลหม่นหมองทั้งปัจจุบันและอนาคต เพราะอำนาจแห่งการขวนขวายโดยชอบธรรมดังกล่าวมา จึงขอมอบไว้กับทุกท่านที่รักตนนำไปพิจารณาและดำเนินตามธรรมที่ถูกทางแห่งความรักตนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เราจะเป็นผู้ที่ภูมิใจตลอดกาลไม่มีทางสิ้นสุดแห่งความหวังพึ่งตน ซึ่งผิดกับการหวังพึ่งตนโดยวิธีทำลายตนด้วยการประพฤติตามอำเภอใจ หรือตามอำนาจแห่งความอยากที่ให้ทำ ให้แสวงหาสิ่งผิด ๆ เป็นไหน ๆ

ความคิดแบบสุกเอาเผากินนั้น เป็นความคิดที่สั้นเกินกว่าภูมิมนุษย์ที่มีปัญญาประจำชาติประจำสันดานมาแต่กำเนิดเกินไป ไม่สมควรนำมาใช้ในชาติภูมิมนุษย์เรา จะมาทำลายภูมิมนุษย์เราซึ่งเป็นภูมิสูงมาด้วยวาสนาบารมีอยู่แล้วให้เสื่อมทรามลงไป ร้ายกว่าสัตว์ผู้เป็นสัตว์อยู่แล้วซึ่งเป็นภูมิที่โลกไม่ถือกัน แต่มนุษย์ที่เป็นชาติภูมิอันสูงส่งเต็มตัวนี้โลกถือกัน เมื่อไปทำสิ่งที่ต่ำทรามแบบสัตว์ผู้ไม่รู้ดี ชั่ว บุญ บาป นรก สวรรค์ เช่นนั้น เพราะมนุษย์กับสัตว์ผิดกันอยู่มาก ประหนึ่งอยู่คนละโลก แม้จะอยู่ร่วมหลังคาเรือนกัน เช่น สุนัขหรือสัตว์เลี้ยงในบ้างเป็นต้น จะมีกี่ตัวก็เป็นการประกาศตัวมันเองอยู่ด้วยรูปร่างลักษณะกิริยาท่าทาง ประจักษ์ตาประจักษ์ใจของมนุษย์ทั่ว ๆ ไป ไม่มีใครสงสัยว่ามันเป็นมนุษย์

แต่มนุษย์ทำตัวลดฐานะลงสู่ความเป็นสัตว์ ด้วยความรู้ความเห็นและความประพฤติที่ต่ำทรามนั้น รู้สึกจะมีทางทราบกันได้ยาก เพราะกายก็เป็นมนุษย์เราดี ๆ นี่เอง ถ้าไม่แสดงกิริยาออกให้เห็นพอจะทราบได้ นอกจากนักปราชญ์เท่านั้นท่านทราบได้ และท่านคิดเรื่องเหล่านี้มาก่อนคนในโลก ทั้งที่ท่านอาจเกิดทีหลังของโลกบางสมัยก็มี ดังท่านแสดงไว้ในธรรมว่า มนุสสติรัจฉาโน มนุสสเปโต มนุสสมนุสโส มนุสสเทโว เป็นต้น ซึ่งแปลเอาความย่อ ๆ ว่า คนเป็นสัตว์เดียรัจฉานในร่างมนุษย์ คนเป็นเปรตในร่างมนุษย์ คนเป็นมนุษย์เต็มภูมิของมนุษย์ คนเป็นเทพเจ้าในร่างมนุษย์ดังนี้ ข้อความแห่งธรรมเหล่านี้ยกออกจากคำว่ามนุษย์เพียงคำเดียวเท่านั้น แยกออกเป็นต่าง ๆ ตามแต่ใจของมนุษย์นั้น ๆ จะหนักไปในทางใดมาก

มนุสสติรัจฉาโน ตามความหมายของธรรมท่านว่า กายเป็นมนุษย์ แต่ใจเป็นเหมือนใจสัตว์ กิริยาที่แสดงออกไม่รู้จักสูงต่ำ ไม่รู้จักเคารพในบุคคลและสถานที่ที่ควร

เคารพนับถือ ตื่นนอนขึ้นมาก็มีเพียงหาอยู่หากินไปวันหนึ่ง ๆ ไม่สนใจกับคุณงามความดีและความประพฤติอันดีงามใด ๆ เพียงหาใส่ปากใส่ท้องกินอิ่มแล้วก็นอนเหมือนสุกรตัวอ้วน ไม่ได้สนใจไยดีกับศีลกับทานการไหว้พระสวดมนต์ บาปบุญเป็นอย่างไรไม่เข้าใจและไม่สนใจอยากทราบด้วย แต่ก็ยังดีที่ไม่ไปเที่ยวก่อกวนบีบคั้นผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์เจ็บใจ เพียงประพฤติไปตามนิสัยเฉย ๆ มนุษย์ที่มีนิสัยและความเป็นไปดังที่ว่ามานี้ท่านเรียกว่า มนุสสติรัจฉาโน

มนุสสเปโต ท่านว่ากายเป็นมนุษย์ แต่ใจเป็นใจเปรตใจผี เที่ยวก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นให้เป็นฟืนเป็นไฟไปด้วยไม่มีประมาณ พอลักก็ลัก พอจี้ก็จี้ พอปล้นก็ปล้น พอคดโกงก็คดโกงเอา พอตบตาได้ก็ตบตาเอา พอได้ด้วยวิธีใดเป็นเอาดะไป ไม่เลือกหน้าว่าเป็นอินทร์เป็นพรหม พอยุแหย่ก่อกวนให้คนที่สนิทหรือสามัคคีกันแตกร้าวจากกันก็ยุแหย่ พอยุแหย่ให้เขาเป็นถ้อยเป็นความกัน พอมีทางหารายได้จากเรื่องถ้อยความก็เอา พอหลอกซื้อหลอกขายได้ก็หลอกเอา ชอบแสวงหารายได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ จากบุคคลที่ควรได้ไม่มีประมาณ มีร้อยสันพันคม คว่ำกินหงายกินได้ ขูดกินบีบคั้นกินอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ก็ได้ ชนิดดักกับเหมือนเขาดักกับหนูก็ได้

แสดงตัวเป็นคนทุกข์จนก็ได้ เป็นเสี่ยใหญ่ก็ได้ เป็นข้าราชการทหารตำรวจหรือพลเรือนก็ได้ ทำเป็นคนเซ่อ ๆ เหมือนคนบ้าคนบอก็ได้ ทำเป็นปราชญ์ฉลาดทางศีลทางธรรมก็ได้ ทำเป็นเหมือนคนแก่เซ่อซ่าที่น่าสงสารก็ได้ เข้ากับผู้คนหญิงชายหนุ่มสาวเฒ่าแก่ก็ได้ เข้ากับทางราชการงานหลวงก็ได้ ไปคนเดียวก็ได้ ไปกับหมู่กับพวกมาก ๆ ก็ได้ ตามแต่เหตุการณ์พาให้เป็นไป ไม่อั้นไม่จน ยังมีวิธีการอีกมากมายหลายกระทง แต่อธิบายพอเป็นข้อคิดเล็กน้อยเพื่อท่านที่สนใจใคร่ธรรมได้พิจารณา ซึ่งอาจมีอยู่กับทุกคน อย่างน้อยก็อย่างใดอย่างหนึ่งในบางขณะจิต แม้ผู้เขียนเองก็ยอมรับว่ามีได้อย่างน้อยก็ในบางขณะจิต หรืออาจมากกว่านั้น

มนุสสมนุสโส ท่านว่ากายเป็นมนุษย์ ใจก็เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์แบบ รู้ที่สูงที่ต่ำ รู้สถานที่ที่ควรเคารพนับถือ รู้อดีตอนาคตที่จะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อตนและส่วนรวม รู้ดี ชั่ว บาป บุญ นรก สวรรค์และนิพพานว่าจริงตามหลักธรรมที่สอนมนุษย์ให้รู้ฐานะแห่งความเป็นมนุษย์ของตน รู้ท่านรู้เรา รู้ผู้ใหญ่รู้ผู้น้อย รู้ผู้มีคุณมากคุณน้อย รู้กตัญญูกตเวที สมภูมิของมนุษย์ที่ควรรู้ควรปฏิบัติไม่บกพร่อง พร้อมทั้งหน้าที่การงานของมนุษย์ควรทำไม่ควรทำ รู้กิจที่ควรทำแก่ตนทั้งปัจจุบันและอนาคต เป็นผู้สนใจใฝ่ธรรม เช่นเดียวกับสนใจในชีวิตของตนที่รับผิดชอบอยู่ตลอดเวลา ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืนธรรมที่อัจฉริยมนุษย์แสดงไว้โดยถูกต้อง เคารพนับถือพระไตรรัตน์เสมอด้วยชีวิตหรือยิ่งกว่าชีวิต และยอมสละเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาได้ตลอดเวลา

ไม่เหยียบย่ำทำลายสิ่งที่โลกถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์วิเศษ และเทิดทูนไว้บนดวงใจตลอดกาล มีความเป็นอยู่อย่างมีความหมาย ไม่ปฏิเสธสิ่งที่นักปราชญ์รับรองโดยสวากขาตธรรม และยินดีปฏิบัติตามทั้งที่ควรละและควรบำเพ็ญไม่ประมาท ไม่ลบล้างความจริงที่มีอยู่ดั้งเดิม และไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไขสิ่งนั้นๆ เอาตามทิฐิของตน มีความเป็นอยู่หลับนอนอย่างง่ายๆ ไม่ก่อความกังวลใส่ตนในสิ่งที่ไม่จำเป็นและหาประโยชน์มิได้ เป็นผู้เชื่อถือและไว้ใจได้ในคำที่ได้ตกลงกับใครไว้ โดยไม่ต้องทำสัญญาผูกมัดเหมือนทั่วๆ ไป เพราะความซื่อสัตย์สุจริตเป็นเครื่องพาดำเนินความสมบูรณ์อยู่แล้ว พูดอะไรแล้วเป็นคำสัตย์คำจริงไม่มีปลิ้นปล้อนหลอกลวง คนที่มีลักษณะนี้ท่านเรียกว่า มนุสสมนุสโส เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบเต็มภูมิแห่งมนุษย์

มนุสสเทโว ท่านอธิบายไว้ในภูมิต้น มีลักษณะเหมือนมนุษย์ที่ ๓ แต่มีคุณธรรมพิเศษกว่ากันขึ้นไปอีกบ้าง คือมีเมตตาจิตสูงกว่ามนุษย์ที่ ๓ ขึ้นไปเป็นลำดับ คำว่าเทพนี้หมายถึงจิตใจเหมือนพรหมหรือยิ่งกว่านั้น ถึงขั้นวิสุทธิธรรมวิสุทธิเทพด้วยในบางรายที่ควรเป็นได้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเทวธรรมมีหิริโอตตัปปะ เป็นต้น คือมีความละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปอยู่เสมอ มีเมตตาจิตเป็นความโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีธรรมเป็นที่ตั้ง มีธรรมเป็นใหญ่บนหัวใจ เคารพธรรมเหมือนชีวิตจิตใจ หวังพึ่งเป็นพึ่งตายกับธรรม หรือจะเรียกว่าผู้มีธรรมพาอยู่ ธรรมพาไป ธรรมพาทำกิจการทุกอย่าง ถ้าธรรมเห็นว่าไม่ควรแล้วเป็นไม่ยอมทำ ไม่ยอมฝืนทำต่อไป

แม้จะอาศัยขันธ์เป็นอยู่ในโลกเหมือนมนุษย์ทั่วๆ ไป แต่มิได้ถือโลกหรือเอาโลกเป็นใหญ่บนหัวใจ มีจิตใจผ่องใสไม่ขุ่นมัวโดยโลภะ โทสะ โมหะ หรือราคะ โทสะ โมหะตามรายของมนุษย์ประเภทนี้ปฏิบัติบำเพ็ญถึง ซึ่งมียิ่งหย่อนกว่ากันเป็นรายๆ ไป นี้กล่าวตามลำดับคุณธรรมเริ่มมาแต่จำพวกมนุสสมนุสโส สูงขึ้นไปจนถึงมนุษย์วิสุทธิเทพคือพระอรหันต์ในร่างแห่งมนุษย์ ฉะนั้นมนุสสเทโวจึงพิสดารและละเอียดขึ้นไปจนสุดขีดแห่งความละเอียด ทั้งนี้อยู่ในความสามารถของมนุษย์จะทำให้ได้ให้ถึงได้ ไม่เหลือวิสัยของแต่ละรายจะพยายามตามความสามารถของตน นอกจากรายที่เป็นกรณีพิเศษเท่านั้น

ดังนั้นศาสนธรรมนี้ ผู้เขียนจึงมีความเชื่อถือและเคารพเลื่อมใสอย่างสุดยอดเลย ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เกี่ยวกับมรรคผลนิพพานซึ่งเป็นสวากขาตธรรมอย่างถึงใจ แต่ส่วนปลีกย่อยอาจมีลัทธิต่างๆ แทรกเข้ามาแฝงอยู่บ้าง นั่นจำต้องพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ ไม่สามารถอาจเอื้อมไปเหมาเอามาเป็นความเชื่อถือหมดทีเดียว แม้จะมีท่านผู้ใดผู้หนึ่งมาตำหนิ ก็ยอมรับว่าไม่สามารถ ดังที่เขียนไว้นี้

คำว่าความเชื่อนี้ ความเชื่อธรรมเป็นที่ตายใจกว่าความเชื่อในสิ่งใดๆ ในโลก และเป็นความเชื่อที่มีความสุข โดยไม่ต้องระวังว่า จะมีการกลับกลอกหลอกลวงเหมือนความเชื่อในสิ่งต่างๆ แม้ในวงผู้ปฏิบัติธรรมด้วยกัน พูดกันก็เชื่อถือและตายใจได้ตลอด ไม่ต้องระวัง จึงกล้าพูดและกล้าเขียนอย่างไม่ละอายว่า ความเชื่อธรรมเป็นยอดแห่งความเชื่อทั้งหลายในโลก

ผู้เชื่อธรรมเป็นผู้สบาย หลับและตื่นก็เป็นสุข เชื่อสุดขีดแห่งธรรมก็มีความสุขสุดขีดแห่งใจ ไม่มีความสุขใดจะเสมอเหมือนใจที่เชื่อต่อธรรมอย่างสุดขีด นี่แลแดนแห่งความสุขอันสุดยอดคือความเชื่อธรรมสุดยอด ไม่มีความสุขใดในโลกไหนจะเสมอความเชื่อและความสุขประเภทนี้ เราทุกคนเคยเชื่อสิ่งต่างๆ มาจนนับไม่ถ้วนคณนาไม่จบ และเคยถูกหลอกจากความเชื่อในสิ่งนั้นๆ มาแล้วมากมายเช่นเดียวกัน แต่ลองหยิบยกเอาความเชื่อเหล่านั้นหรืออย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าเด่นๆ ในจิตที่ได้เคยรับผลจากความเชื่อนั้นมาแล้ว มาเทียบกับความเชื่อในธรรมประเภทสุดยอดนี้ลองดู ความเชื่ออันไหนจะมาสามารถต่อยอดขึ้นไปอีกยิ่งกว่าคำว่าสุดยอดนี้ ความเชื่อนั้นยังจะมีอยู่อีกไหม ทำสิ่งใดก็ดีที่จะเห็นผลเป็นความสุขอย่างเด่นๆ ชนิดไม่จืดไม่จางไม่เบื่อหน่ายหลงลืม เหมือนความเชื่อผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมนี้จะมีไหม

สำหรับผู้เขียนยอมรับว่าไม่เห็นและไม่มี เหมือนความเชื่อผลของการปฏิบัติธรรมทั้งๆ ที่ก็ทำอยู่ นอนอยู่ ไปอยู่ มาอยู่ เล่นอยู่ จริงอยู่ เหมือนโลกทั่วๆ ไป ด้วยเหตุนี้จึงได้ปลงทิฐิมานะ ยอมรับเชื่อและปฏิบัติตามศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า และขอถวายตัวเป็นพระพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชาโดยไม่มีปัญหาใดๆ มาขัดแย้งใจได้ เพราะได้เคยเห็นโทษแห่งความเชื่อในสิ่งต่างๆ มาด้วยความปักใจ เพราะความหิวโหยเป็นผู้นำฉุดลากไปอย่างไม่มีเหตุผลเป็นเครื่องยับยั้ง พอได้ตั้งตัวต่อสู้ความเชื่อมั่นนั้นๆ ให้ผ่อนตัวมามากต่อมาก จนกล้าพูดได้ว่าไม่พ้นถูกหลอกถูกต้มจากความเชื่อนั้นๆ

ฉะนั้นความเชื่อในสิ่งใดๆ ก็ตาม เมื่อมีทั้งผลดีและผลชั่วแฝงขึ้นมาให้เจ้าตัวต้องรับเสวยอยู่ไม่วาย จึงอดจะนำมาทดสอบเทียบเคียงดูต้นสายปลายเหตุไม่ได้ เพื่อหาทางเลือกเฟ้นและหลีกเลี่ยงความเชื่อในสิ่งและประเภทนั้นๆ พอมีทางเอาตัวรอดบ้าง ไม่ยอมเข้าไปเป็นตัวประกันรับรองโดยถ่ายเดียว ท่านที่เคยผ่านความบอบช้ำกับความเชื่อประเภทต่างๆ ที่มีต่อสิ่งต่างๆ มามาก ซึ่งถ้าจะมีการพิสูจน์กันบ้างก็พอได้เหตุได้ผลกับมัน และพอจะแยกความเชื่อประเภทสังหารทำลายจิตใจและทรัพย์สินเหล่านั้นออกทำประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นได้บ้างแล้ว ถ้าไม่ยอมตัวสละเป็นสละตายต่อมันแบบ

ไม่สนใจที่จะคิดต่อสู้เพื่อแก้ไขไปเท่านั้นซึ่งสุดวิสัยในตัวเอง ไม่มีทางแก้ไขและไม่มีใครช่วยได้

สรุปในบรรดาความเชื่อที่เคยเกิดเคยมีในใจมาเป็นประจำ และเคยให้ผลผิด ๆ ถูก ๆ มาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน พอถือเอาความได้ว่า ความเชื่อธรรมเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องระวังภัย ผลก็ไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียใจในภายหลัง นอกจากได้รับความปลื้มปีติตามลำดับของความเชื่อและการปฏิบัติของตน จนกลายเป็นความเชื่อที่ฝังใจถอนไม่ขึ้นเท่านั้นถ้าคิดจะถอน แต่มิได้คิดว่าจะถอน นอกจากจะย้ำความเชื่อนั้นลงให้แน่นจนตายไปด้วยกัน เพื่อเป็นความสุขชนิดไม่กลับกลอกเท่านั้น เพราะเป็นความเชื่อที่ฉุดลากคนขึ้นจากหล่มลึก และยกขึ้นสู่ที่ปลอดภัยหายห่วงโดยประการทั้งปวง เรื่องความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ ของแต่ละคนน่าจะเรียกได้ว่าเป็นอจินไตย ไม่มีใครจะสามารถพรรณนานับได้ จึงเขียนลงเพียงเล็กน้อยพอเป็นเครื่องเทียบเคียงและเลือกเฟ้นมาเป็นประโยชน์เท่าที่ควร

สำหรับผู้เขียนซึ่งบวชอยู่กับศีล กินกับธรรมมาจนเป็นเนื้อเป็นหนังอันเดียวกันกับคำว่า“ลูกพระ”แล้วก็เรียนตอบตามความรู้สึกของลูกพระว่า “เชื่อธรรม” แม้จะอาศัยอยู่กับโลกที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน โดยมากที่ศรัทธาญาติโยมมาเยี่ยมเยียนลูกพระ ต่างก็มาด้วยเจตนาหวังดีมีความเคารพธรรม จึงไม่ค่อยปรากฏว่ามีท่านผู้ใดมาหลอกลวงต้มตุ๋นลูกพระให้เกิดความเสียหายล่มจมไป ที่จะให้เกิดความไม่เชื่อระแวงใจและตำหนิโลกว่าไม่ดีหลอกลวง จึงไม่ได้คำยืนยันทั้งเชื่อและไม่เชื่อมาแสดงเหมือนธรรมที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ จึงขอยุติเรื่องความเชื่อไว้เพียงนี้

โอวาท

บรรยายแก่พระนวกะ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ตามที่ได้รับเชิญให้มาบรรยายในวันนี้ จะแสดงในแนวปฏิบัติจิตใจมากกว่าทางอื่นเพื่อท่านที่สนใจทางด้านจิตตภาวนา จะได้นำไปปฏิบัติตามหลักภาวนาซึ่งมีหลายแขนงด้วยกัน ตามแต่จริตนิสัยของผู้ศึกษาอบรมจะเลือกเอาตามใจชอบ

ศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับการปกครอง ทั้งทางโลกและทางธรรม โลกมีอยู่หลายโลกด้วยกัน คือโลกแห่งมนุษย์ โลกแห่งสัตว์และโลกแห่งเทวดา มาร พรหมต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก ท่านแสดงไว้เพียงสามโลก คือกามโลก รูปโลก และอรูปโลก จะเป็นสัตว์ประเภทใดก็ตามที่ตกอยู่ในภูมิที่ควรสงเคราะห์เข้าในโลกสาม โลกใดโลกหนึ่งท่านก็สงเคราะห์เข้าในโลกนั้น ในที่นี้จึงไม่ขออธิบายไปมากเพื่อให้เหมาะกับเวลาที่มีจำกัด

พระพุทธเจ้าพระองค์เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก่อนที่จะเป็นศาสดาได้ ก็ทรงศึกษาธรรมในหลักธรรมชาติอยู่ถึง ๖ ปี ระยะเวลาที่ทรงศึกษาและปฏิบัติอยู่นั้น ทราบว่าทรงศึกษาอย่างแท้จริงทั้งการศึกษาและการปฏิบัติ ผิดหรือถูกย่อมกระทบกระเทือนสุขภาพทางพระกายและพระทัย ให้ได้รับทุกข์ลำบากเช่นเดียวกัน หากพระองค์จะทรงย่อท้อในการศึกษาและปฏิบัติธรรมเสีย แต่เวลาได้รับความลำบากทรมาน ก็คงเอาชนะกิเลสภายในพระทัยจนกลายเป็นศาสดานำศาสนามาสั่งสอนโลกไม่ได้

ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่จริงจัง ทำอะไรทรงทำจริง มุ่งผลที่พึงปรารถนาเป็นที่ตั้ง จนทรงบรรลุถึงขั้นรู้จริงเห็นจริงตามหลักธรรมชาติที่มีมาดั้งเดิม คือสิ่งที่ทรงเห็นว่าควรละก็ละ สิ่งที่ทรงเห็นว่าควรบำเพ็ญก็บำเพ็ญ ด้วยความจริงพระทัยก่อนจะทรงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาให้โลกได้กราบไหว้บูชา มิได้เป็นขึ้นมาอย่างง่ายดาย แต่เป็นขึ้นมาด้วยความพยายามอย่างยิ่ง คนธรรมดาทั่ว ๆ ไปจึงเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ เพราะสมรรถภาพทุกส่วนมิได้เป็นเหมือนพระพุทธเจ้า หลักธรรมเครื่องสนับสนุนให้ทรงเป็นศาสดาของโลกได้โดยสมบูรณ์ คือ อิทธิบาททั้ง ๔ ได้แก่

๑.ฉันทะ ความพอใจในกิจที่จะทำหรือกำลังทำอยู่ เช่นเดียวกับพอใจในผลที่จะพึงได้รับจากงาน

๒ วิริยะ ความพากเพียรในกิจนั้นโดยสม่ำเสมอไม่ลดละปล่อยวาง

๓ จิตตะ ความมีใจฝักใฝ่ในกิจนั้นไม่จืดจาง

๔ วิมังสา ความใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยปัญญาว่าจะมีการผิดพลาดอย่างใดบ้าง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมได้ก็เพราะอิทธิบาทเป็นเครื่องสนับสนุน ผู้มีอิทธิบาททั้ง ๔ นี้อยู่ในใจ ไม่ว่ากิจการใด ๆ ที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์จะทำได้ ย่อมไม่นอกเหนือธรรมนี้ไปได้ ต้องอยู่ในเงื้อมมือแห่งความสำเร็จ อิทธิบาทแปลอย่างฟังง่าย ๆ แบบธรรมะป่าก็แปลว่า ต้นเหตุหรือพื้นเพแห่งความสำเร็จ หรือรากแก้วแห่งความสำเร็จ รวมอยู่กับอิทธิบาทนี้ทั้งสิ้น

คำว่าศาสนาที่ทรงนำมาสอนโลก คืออุบายวิธีหรือแนวทาง ทรงแสดงไว้ทั้งเหตุและผลโดยถูกต้องและสมบูรณ์ไม่มีที่ต้องติ หรือแปลว่าคำสั่งกับคำสอนที่สงเคราะห์เข้าเป็นพระธรรมวินัย รวมแล้วเรียกว่าพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ คำว่าธรรมมีมาก เท่าที่รวมอยู่ในตำรับตำรานั้นพอประมาณ แต่ธรรมที่แท้จริงซึ่งมีอยู่ทั่วไปนั้นมีมากมาย ตามแต่ผู้สามารถจะคิดค้นมาทำประโยชน์ได้ตามกำลังของตน ท่านแสดงไว้ในตำรามีแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ นั้นก็ทรงแสดงไว้พอประมาณ มิได้มากมายอะไรเลย ถ้าพูดตามธรรมทั่วไป แต่ถ้าพูดตามกำลังของผู้ศึกษาจดจำ ควรเรียกว่ามีมากจนเหลือกำลังจะจดจำได้อย่างละเอียดทั่วถึง

การปฏิบัติศาสนากับการปฏิบัติตัวเรา นั่นเป็นอันเดียวกัน แยกกันไม่ออก เพราะความมุ่งหวังของเรากับแนวศาสนาที่สอนไว้ไม่ขัดแย้งกัน เราต้องการความสุขความเจริญก้าวหน้า ศาสนาก็สอนให้มีความขยันหมั่นเพียรในทางที่ชอบ ไม่ให้เกียจคร้านในกิจการที่จะนำไปสู่ความสุขความเจริญตามใจหวัง สิ่งใดที่มนุษย์ปรารถนาโดยธรรม ศาสนาก็สอนเพื่อความปรารถนานั้น โดยนัดแนะแนวทางดำเนินให้โดยถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการอบรมจิตใจยิ่งเป็นความมุ่งหมายของศาสนา ที่จะเห็นจิตใจของประชาชนก้าวเข้าสู่ความสงบสุข ทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่ ทั้งหยาบทั้งละเอียด ตามภูมิของผู้ปฏิบัติ

คนมีธรรมหรือมีจิตตภาวนากำกับใจ ทำอะไรไม่ค่อยโอนอ่อนไปตามอารมณ์โดยถ่ายเดียว ยังมีการยับยั้งชั่งตวง มีการคัดค้านต้านทานอารมณ์ไว้บ้าง ไม่เปิดทางให้เป็นไปตามที่ใจชอบ เป็นไปตามอารมณ์จนเป็นนิสัย ไม่เป็นคนฉุนเฉียวหรือโกรธง่าย ก่อนที่จิตจะแสดงอาการไม่ดีออกมา จิตที่ได้รับการอบรมย่อมมีทางยับยั้งไว้ได้ และนำเรื่องไปใคร่ครวญไตร่ตรองจนได้ความเข้าใจว่าอะไรผิดอะไรถูก แล้วเลือกเฟ้นปฏิบัติเท่าที่เห็นว่าถูกว่าดี พยายามจำกัดสิ่งไม่ดีออกไปอย่างไม่อาลัยเสียดาย การภาวนาเป็นกิจที่ชอบที่ควรอย่างยิ่งในคนทุกชั้น ผู้มุ่งแสวงหาเหตุผลเพื่อความถูกต้องดีงามแก่ตน

และครอบครัวตลอดส่วนรวม เพราะการภาวนาเป็นงานพิสูจน์หาความจริง ทั้งภายในภายนอก ทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด ทั้งวงแคบวงกว้างไม่มีประมาณ

คนมีธรรมหรือมีภาวนาในใจทำอะไรไม่ค่อยผาดโผน ไม่น่าหวาดเสียว ไม่น่ากลัว ไม่น่าเกลียด ไม่น่าเอือมระอา ไม่น่าตำหนิติเตียน เพราะโดยมากออกจากการใคร่ครวญพอสมควร หรือใคร่ครวญด้วยดีแล้วก่อนทำลงไปในกิจทุกอย่าง งานก็เป็นงานที่เย็น ไม่กระทบกระเทือนตนและผู้อื่น ไม่เป็นงานก่อความเสียหาย นอกจากเป็นงานเพื่อความเจริญทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่อันเป็นที่น่าชื่นชมเท่านั้น ไม่มีปัญหาเคลือบแฝงใดๆ ที่น่าขบคิดวิพากษ์วิจารณ์ การภาวนามีสองนัย โดยหลักธรรมชาติ คือภาวนาลำพังคนเดียวอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่เห็นว่าเหมาะ ดังพระท่านภาวนาหนึ่ง ภาวนาคือการใคร่ครวญหาเหตุหาผลเกี่ยวกับกิจการต่างๆ ทั้งเรื่องท่านเรื่องเรา ทั้งชั่วทั้งดี จนเป็นที่เข้าใจและปฏิบัติถูกตามความมุ่งหมายที่ชอบธรรม นำมาเป็นประโยชน์แก่ตนและสังคมหนึ่ง แต่จะอธิบายเฉพาะข้อแรกคือจิตตภาวนาพอเป็นแนวทาง เพื่อผลที่เกิดขึ้นจะกระจายเชื่อมโยงไปถึงข้อสองเอง โดยไม่ต้องนัดแนะให้กว้างขวางมากมาย

กรุณาอย่าลืมว่าจะทำกิจใดก็ตาม อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ควรนำไปใช้กำกับเสมอเพื่องานนั้นๆ จะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยและสมบูรณ์ตามปรารถนา คำว่าภาวนา แปลง่ายๆ ก็ว่าการอบรมในสิ่งที่ต้องการให้เกิดให้มีขึ้น เช่นภาวนาให้เกิดความสงบเย็นใจขึ้นมา ให้มีเหตุมีผลขึ้นมา ให้มีสติปัญญาความเฉลียวฉลาดรอบคอบในจิตหรือในเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นมา จิตที่มีธรรมดังกล่าวขึ้นที่ใจย่อมเป็นใจที่มีคุณค่า เป็นใจที่สงบเย็น เป็นใจที่มีความฉลาดรอบคอบ เป็นใจที่ทรงไว้ซึ่งเหตุและผล เป็นใจที่มีขอบเขตไม่ผาดโผนโลดเต้นเหมือนลิงค่างบ่างชะนี เป็นใจที่มีทั้งเครื่องเร่งตัวเองในกิจที่ชอบ และเครื่องหักห้ามตัวเองเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ

การฝึกหัดเบื้องต้นโดยมากก็มักถูกกับกรรมฐานบทอานาปานสติ คือกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยมีสติกำกับรักษาจิตอย่าให้เผลอในขณะที่ทำ ทำใจให้รู้อยู่กับลมเข้าลมออกเท่านั้น ไม่คาดหมายผลที่จะพึงได้รับมีความสงบเป็นต้น ทำความรู้สึกอยู่กับลมเข้า ลมออกธรรมดา อย่าเกร็งตัวเกร็งใจจนเกินไป จะเป็นการกระเทือนสุขภาพทางกายให้รู้สึกเจ็บนั้นปวดนี้ โดยหาสาเหตุไม่เจอ ซึ่งความจริงสาเหตุก็คือการเกร็งตัวเกร็งใจจนเกินไปนั่นเอง ควรมีสติรับรู้อยู่ธรรมดา ใจเมื่อได้รับการรักษาด้วยสติจะค่อยๆ สงบลง ลมก็ค่อยละเอียดไปตามใจที่สงบตัวลง ยิ่งกว่านั้นใจก็สงบจริงๆ ลมหายใจขณะที่จิตละเอียดจะปรากฏว่าละเอียดอ่อนที่สุด จนบางครั้งปรากฏว่าลมหายไป คือลมไม่มีในความรู้สึกเลย ตอนนี้จะทำให้นักภาวนาตกใจกลัวจะตายเพราะลมหายใจไม่มี เพื่อแก้ความกลัวนั้น ควรทำความรู้สึกว่า แม้ลมจะหายไปก็ตาม เมื่อจิตคือผู้รู้ยังครองร่างอยู่

ถึงอย่างไรจะไม่ตายแน่นอน ไม่ต้องกลัว อันเป็นเหตุเขย่าใจตัวเองให้ถอนขึ้นจากความละเอียดมาเป็นจิตธรรมดา ลมหายใจธรรมดา ซึ่งทำให้เกิดความเสียใจในภายหลัง

ถ้ากำหนดเฉพาะลมหายใจเป็นอารมณ์อย่างเดียวไม่สนิทใจ จะตามด้วยการบริกรรมพุทโธก็ได้ไม่ผิด ผู้ชอบบริกรรมเฉพาะธรรมบทใดบทหนึ่งเช่นพุทโธก็ได้ตาม อัธยาศัยชอบไม่ขัดแย้งกัน สำคัญที่ให้เหมาะกับจริต และขณะภาวนาขอให้มีสติรักษาอย่าปล่อยให้ใจส่งไปตามอารมณ์ต่างๆ ก็เป็นอันถูกต้องในการภาวนา คำว่าจิตใจ มโน หรือผู้รู้เป็นอันเดียวกัน คือเป็นไวพจน์ของกันและกัน ใช้แทนกันได้ เช่น กิน-รับประทานเป็นต้น เป็นความหมายอันเดียวกันใช้แทนกันได้ ตามปกติใจเป็นสิ่งละเอียดมากยากจะจับตัวจริงได้ ใจเป็นประเภทหนึ่งต่างหากจากร่างกายทุกส่วน แม้อาศัยกันอยู่ก็มิได้เป็นอันเดียวกัน ร่างกายที่ตั้งอยู่ได้ย่อมขึ้นอยู่กับใจเป็นผู้รับผิดชอบ ถ้าใจออกจากร่างไปเมื่อใดร่างกายก็หมดความหมายลงทันที โลกเรียกว่าตาย แต่ความรู้คือใจนี้ต้องไม่ตายไปด้วยร่างกายที่สลายตัวไป

เมื่ออยากทราบความจริงจากใจ จำต้องมีเครื่องมือพิสูจน์ เครื่องมือพิสูจน์ใจได้แก่ธรรมเท่านั้น นอกนั้นไม่มีสิ่งใดจะสามารถพิสูจน์ได้ การภาวนาเป็นการพิสูจน์ใจโดยตรง ผู้มีสติดีมีความเพียรมาก มีทางพิสูจน์ความจริงของใจให้เห็นชัดเจนได้เร็วยิ่งขึ้น ผิดธรรมดา คำว่าเครื่องมือคือธรรมนั้น โปรดทราบว่า ส่วนใหญ่คือสติปัฏฐาน ๔ และสัจธรรม ๔ เป็นต้น ส่วนย่อยแต่จำเป็นทั้งในขั้นเริ่มแรกและขั้นต่อไป ได้แก่อานาปานสติ หรือพุทโธ เป็นต้น เป็นบทๆ ไป ที่ผู้ภาวนานำมากำกับใจแต่ละบทละบาท เรียกว่าเครื่องมือพิสูจน์ใจทั้งสิ้น เมื่อใจพร้อมกับเครื่องมือคือธรรมบทต่างๆ ได้รวมกันเข้าเป็นคำภาวนา มีสติเป็นผู้ควบคุมให้ระลึกรู้อยู่กับลมหายใจ หรือธรรมบทใดก็ตามโดยสม่ำเสมอ ไม่ให้จิตเผลอออกไปสู่อารมณ์ภายนอก ไม่นานกระแสของใจที่เคยสร้างอยู่กับอารมณ์ต่างๆ จะค่อยรวมตัวเข้ามาสู่จุดเดียว คือที่กำลังทำงานโดยเฉพาะได้แก่คำภาวนา ความรู้จะค่อยๆ เด่นขึ้นในจุดนั้น และแสดงผลเป็นความสงบสุขขึ้นมาให้รู้เห็นได้อย่างชัดเจน

เมื่อจิตสงบตัวจากอารมณ์เครื่องก่อกวนเข้ามาสู่ตัวโดยเฉพาะ ย่อมแสดงความสงบสุขขึ้นกับตัวเองโดยไม่ต้องหาความสุขใดมาส่งเสริม ขณะนั้นแลเป็นขณะที่จิตรู้เห็นความสุขและความอัศจรรย์ของตัวอย่างไม่คาดฝัน การรวมสงบของจิตจะนานบ้างไม่นานบ้าง ตามแต่กำลังแห่งเหตุที่หนุนอยู่เบื้องหลัง คือ สติกับความเพียรพยายามที่ทำหน้าที่อยู่เวลานั้น เพียงใจได้รวมสงบตัวลงขณะเดียวเท่านั้น ผู้ภาวนาจะเริ่มเห็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์หลายอย่างที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อิทธิบาททั้ง ๔ ที่เคยพยายามตะเกียกตะกายกับงานมา ก็จะเพิ่มกำลังทุกส่วนขึ้นในตัวเอง ศรัทธาความเชื่อ

มั่นต่อผลของงานก็เกิดและมั่นคงขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องอาศัยการบังคับบัญชาดังที่เคยเป็นมาอะไรนักเลย จิตย่อมรู้และเข้าใจในธุระหน้าที่ของตนไปเอง เช่นเดียวกับเราที่เคยรู้ผลของงานต่าง ๆ มาแล้ว แม้จะยากหรือง่ายก็พยายามทำไปจนกว่างานนั้น ๆ จะสำเร็จ

ฉะนั้นสำคัญที่เวลาภาวนาควรพยายามทำสติให้สัมพันธ์กับงานด้วยดี จนจิตสงบรวมลงได้กลายเป็นความสุขขึ้นมาในทุกครั้งที่ทำได้ยิ่งเป็นการดี แต่แม้จะไม่ได้รับความสงบทุกครั้งก็ไม่ควรเสียใจ เพราะจิตตภาวนาเป็นงานที่ทำยากอยู่บ้าง ไม่เหมือนงานอื่น ๆ ที่เคยทำกันมา งานนี้เป็นงานสำคัญในบรรดางานทั้งหลาย และเป็นงานที่มีผลมาก จะเรียกว่ารากแก้วของงานทั้งหลายก็ไม่ควรจะผิด เพราะต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษ จึงจะรู้เห็นสิ่งพิเศษอัศจรรย์เกิดขึ้นพอให้ชมบ้างในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ไม่เสียชาติขาดสาระที่มีอยู่กับตัวไปเปล่า ถ้าพยายามจนใจสงบได้เรื่อย ๆ และกลายเป็นความสงบได้โดยสม่ำเสมอ ก็ยิ่งนับวันจะเห็นความอัศจรรย์ของตัวเกิดขึ้นไม่มีสิ้นสุด

ผู้เห็นความสงบของใจ ชื่อว่าผู้แสวงหาความสุขเจอตามจุดมุ่งหมายที่ปรารถนา มานานของการภาวนา พระพุทธเจ้าทรงได้ความสุขมาประกาศสอนโลกจนได้นามว่าศาสนานั้น ทรงได้จากใจ พระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนทรงได้ความสุขจากใจมาเป็นศาสนาสั่งสอนโลกสืบทอดกันมาจนถึงองค์ปัจจุบัน ดังนั้นความสุขที่เริ่มได้จากจิตตภาวนา จึงเป็นความสุขที่จะเริ่มเข้าใกล้ชิดติดกับความสุขอันสมบูรณ์ ตามที่พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายทรงพบและพบมาแล้ว ถ้าไม่ทอดทิ้งปล่อยวางไปเสียโดยเห็นว่า ยากบ้าง วาสนาไม่ถึงบ้าง บุญน้อยวาสนาน้อยยกไม่ขึ้นบ้าง ซึ่งล้วนเป็นกลมารยาของใจที่เคยตกอยู่ใต้อำนาจของความมักง่าย ของความไม่เอาไหนมาจนเป็นนิสัย เวลาจะเจอของดีวิเศษเข้าบ้างสลัดปัดแอกไม่ยอมแบกยอมหาม ปล่อยให้ทิ้งจนตมจมโคลนแห่งความโสมมอยู่อย่างไม่มีจุดหมายปลายทาง จึงเห็นว่าเป็นสิ่งที่เหมาะกับนิสัยวาสนาของตน ถ้าอย่างนี้ย่อมไม่มีวันเจอความสุขความสมหวังตลอดอนันตกาล

เราผู้เป็นนักสำรวจตรวจตราในทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับตน ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งสุขทั้งทุกข์ ทั้งได้มาและเสียไป จึงควรทำการพิสูจน์ให้รู้ความจริงทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก เพื่อถือเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ มาประคองตัวไปเป็นลำดับ ไม่ยอมให้ผ่านไปเปล่า

การทำจิตตภาวนาเป็นการเรียนเรื่องตัวเอง พิสูจน์ตัวเองโดยถูกทางไม่มีที่ตำหนิ เพราะเรื่องทั้งมวลอยู่ที่ใจและเกิดจากใจก่อน จะเป็นเรื่องราวออกไปกว้างแคบหรือใกล้ไกลเพียงไร มีใจเป็นต้นเหตุที่พาให้เป็นไป ใจจึงเป็นเหมือนโรงงานผลิตสิ่งต่าง ๆ ออกมา ดี ชั่ว สุข ทุกข์ทั้งหลาย ล้วนแต่ใจเป็นผู้คิดผู้ผลิตออกมาทั้งสิ้น การภาวนาจึงเป็นวิธีการเรียนเรื่องดี ชั่ว สุข ทุกข์ของตัว ลงว่าได้เรียนแล้วต้องรู้ต้องเข้าใจ คือใจฟุ้งซ่านวุ่น

วายก็เรียนให้รู้ว่าเป็นเพราะเหตุไร มีอะไรเป็นสาเหตุพาให้เป็นไป จนรู้สาเหตุของใจที่พาให้เป็นต่างๆ และเรียนวิธีแก้ไขว่าจะควรแก้ไขด้วยวิธีใด ใจจึงจะปล่อยวางสิ่งไม่ดีนั้นๆ ด้วยความหมดกังวลเยื่อใย เมื่อเรียนและรู้ทั้งสองวิธี คือ รู้ทั้งความไม่ดีและความดีว่ามีสาเหตุพาให้เกิดแล้ว เรื่องทั้งหลายก็ค่อยสงบไปและสงบไปจนเห็นได้ชัดภายในใจดวงเคยก่อเรื่อง ต่อไปใจก็สงบลงเองโดยไม่จำเป็นกับอะไรภายนอกพาให้สงบ เมื่อเหตุก่อกวนสงบลงด้วยอุบายวิธีของการภาวนา ผลคือความสงบสุขก็เกิดขึ้นมาเอง

การภาวนามีผลประจักษ์ใจตามที่อธิบายมา เพราะเรื่องทั้งปวงมีอยู่กับใจแห่งเดียว เมื่อถูกกับยาคือการอบรมเรื่องก็สงบลงเอง ใจไม่มีเรื่องยุ่งใจก็สบายไปเอง ที่ใจไม่สบายและยุ่งอยู่ตลอดเวลาก็เพราะใจสั่งสมเรื่องขึ้นมาเผาลนตัวเอง จึงหาทางแก้ไขไม่ได้ ถ้าไม่แก้ที่ต้นเหตุ เมื่อแก้ถูกจุดคือต้นเหตุ ผลคือความสุขก็เกิดขึ้นเอง สุขนั้นเรารู้เองเห็นเองอย่างประจักษ์ ไม่ต้องคอยวันคืน เดือน ปีมาให้บำเหน็จบำนาญเพื่อความสุขประเภทนี้

ความสงบที่เกิดจากจิตตภาวนามีเป็นขั้นๆ ตามแต่กำลังของสติปัญญาศรัทธาความเพียรเป็นเครื่องหนุนหลังมากน้อยเพียงไร ผลก็แสดงขึ้นตามลำดับแห่งเหตุ เริ่มแต่สงบอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ความสุขก็มีประเภทหยาบละเอียดไปตามขั้นแห่งความสงบ คำว่าจิตสงบคือจิตหยุดคิดหยุดปรุง ไม่คิดปรุงตามนิสัยที่เคยเป็นมา ขณะสงบจิตจะระงับความคิดปรุงชั่วคราว แต่ถ้าสงบเบาๆ การคิดปรุงก็ยังมีอยู่บ้างเพียงประปราย แต่ไม่พอทำให้ใจต้องเสียความสงบสุขไปด้วยในเวลานั้น ถ้าสงบละเอียด ใจก็หยุดความคิดปรุงโดยสิ้นเชิง จิตไม่ทำงานใดๆ ทั้งสิ้น ทรงตัวอยู่ด้วยความสงบสุขที่น่าอัศจรรย์เท่านั้น ความสงบประเภทนี้แลเป็นความสงบอย่างถึงใจของนักภาวนาทั้งหลาย เมื่อเจอแล้วหากไม่สามารถทำให้เกิดได้อีก แม้เวลาล่วงไปสิบปีก็ไม่ลืมวันเวลาที่จิตเคยเป็นมานั้นได้

ความสงบที่เกิดขึ้นหลายครั้งหลายหนจากการภาวนา คือสงบซ้ำๆ ซากๆ จนเกิดความชำนาญในการเข้าออกของจิต นอกจากเป็นความสุขในเวลานั้นแล้ว ยังสามารถสร้างฐานแก่จิตใจให้เกิดความมั่นคงเป็นลำดับอีกด้วย ผู้มีจิตเป็นสมาธิมั่นคงโดยสม่ำเสมอ ย่อมได้รับพลังมาจากจิตที่สงบบ่อยๆ นี่แลเป็นบาทฐาน เวลาถอนขึ้นมาจากความสงบแล้ว ก็ไม่แสดงอาการวอกแวกคลอนแคลนไปตามอารมณ์เหมือนจิตที่ไม่มีฐานแห่งสมาธิเป็นที่รับรอง คิดอ่านหน้าที่การงานอะไรได้สะดวก โดยไม่ทำความรบกวนใจให้เป็นทุกข์วุ่นวาย ข้อสำคัญจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม ผู้ภาวนาควรได้สัมผัสด้วยใจตัวเองนั่นแล จะเป็นที่แน่ใจยิ่งกว่าการคาดคะเนหรือเดาไปตามแบบที่ท่านเรียงไว้ อันเป็นความไม่แน่ใจอยู่เสมอ ทั้งที่จำได้และท่องบ่นขึ้นปากขึ้นใจอย่าง

แม่นยำชำชอง ส่วนใจเองไม่เคยลิ้มรสดังที่จดจำได้ก็ย่อมมีความหิวโหยอยู่ตลอดไป ทั้งที่จำชื่อของธรรมนั้น ๆ ได้อย่างเต็มใจเต็มพุงนั่นแล

ผู้ที่ได้สัมผัสธรรมด้วยใจจริง ๆ จากจิตตภาวนา ไม่ว่าจะเป็นสมาธิขั้นใดหรือปัญญาขั้นใด ตลอดวิมุตติพระนิพพาน ย่อมเป็นที่แน่ใจไปตามขั้นแห่งธรรมที่ได้สัมผัสนั้น ๆ การแสดงออกก็อาจหาญต่อความจริงที่ได้ประสบมา และพูดได้ตามความเป็นจริงไม่สะทกสะท้านต่อความรู้ความเห็นของตัว ผู้ฟังก็พลอยมั่นใจไปด้วย ใครติดขัดอะไรมาศึกษาไต่ถามก็แสดงออกอย่างเป็นอรรถเป็นธรรม ไม่นำความสงสัยว่า “น่าจะเป็นอย่างนั้น คงจะเป็นอย่างนี้” มาช่วยลูบคลำเพื่อเป็นทางออกตัว ผู้ฟังแทนที่จะได้รับประโยชน์กลับแบกหามเอาความสงสัยไม่แน่ใจกลับไป

เพื่อตัดปัญหาเหล่านี้ลงได้บ้างแม้ไม่มาก จึงควรทำด้วยตัวเองนั่นแลเป็นความดีและชอบยิ่ง ถ้าควรจะรู้ได้เพียงไรก็จะต้องรู้ขึ้นที่ใจผู้สร้างเหตุเท่านั้น จะไม่รู้ขึ้นที่อื่น ซึ่งขัดแย้งกับความจริงคือผู้ทำอันเป็นผู้สร้างเหตุ จะเป็นที่หายสงสัยไปโดยลำดับ และระงับความอยากรู้อยากเห็นทั้งหลายลงได้เป็นตอน ๆ จนความอยากรู้อยากเห็นที่เคยออกหน้าออกตาอยู่เป็นประจำหายหน้าไปเลย ยิ่งเป็นความสงบสุขที่พึงปรารถนาและจัดเข้าในประเภท **เตสำ วูปสโม สุโข** แล้ว ไม่ต้องไปถามใครให้เสียเวลา

ปัญญาคือความสอดส่องใคร่ครวญไตร่ตรอง การคิดค้นเหตุผลอรรถธรรมในแง่ต่าง ๆ ตามแต่จะมาสัมผัส เพื่อถอดถอนกิเลสที่ฝังจมอยู่ในดวงใจให้สิ้นไปโดยลำดับภายในตัว ควรยกกายขึ้นพิจารณาหาความจริงที่มีอยู่กับธาตุ ขันธ์ อายตนะ โดยแยกออกเป็นอาการ ๆ นับแต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเป็นลำดับไป ว่าอาการเหล่านี้แต่ละอาการที่เกิดที่อยู่ของมันเป็นอย่างไรบ้าง โดยปกติต้องชำระล้างอยู่ตลอดเวลา ไม่เช่นนั้นอาการดังกล่าวนี้ ก็จะแสดงความไม่พึงใจแก่ตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องใกล้ชิด ต่างจึงระวังรักษาของตนไม่ประมาทในการทำความสะอาดเช็ดถูชำระล้างซักฟอกทั้งเครื่องนุ่งห่มใช้สอยพอให้ดูได้ เพราะธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้เป็นของปฏิกูลไม่สะอาดอยู่ในตัวของมันเอง จึงต้องเป็นไปตามธรรมชาติของตน นอกจากนั้นยังแสดงความผันแปรอยู่ทุกขณะไม่มีเวลานาทีไปบังคับได้ว่า เวลาเท่านั้นสิ่งเหล่านี้ต้องพักนอน เวลาเท่านั้นสิ่งเหล่านี้จึงทำงาน **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** แต่เป็นเวลาทำงานของไตรลักษณ์ในร่างกายและจิตใจอยู่ตลอดเวลานาที

ถ้าจะพิจารณาเพื่อความเป็นธาตุ ร่างกายทุกส่วนก็เป็นธาตุล้วน ๆ อยู่แล้ว นอกจากไม่พิจารณาจึงหลงสำคัญว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่ อันเป็นการเสกสรรเพื่อก่อความกังวลยุ่งเหยิงใส่ตนโดยใช่เหตุเท่านั้น ซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไรจากการเสกสรรนั่นเลย การพิจารณาให้รู้ตามหลักธรรมคือไตรลักษณ์ ได้แก่ **อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา** ด้วยสติปัญญา

จริง ๆ ไตรลักษณ์ก็มีเต็มอยู่ในกายในอาการของจิตเราอยู่แล้ว ถ้าไม่หลงก็ไม่ควรลูบคลำไปที่ไหน ดูในกายในจิตก็จะพบว่า ธรรมดังกล่าวเต็มอยู่ในตัวเราเอง

ถ้าลงจิตได้เห็นกายว่าเป็นเพียงธาตุเพียงขันธ์และเป็นไตรลักษณ์ล้วน ๆ จริง ๆ ด้วยปัญญาแล้ว กิเลสอุปาทานทั้งหลายแม้จะเคยตั้งรากฐานบ้านเรือนลงในใจอย่างลึกสุดลึก ก็ทนอยู่ไม่ได้ จำต้องถูกถอนรากถอนโคนขึ้นมาโดยไม่เหลือแม้ปรมาณูเลย จิตที่เคยถูกกดถ่วงด้วยอำนาจกิเลสตัณหาจนกระดิกตัวไม่ขึ้น ก็จะดีดกระเด็นขึ้นมาอย่างฉับพลัน ยิ่งกว่าผู้ต้องหาพ้นโทษโดดออกจากเรือนจำเสียอีก เท่าที่จิตจำต้องอดต้องทนติดจมอยู่กับกิเลสกองทุกข์ ด้วยความขมขื่นฝืนใจเรื่อยมา ก็เพราะไม่มีใครเมตตาช่วยเหลือปลดเปลื้องให้ผ่านพ้นไปได้ จึงแม้จิตจะเป็นของมีคุณค่ามากมายเพียรไร ก็เป็นเหมือนเพชรพลอยที่จมอยู่ในกองมูตรกองคูถนั่นแล ไม่มีความหมายเท่าที่ควรเป็นเลย

ฉะนั้น อุบายแก้ไขหรือปลดเปลื้องเพื่อช่วยจิตให้ได้ขึ้นจากหล่มลึก จึงหนีสติปัญญาไปไม่พ้น และใช้พิจารณาในธาตุในขันธ์ที่มีอยู่ในกายในใจนี่แล โดยกำหนดแยกออกเป็นหมวด ๆ กอง ๆ เช่น กองธาตุกองขันธ์เป็นต้น ธาตุในกายเรามีอยู่สี่ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ส่วนแข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟันเป็นต้น เป็นธาตุดิน จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ก็ต้องเป็นดินตามเดิมของเขา ส่วนเหลว เช่น น้ำตา น้ำลาย เป็นส่วนธาตุน้ำก็เป็นน้ำตามเดิมของเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ส่วนลม เช่น ลมหายใจเป็นต้น ก็เป็นธาตุลมของเขามาดั้งเดิม จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร ส่วนไฟ เช่น ความอบอุ่นในร่างกายก็เป็นธาตุไฟมาดั้งเดิมของเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร

สรุปแล้วในกายนี้มันเป็นสมบัติของดินน้ำลมไฟเขา จะเสกสรรให้เป็นเราเป็นของเราได้อย่างไร เพราะเป็นธาตุล้วน ๆ หรือเป็นสมบัติของธาตุล้วน ๆ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สมบัติของเรา ทั้งหมดมันเป็นสมบัติของธาตุล้วน ๆ ไม่มีส่วนใดแม้น้อยพอจะแย่งชิงเขาและแย่งชิงของเขา มาเป็นเราเป็นของเราได้ ความสำคัญมั่นหมายที่เคยเป็นมาในใจนั้นเป็นความโกหกล้วน ๆ ไม่มีความจริงแม้นิดแฝงอยู่เลยพอจะเชื่อได้เพียงการแบ่งรับแบ่งสู้ แต่ใจที่ไม่มีสติปัญญาแฝงอยู่บ้างเลย จึงเหมาเชื่อเอาเสียหมดเมื่อถูกของปลอมจอมโกหกเข้าเช่นนั้น จึงเสียใจจนไม่มีที่ปลงวางได้

ถ้าพูดถึงนามขันธ์ก็เพียงเป็นหมวดเป็นกองแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของใครของเขาอยู่เท่านั้น มิได้เป็นกองเราเป็นกองสมบัติของเรา พอให้ลุ่มหลงจนไม่มีวัน คืน เดือน ปีว่าจะสิ้นเขตให้กลับรู้ตัวเสียบ้างเลยเมื่อไร แต่เพลินหลงอยู่ตลอดเวลาจนกลายเป็นโลกันตะแห่งความลุ่มหลง เพราะความสำคัญมั่นหมายว่าขันธ์เป็นนั่นเป็นนี่เป็นผู้หลอกลวง ความจริงไม่ว่าขันธ์ใดปรากฏขึ้น ขันธ์นั้นก็มีแต่ความดับเต็มตัวของ

มันอยู่แล้ว ไม่น่าจะมีความหลงความสำคัญแม้นิดเข้าไปแทรกแซงได้อีก ทั้งรูปขันธ์ คือ กาย ทั้งนามขันธ์ คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มี **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** เป็นเจ้าของอยู่แล้ว ไม่ควรไปแย่งชิงเขามาเป็นตนเป็นของตน ให้หนักใจไร้ความสุขทนแบกทุกข์ไปเปล่า ๆ ไม่มีวันปลงวางได้เลย

การพิจารณาธาตุขันธ์ทั้งมวล จนเห็นตามความจริงด้วยสติปัญญาดังกล่าวมา เป็นทางปลดเปลื้องเครื่องกดถ่วงออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง นอกจากรูปขันธ์และนามขันธ์ที่ถูกสติปัญญาคลี่คลายขยี้ขยำ และสลัดปัดทิ้งออกจากใจโดยเด็ดขาดแล้ว แม้ความสำคัญในดวงใจว่าเป็นเราเป็นของเรา ก็ถูกสติปัญญาแยกแยะคลี่คลายออกดูอย่างละเอียดทั่วถึง และสลัดปัดปอกนำออกวางไว้ตามเป็นจริง ไม่มีจุดใดยังเหลือหลออยู่ที่สติปัญญาเข้าไม่ถึงหรือทำลายไม่ได้ แต่สติปัญญาสามารถกวาดต้อนปล้อนทิ้งออกจนหมด ที่ปรากฏในวาระสุดท้ายก็คือความบริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่มีจอมมารยาใดเคลือบแฝงอยู่เลย นั่นท่านเรียกว่า วิมุตติพุทโธแท้ ที่เราเรียกร้องหาท่านแต่วันเริ่มแรกภาวนา และหาได้ในตัวเราตัวท่านเอง หลังจากกิเลสสิ่งจอมปลอมสิ้นไปแล้วด้วยเครื่องมือ คือสติกับปัญญาที่ทันสมัย ซึ่งถูกอบรมมาแต่ต้นจนเต็มภูมิ

คำว่าปัญญา มีสามขั้น คือ ขั้นต่ำ ขั้นกลางและขั้นละเอียด ที่ท่านให้นามว่ามหาปัญญา ขั้นหยาบใช้พิจารณารูปขันธ์คือกาย ขั้นกลางใช้พิจารณานามขันธ์ทั้งสี่ คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขั้นละเอียดสุดใช้พิจารณาจิต แต่ระหว่างนามขันธ์กับจิตโดยมาก ปัญญาขั้นกลางกับขั้นละเอียดมักทำงานประสานกันไป ถ้าจะพูดไว้เพียงนี้ไม่พูดถึงปัญญาขั้นละเอียดสุดใช้พิจารณาจิตโดยเฉพาะแล้ว รู้สึกไม่ถึงใจผู้แสดงซึ่งเป็นคนมีนิสัยหยาบ ไม่ยอมเข้าใจอะไรอย่างง่าย ๆ เมื่อได้แยกแยะปัญญาออกใช้เป็นประเภทตามความจำเป็นในขณะทำหน้าที่นั้น รู้สึกถนัดใจและถึงใจ เพราะได้เคยปฏิบัติต่อเรื่องของตัวมาอย่างนั้น ผิดถูกประการใดเรื่องก็ได้เป็นมาอย่างนั้น จึงขอเรียนไว้ตามความจริง

ท่านผู้สนใจอยากทราบความอัศจรรย์ของใจและของพระพุทธศาสนา กรุณาปฏิบัติจิตตภาวนาดูก็จะทราบได้ กรุณาศึกษาจนรู้เรื่องของจิตและสิ่งที่เกี่ยวกับจิต คืออารมณ์ดีชั่วต่าง ๆ ซึ่งจิตเป็นผู้สะสมเอาไว้จนมองหาดวงจิตไม่เจอ เต็มไปด้วยสิ่งปลอมแปลงทั้งหลายหุ้มห่อก่อตัวขึ้นมา โดยอาศัยจิตเป็นที่ยึดครองเพื่อตั้งเนื้อตั้งตัว พอตั้งตัวได้แล้วก็ยึดเอาจิตเป็นบ่อยคนใช้ จิตจึงกลายเป็นสิ่งไม่มีคุณค่าในตัวเรา และมักมองข้ามไปว่าสิ่งนั้นดี สิ่งนี้สวยงาม สิ่งนี้ประเสริฐเลิศเลอ น่ารักใคร่ชอบใจ ถ้าเป็นของใครผู้นั้นประเสริฐ มีหน้ามีตามีคนเคารพนับถือและยกย่องสรรเสริญ โดยไม่ทราบว่าใจซึ่งเป็นของประเสริฐ แต่ได้ลดฐานะลงไปสรรเสริญกิเลสซึ่งเปรียบกับนักโทษในเรือนจำ

กิเลสซึ่งเปรียบเหมือนกองมูตรกองคูถได้รับความยกย่องเลยลืมตัวไปใหญ่ อวดอำนาจวาสนาเที่ยววางยาพิษให้คนกินล้มทั้งหงายตายพินาศ และเสียผู้เสียคนกลายเป็นคนวิกลจริต ทั้งที่ใจและสติสตังยังมีอยู่เพราะพิษของมัน

การภาวนาเท่านั้นจะรู้ของดีว่าเป็นของดี ของชั่วว่าเป็นของชั่ว ของเทียมว่าเป็นของเทียม ธรรมว่าเป็นธรรม กิเลสว่าเป็นกิเลสได้ดี ไม่หลงเสกสรรยกยอแบบสุ่มเดา นอกจากจะกำจัดให้พินาศขาดสูญจากใจไปเสียเท่านั้นด้วยหลักภาวนา ท่านผู้สนใจภาวนาตามทางของศาสดาผู้วิเศษจริงโดยไม่ต้องยกยอ ผู้นั้นจะเห็นของจริงอันประเสริฐและของปลอมได้อย่างชัดเจนที่ใจตัวเอง ก่อนจะเห็นของจริงและของปลอมภายนอก พระพุทธเจ้าจะนิพพานไปนานสักเท่าไร ไม่เป็นปัญหาขัดข้องทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพานของท่านผู้เป็นสุปฏิบัติตามหลักธรรม กาลสถานที่หรือสิ่งใด ๆ ในโลกไม่มีอำนาจมากั้นกางหวงห้ามมรรคผลนิพพานไว้ได้ นอกจากตัวเองจะกั้นกางตัวเองและเปิดทางเดินของตัวเองโดยทางอริยสัจ ๔ นี้เท่านั้น

มีอริยสัจ ๔ ที่มีอยู่ในใจของคนนี้แล จะเป็นผู้มีอำนาจกั้นกางหรือเบิกทางมรรคทางผลได้ นอกนั้นไม่มีอะไรมีอำนาจ อริยสัจฝ่ายกั้นทางเพื่อมรรคผลนิพพานได้แก่ ทุกข์กับสมุทัย ถ้าใครสั่งสมขึ้นมาก ๆ ผู้นั้นมีหวังกั้นทางตัวเองให้เหินห่างจากมรรคผลนิพพานแน่นอนโดยไม่ต้องหาอะไรมากั้น ส่วนอริยสัจฝ่ายเปิดทางเพื่อมรรคผลนิพพานได้แก่ นิโรธกับมรรค ถ้าใครสั่งสมขึ้นให้มาก ๆ ผู้นั้นมีหวังเปิดทางตัวเองให้ใกล้ชิดติดกับมรรคผลนิพพานเข้าโดยลำดับ จนถึงที่สุดจุดหมายปลายทางได้โดยไม่ต้องหาอะไรมาเปิด เพียงอริยสัจคือ นิโรธกับมรรคนี้ก็พอตัวแล้ว พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายทรงบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้ เพราะนิโรธกับมรรคเป็นเครื่องมือดำเนิน มิได้มีสิ่งใดในโลกมาเสริมช่วยเลย จึงควรมั่นใจในสัจธรรมที่เคยให้ความมั่นใจมาแล้วอย่างมั่นเหมาะ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า

การแสดงธรรมก็เห็นสมควรแก่เวลา ในอวสานแห่งธรรม ขอความสวัสดีมีชัยจงเป็นสมบัติของท่านทั้งหลายโดยทั่วกัน จึงขอยุติการแสดงเพียงเท่านี้.

พระธรรมเทศนา

แสดง ณ หอประชุมวัดนรนาถสุนทริการาม
เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๗

วัดนรนาถฯ และเจ้าคณะภาคได้ขอร้องให้มาแสดงธรรม บรรยายธรรมให้แก่ท่านทั้งหลายฟังในวันนี้ ฉะนั้น ความจำเป็นดังกล่าวนี้จึงได้มาแสดงธรรมตามกำลังความสามารถเท่าที่จะแสดงให้ฟังได้ จึงขอความกรุณาจากท่านทั้งหลายได้ฟังด้วยความสนใจ แต่การแสดงธรรมวันนี้จะแสดงทางภาคปฏิบัติ ดังที่พระเดชพระคุณท่านได้อารัมภบทไว้แล้ว ณ เบื้องต้น และท่านที่มุ่งมาส่วนมากก็มุ่งมาเพื่ออรรถเพื่อธรรม เพื่อศาสนาโดยแท้ ทางโลกนั้นได้เข้าใจกันมาพอสมควร ความดีชั่วหยาบละเอียดอย่างไรต่างก็ได้พบได้เห็นกันมา

ในเรื่องศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าของเราที่ได้นับถือกันมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย จนกระทั่งถึงบัดนี้ ที่ท่านประกาศสอนไว้ คือเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องคุณและโทษ นรกสวรรค์นั้น เราทั้งหลายไม่ค่อยจะสนิทในใจนัก แม้จะถือพระพุทธศาสนาตามหลักธรรมแห่งความจริงของพระพุทธเจ้าก็ตาม ความที่ไม่สนิทในใจนักก็คือว่า เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง นั้นแหละเป็นเรื่องสำคัญที่มีอยู่ในหัวใจของแทบทุกท่านบรรดาที่ยังไม่เข้าใจยังไม่รู้ในความจริงดังพระองค์ท่านสอนไว้ แต่ท่านที่รู้เข้าใจแล้วมากน้อยเพียงไรย่อมสามารถตัดปัญหาสิ่งเหล่านี้ได้เป็นลำดับ ๆ ถ้าท่านเป็นผู้รู้จริงเห็นจริงทะลุปรุโปร่งถึงมรรคผลนิพพานจริง ๆ แล้ว สิ่งดังกล่าวนี้ก็ไม่มีปัญหาภายในใจของท่าน เพราะฉะนั้นธรรมดังกล่าวนี้ จึงเป็นปัญหาสำหรับพวกเราทั้งหลายจะพึงพินิจพิจารณา

และการแสดงในวันนี้ ก็จะไม่แสดงนอกเหนือไปจากธรรมที่กล่าวแล้วเหล่านี้ เพราะผู้ปฏิบัติก็เพื่อจะเข้าใจในอรรถในธรรมดังกล่าวเหล่านี้อยู่แล้วเหมือนกัน แต่จะเข้าใจมากน้อยเพียงไรนั้น ก็จะได้นำมาชี้แจงให้ท่านทั้งหลายทราบ หากว่าจะมีท่านผู้เข้าใจว่า ผู้แสดงมาขายเนื้อขายตัวในสถานที่นี้ ก็ยอมรับด้วยความสัตย์ความจริง ที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติและเข้าใจมามากน้อยเพียงไร จะอธิบายไปตามเรื่องความจริงนั้น ๆ

พระศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ทรงแสดงในสิ่งที่ไม่มีไม่เป็น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ประกาศสอนโลกมาแล้วโดยลำดับ ๆ นับตั้งแต่วันได้ตรัสรู้ธรรมมา พระองค์ทรงประกาศออกมา ด้วยความรู้จริงเห็นจริงแล้วจากข้อปฏิบัติโดยประจักษ์พระทัย กรุณาฟังด้วยดีฟังธรรมะ ศาสนาของพระพุทธเจ้าไม่ใช่ของเล่นพอจะนำมาขยี้เล่นเหมือนฟุตบอล ผู้แสดงนี้ไม่ได้มาเล่น ๆ แต่มาแสดงเพื่อน้ำใจของท่านผู้ฟังจริง ๆ มิได้มุ่งต่อโลกามิสใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะการปฏิบัติมา ปฏิบัติแทบล้มแทบตายกว่าจะได้นำมา

แสดงให้ท่านทั้งหลายฟังอยู่ ณ บัดนี้ ดังที่ได้พูดไว้แล้วข้างต้นหมดไปประโยคหนึ่งไม่ทราบจะขึ้นช่องไหน เพราะเสียงรบกวนต้องหยุดแสดงไปพักหนึ่ง เวลานี้หมดไปแล้วจานหนึ่งขาดไปเฉย ๆ เทปยังไม่ถึงที่สิ้นสุดของประโยคนั้น ๆ จึงขอเริ่มประโยคใหม่ แต่ไม่ทราบจะเข้ากลมกลืนกับประโยคที่เริ่มต้นไว้แล้วหรือไม่ เรื่องธรรมป่าเป็นอย่างนี้ กรุณาท่านทั้งหลายทราบเอง จึงได้เรียนเสมอว่า ธรรมป่า คือ ได้ปฏิบัติแบบป่า ๆ รก ๆ ไปตามประสีประสา เมื่อเกิดความรู้อะไรขึ้นมาก็เรียนตามเรื่อง

วันนี้ได้พูดถึงเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ทรงเห็นนั้น ทรงรู้ทรงเห็นขึ้นมาด้วยข้อปฏิบัติเป็นคำสัตย์คำจริง ก่อนจะนำศาสนาออกประกาศสอนโลกว่า บุญคืออะไร บาปคืออะไร นรกสวรรค์คืออะไร นิพพานคืออะไรอยู่ที่ไหน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่กับเราทุกท่านทุกคน ที่จะพึงสัมผัสอย่างน้อยก็ทางใจของเราเอง ในวันหนึ่ง ๆ เราจะสัมผัสสิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งก็คือบาป ได้แก่ความเศร้าหมองภายในใจ ความเศร้าหมองนั้นแลท่านเรียกว่าบาป คือท่านให้ชื่อแห่งความเศร้าหมองนั้นว่าบาป ผลของบาปก็ทำให้เราเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นศาสนธรรมจึงสอนลงในหลักความจริงว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี่เป็นธรรมที่ครอบโลก

การที่พระองค์จะนำคำสั่งสอนมาแสดงนั้น ได้ทรงประพฤติปฏิบัติมาเต็มพระสติกำลังความสามารถ เมื่อได้ทรงรู้ทรงเห็นตามหลักความจริงแล้ว จึงได้นำธรรมนั้น ๆ มาสั่งสอนให้พวกเราทั้งหลายทราบ เฉพาะอย่างยิ่งก็ดังที่กล่าวเมื่อสักครู่นี้ว่า บาปมีหรือไม่ บุญมีหรือไม่ นรกสวรรค์มีหรือไม่ ดังที่เขียนไว้ในกระดานดำข้างตัวเรานั่นเอง มานั่งสักครู่นี้ได้อ่านดูก็มีความสะดุดใจขึ้นมา จากสิ่งที่เขียนไว้ในกระดานดำนั้น ในกระดานดำเป็นเครื่องประกาศให้เราทราบว่า สิ่งเหล่านี้ที่ปรากฏในกระดานดำนั้นมีอยู่ที่ไหน และใครเป็นผู้ข้องใจสงสัยอยู่ในเวลานี้ ก็คือพวกเราทั้งหลายนี้เอง จึงต้องเขียนไว้เพื่อให้เราทั้งหลายได้อ่าน

การอ่านเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องนรกสวรรค์ กรุณาอ่านที่ตัวของเราเอง ซึ่งเป็นผู้สัมผัสกับธรรมเหล่านี้อยู่เสมอมา เฉพาะอย่างยิ่งที่เรายังไม่เคยประพฤติปฏิบัติมักจะสัมผัสบาปมากกว่าบุญ มักจะสัมผัสนรกมากกว่าสวรรค์ ส่วนนิพพานนั้นเรายังไม่กล่าวถึง เพราะยังไม่ได้ประพฤติปฏิบัติกำจัดกิเลสให้สิ้นไปจากจิตใจโดยสิ้นเชิง

การปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ดังพระเดชพระคุณท่านได้ประกาศไว้ในเบื้องต้นว่า ปริยัติหนึ่ง ปฏิบัติหนึ่ง ปฏิเวธหนึ่ง นี่มี ๓ ประการ เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องซึ่งแยกจากกันไม่ได้แต่ไหนแต่ไรมา แต่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรามาจนกระทั่งบัดนี้

คำว่าปริยัติได้แก่การศึกษาเล่าเรียนตามตำรับตำรา ที่ท่านแสดงไว้แล้วอย่างไร อันเป็นชื่อของบาปของบุญ ของคุณ ของโทษ ของนรกสวรรค์ อันเป็นชื่อของศีล ของสมาธิ ของปัญญา ของวิมุตติ ของนิพพาน อันเป็นชื่อของความดีความชั่วทั้งหลาย ท่านแสดงไว้ในปริยัติที่เราได้ศึกษาเล่าเรียนมาเหล่านั้น นั่นเป็นภาพชื่อแห่งบุญและบาปทั้งหลาย หรือธรรมทั้งหลาย แต่ธรรมจริงๆ แล้วอยู่กับตัวของเรา คือคำว่าบาปใครเป็นผู้รับทราบ ใครเป็นผู้เศร้าหมอง ใครเป็นผู้ทำบาปให้เกิดความเศร้าหมอง ให้เกิดความทุกข์ความทรมานแก่ตน ก็คือใจของเราเป็นต้นเหตุ เมื่อใจแสดงออกมาในกิริยาที่ไม่ดี ความเศร้าหมองก็เกิดขึ้นทางใจ เมื่อใจแสดงออกทางที่ดี ความผ่องใสความดีงามก็เกิดขึ้นที่ใจ เรียกว่าเราได้สัมผัสบาปและได้สัมผัสบุญ ตามแต่กิริยาแห่งความคิดดีและชั่วของเราอยู่เสมอ การสอนพระศาสนาท่านจึงสอนไปตั้งแต่ต้นคือปริยัติการศึกษา

เมื่อศึกษาเล่าเรียนทราบแล้วพึงปฏิบัติตามที่จำได้อย่างไร เช่น การให้ทาน ให้ทานอย่างไร เราก็ทราบวิธีให้ทานจากการศึกษาเล่าเรียนมา และการได้ยินได้ฟังมา การรักษาศีลรักษาอย่างไร เราก็พยายามศึกษาเล่าเรียนมาจนเข้าใจ การทำสมาธิภาวนาทำอย่างไร เราก็ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนเข้าใจ ทีนี้พึงปฏิบัติตามนั้น

การปฏิบัติ คือปฏิบัติตามที่เราเข้าใจ เช่น คำว่า สมาธิ ปัญญา นี้มีอยู่ในตู้ในคัมภีร์มากมาย ชื่อของสมาธิก็ดี ชื่อของปัญญาก็ดี ชื่อของวิมุตติพระนิพพานก็ดี เราอ่านในคัมภีร์ไหนจะพบแต่ชื่อแห่งธรรมเหล่านี้ แต่ธรรมอันแท้จริงที่เราต้องการนี้มีอยู่ที่ไหน และธรรมที่เราสงสัยอยู่เวลานี้มีอยู่ที่ไหน นอกจากมีอยู่ที่ตัวของเราเท่านี้ ไม่มีที่อื่น ถ้าจะเทียบก็เหมือนกับขนตาที่ติดอยู่กับตาของเรา แต่เราไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ เพราะสายตาของเรามองไปที่อื่นเสีย นอกจากเราจะนำกระจกเงามาส่องดูเท่านั้น เมื่อส่องดูเงาหน้าในกระจกเงาแล้ว ก็จะสามารถมองเห็นขนตาของเราได้ อันนี้ก็เช่นเดียวกัน ท่านจึงสอนให้อบรมสมาธิ คือ สอนให้อ่านจิตใจของตนเอง แล้วสอนให้มีปัญญาไตร่ตรอง ทดสอบดูกิริยาความเคลื่อนไหวของจิตตัวเองอยู่โดยสม่ำเสมอ พระปฏิบัติทั้งหลาย ส่วนมากที่ท่านอยู่ในป่าในเขา ท่านเรียนท่านศึกษาปฏิบัติในหลักธรรมชาติ คืออ่านตัวเองให้รู้ว่าสมาธิเป็นอย่างไร ชื่อของสมาธิท่านบอกไว้ว่าใจสงบ ใจเยือกเย็น ใจมั่นคงนี่เป็นชื่อของสมาธิที่ท่านกล่าวไว้

แต่ตัวของสมาธิจริงๆ นั้น คืออะไร ที่จิตจะเป็นสมาธิได้ก็ต้องปฏิบัติทางจิตตภาวนา แต่การปฏิบัติมีหลายวิธี ดังท่านสอนไว้มีถึง ๔๐ ห้อง มีอานาปานสติเป็นต้น เราชอบวิธีใดก็พึงปฏิบัติตามวิธีนั้น เช่น กำหนดอานาปานสติ ได้แก่มีสติดูลมหายใจเข้าออก ส่วนการตั้งลมเราจะตั้งในสถานที่ใด เช่น ดั้งจมูกเป็นต้น ให้พึงกำหนดมีสติอยู่กับลมหายใจเข้าออกนั้นๆ ด้วยความสนใจ มีสติกำกับรักษาอยู่ในหน้าที่ของตน ไม่ส่ง

ไม่ปล่อยให้จิตแส่ส่ายไปสู่อารมณ์อื่นๆ จนมีสติกลมกลืนกันกับความรู้ ความรู้กลมกลืนกันกับอานาปานสติ คือลมหายใจเข้าออกแล้ว ย่อมจะปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมาที่ใจดวงนั้น

ความสงบสุขที่เกิดขึ้นที่ใจนั่นแล ท่านเรียกว่าจิตสงบ หรือจิตเป็นสมาธิตามขั้นของตน เมื่อจิตสงบจนแนบแน่นท่านเรียกว่าจิตเป็นสมาธิ คือความมั่นคง เมื่อจิตได้อบรมตนให้เป็นสมาธิอยู่เรื่อยๆ นอกจากจะมีความสงบสุขในขณะที่เป็นสมาธิแล้ว ขณะที่สงบอยู่นั้น ยังสามารถสร้างฐานแห่งความมั่นคงของตน ให้ปรากฏเด่นชัดขึ้นโดยลำดับได้ด้วย คือจิตมีความมั่นคงต่อตัวเองอยู่เสมอ จะคิดอ่านหน้าที่การงานใดๆ ก็ตาม ฐานแห่งความมั่นคงความแน่นหนาของใจนั้น ย่อมปรากฏอยู่กับใจทุกอิริยาบถ นี้ท่านเรียกว่าจิตเป็นสมาธิ

ทีนี้จิตเมื่อเป็นสมาธิแล้วเราจะปฏิบัติอย่างไร หรือว่าเมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วจะเกิดปัญญาขึ้นเองอย่างนั้น นี้เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนพอจะตายใจได้ บางรายก็อาจพูดได้ง่ายๆ ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วปัญญาจะเกิดขึ้นเอง สำหรับธรรมป่าจึงขอเรียนตามความรู้สึกที่เคยปฏิบัติมาว่า เป็นไปอย่างนั้นไม่ได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิจะเป็นสมาธิขั้นใดก็ตาม จะต้องเป็นสมาธิอยู่นั้นแล ถ้าไม่พิจารณาให้เป็นปัญญาได้ตราบใด สมาธิจะกลายเป็นปัญญาไปไม่ได้ หากสมาธิกลายเป็นปัญญาได้โดยไม่ต้องพิจารณาทางด้านปัญญาจนมีความชำนิชำนาญแล้ว ผู้บำเพ็ญสมาธิก็ไม่ควรจะติดสมาธิของตน เพราะสมาธิก็กลายเป็นปัญญาได้แล้ว แต่ผู้ติดสมาธิมีอยู่มากมาย

จึงขอเรียนท่านทั้งหลายให้ทราบดังที่เรียนแล้วเบื้องต้น จะว่ามาขายตัวในสถานที่นี้ก็ยอมรับ แต่เพื่อชี้แจงความจริงให้ท่านทั้งหลายทราบ ความรู้สึกที่ได้ปฏิบัติมาเท่านั้น ไม่มีความมุ่งหวังอย่างอื่นใดที่จะโอ้อวดแก่โลกสงสารแต่อย่างใด ที่เคยปฏิบัติมาในเรื่องสมาธิ พอจิตเป็นสมาธิแล้วมีความรู้สึกมั่นใจว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นในสถานที่นี้ แล้วบำเพ็ญสมาธิไปจนมีความชำนิชำนาญ จนกระทั่งกำหนดจิตให้เข้าสู่สมาธิเมื่อไรลงได้เมื่อนั้น ไม่ต้องพูดถึงเวลำเวลาว่ากี่นาที เพราะความชำนาญเป็นอยู่เช่นนั้นถึง ๕ ปี แต่ไม่ปรากฏว่ามีปัญญาแม้แว็บหนึ่งเกิดขึ้น เพื่อถอดถอนกิเลสหรือรู้ตัวว่าเป็นอย่างไรบ้างทางความแยบคายของจิต นอกจากมีแต่ความสงบแน่วแน่ของจิตอยู่เท่านั้น

รวมไปกี่ชั่วโมงก็มีความรู้สึกสงบสุขอยู่อันเดียว ไม่มีสิ่งใดมาเกี่ยวข้องรบกวน มีความสงบเย็น มีความเพลิดเพลินอยู่กับความรู้อันเดียวเท่านั้นเรื่อยมาเป็นเวลา ๕ ปี ไม่ปรากฏมีปัญญาแยบคายอันใดที่จะถอดถอนกิเลสให้หมดไปจากใจได้เลย จึงเป็นเหตุให้กระเทือนถึงท่านพระอาจารย์มั่น ขณะท่านถามถึงเรื่องสมาธิและปัญญา ท่านจึง

สั่งสอนวิธีพิจารณาปัญญาและดุด่าเอาอย่างเต็มที่เหมือนกัน แต่คำดุด่าจะไม่นำมากล่าวในสถานที่นี้

จะขอเรียนตามเรื่องที่ท่านอธิบายให้ฟังว่า เรื่องสมาธิก็ต้องเป็นสมาธิ เรื่องปัญญาก็ต้องเป็นปัญญา ถ้าสมาธิกับปัญญาเป็นอย่างเดียวกันแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องบัญญัติหรือแยกไว้ทั้ง ๒ ประการ ความจริงก็เป็นอย่างนั้น นี่เป็นคำของท่านอาจารย์มั่น ท่านชี้แจงให้ทราบพอให้รู้สึกตัวว่า สมาธิเป็นสมาธิ ปัญญาเป็นปัญญา แล้วก็ได้คลี่คลายออกดูตามเรื่องดังที่ท่านว่ากล่าว เมื่อได้ถอยออกจากสมาธิมาพิจารณาทางด้านปัญญา ค้นคว้าเรื่องธาตุเรื่องขันธ์ รวมลงในไตรลักษณ์ คือ **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ที่มีอยู่ในตัวเรา ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ มีไตรลักษณ์ประจำตัว แต่เมื่อปัญญาไม่คลี่คลายให้ทราบว่าสิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นคืออะไรแล้ว สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นธรรมชาติของตัวเองอยู่อย่างนั้น สมาธิก็ไม่สามารถจะถอดถอนกิเลส และถอดถอนความสงสัยออกจากจิตใจได้แม้แต่น้อย จำต้องอาศัยการพิจารณาคลี่คลายธาตุขันธ์ดังกล่าวด้วยสติปัญญา

จึงเริ่มได้สติและปัญญาขึ้นมาเป็นลำดับ และเป็นเหตุให้ทราบเรื่องของขันธ์ว่าไตรลักษณ์คือ **อนิจฺจ** แห่งธาตุแห่งขันธ์ แห่งรูปกายของเรานี้เป็นอย่างไร **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร ของวิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ นั้นเป็นอย่างไร แยกแยะกันออกได้โดยลำดับ ๆ จนกระทั่งมีความเพลิดเพลินในการพิจารณา และก็เกิดผลขึ้นมาเป็นลำดับ คือกิเลสที่ฝังจมอยู่ภายในใจ หรือฝังจมอยู่กับสมาธิโดยไม่รู้สึกตัวนั้น ก็ค่อยคลี่คลายขยายตัวออก ขยายตัวออกมา และแก้กันไปได้เป็นลำดับ

จึงทำให้รู้สึกตัวและเห็นโทษของการติดสมาธิว่า ที่นอนจมอยู่นี้เป็นเวลาหลายปีไม่ปรากฏมีความแยบคายอย่างไรขึ้นมาเลยนั้น ก็เพราะความหลงในสมาธิ โดยคิดว่าสมาธินี้จะเกิดปัญญาขึ้นมาเองเมื่อมีกำลังพอตัวแล้ว แต่ที่ไหนได้เมื่อเทียบอุปมาก็เหมือนกับการนำเครื่องปรุงอาหารมาไว้อย่างพร้อมมูล แต่ไม่นำเครื่องปรุงทั้งหลายเหล่านั้นมาปรุงให้เป็นอาหารชนิดต่าง ๆ เครื่องปรุงนั้น ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรขึ้นมาได้ ต่อเมื่อนำเครื่องปรุงเหล่านั้นมาปรุงเป็นอาหารชนิดต่าง ๆ จึงจะสำเร็จประโยชน์ขึ้นมาได้ เรื่องของสมาธิที่รวมตัวเป็นความสงบอยู่เฉย ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ปัญญาเช่นเดียวกัน จำต้องมีการพิจารณาตามกาลอันสมควร ความแยบคายทางปัญญาจึงจะเกิด

แม้สมาธิจะมีกำลังความสามารถ ในความสงบแนบแน่นได้ตามต้องการมากน้อยเพียงไรก็ตาม จะต้องเป็นสมาธิอย่างนั้นเรื่อย ๆ ไป มิหนำยังจะทำให้ท่านผู้บำเพ็ญสมาธิติดแน่วอยู่ในสมาธิถอนตัวไม่ขึ้น ฉะนั้นเพื่อความแยบคาย ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญ

ทางปัญญา คือพิจารณาดูอาการต่างๆ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดจิตใจของสัตว์โลก ที่ท่านให้นามว่ากิเลสอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น คือยึดในสิ่งที่เราไม่รู้ไม่เห็น และสำคัญไปตามอำนาจของกิเลสนั้นๆ สิ่งเหล่านั้นจึงมีอำนาจครอบคลุมจิตใจได้อย่างมั่นคงว่านั้นเป็นเรา นี้เป็นของเรา นั้นเป็นเขา นั้นเป็นของเขาเรื่อยไป เมื่ออาการของขันธ์แสดงออกมากน้อยเพียงใด ก็เป็นอุปาทานยึดถือมากน้อยเพียงนั้น จึงหนักยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูก

จิตที่หยั่งเข้าสู่ความสงบเป็นสมาธินั้น เป็นกำลังเพียงระงับอารมณ์ทั้งหลายไว้บ้างเท่านั้น แต่ไม่สามารถที่จะถอดถอนกิเลสซึ่งลึกลับอยู่ภายในให้ออกจากใจได้ ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องคลี่คลายบุกเบิกตามหลักธรรมชาติ เมื่อปัญญาได้พิจารณาเห็นโทษในสิ่งใดแล้ว ไม่ว่าจะเป็นส่วนรูป ว่าเป็น **อนิจฺจ** เป็น **ทุกฺข** เป็น **อนตฺตา** ไม่ว่าส่วนเวทนา สุข ทุกข์ เฉยๆ ว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ไม่ว่า สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริงอย่างถึงใจ และปล่อยวางได้ตามเป็นจริงที่เรียกว่า รู้ธาตุรู้ขันธ์ รู้ไตรลักษณ์โดยชัดเจนด้วยปัญญา

การปฏิบัติธรรมดังกล่าวย่อมแทงทะลุไปถึงปฏิเวธธรรม คือความรู้แจ้งเป็นลำดับ คือรู้แจ้งประจักษ์ใจตนตั้งแต่ขั้นสมาธิขึ้นไปถึงขั้นละเอียด และรู้แจ้งเรื่องปัญญาของตนทั้งขั้นหยาบ ขั้นกลาง และขั้นละเอียด รู้แจ้งเห็นจริงในธาตุในขันธ์ในอาการแห่งขันธ์ ๕ ทั้งหมดเป็นลำดับ ว่าเป็น **อนิจฺจ ทุกฺข อนตฺตา** เป็นขั้นๆ ไปด้วยอำนาจของปัญญา ส่วนกิเลสจะยึดถือหรือเข้าครองในขันธ์ประเภทใด ในธาตุใด ถอดถอนออกได้ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นขั้นๆ

คำว่าปัญญานั้น ปัญญาขั้นรูปก็มี คือพิจารณาขั้นรูปกายให้เห็นชัดแจ้งตามเป็นจริง จนสามารถถอดถอนออกจากอุปาทานความยึดกายเสียได้ แล้วจากนั้นก็พิจารณาเวทนาขั้นกลาง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นขั้นๆ เข้าไปตามกำลังของปัญญาขั้นสุดท้าย คือการพิจารณาเรื่องของใจโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นและดับไปแห่งขันธ์ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเกิดๆ ดับๆ อยู่เสมอ ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งสุข ทั้งทุกข์ ต้องส่งผลสืบเนื่องกันเป็นลำดับ ถ้าสติปัญญาไม่สามารถจะต้องติดที่ตรงนั้นจนได้ ปัญญาจึงต้องอาศัยความฝึกฝนพยายามอยู่เสมอ จนกลายเป็นสติปัญญาอัตโนมัติ ตามครั้งพุทธกาลท่านเรียกว่า มหาสติ มหาปัญญา แต่ฐานะของเราซึ่งเป็นเพียงผู้ปฏิบัติคนหนึ่งและเป็นพระป่าและธรรมป่า จึงขอเรียนเพียงว่า เป็นสติปัญญาอัตโนมัติคือหมุนตัวไปเอง เมื่อถึงขั้นนี้แล้วไม่มีกลางวันกลางคืน ไม่มีอิริยาบถใดที่สติกับปัญญานั้นจะพรากจากงานที่ตนกำลังพินิจพิจารณาอยู่ จนกว่าจะรู้แจ้งแทงตลอดในอารมณ์นั้นๆ ในสิ่งนั้นๆ ที่ฝังอยู่ภายในจิตและแยกจากกันโดยเด็ดขาด

ที่สุดแห่งการพิจารณานั้น ได้แก่จิตซึ่งเป็นฐานที่ตั้ง คือเป็นที่สถิตอยู่แห่งอวิชชา คำว่าอวิชชานั้นเราเรียนกันแทบทุกคน **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ** เป็นต้น นี้เราเรียนกันแทบทุกคน และรู้กันแทบทุกคน แต่ตัวอวิชชาจริงๆ นั้นผิดคาดผิดหมายกับที่เราคาดคิดไว้ ตามธรรมดาของผู้คาดหมาย อวิชชาทั่วๆ ไปจะคาดเหมือนกับเสือโคร่งตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นที่น่ากลัวมากมาย แต่เวลาพิจารณาเข้าไปจนถึงตัวอวิชชาจริงๆ อวิชชาจะไม่เป็นอย่างนั้นเลย แต่จะกลับเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนที่สุด สุขุมที่สุด เป็นสิ่งที่น่ารัก น่าสงวน น่าชอบใจ น่าติดอย่างยิ่ง ไม่มีสิ่งใดที่จะละเอียดผ่องใสยิ่งกว่าอวิชชา ไม่มีสิ่งใดที่จะสง่าผ่าเผยและอาจหาญยิ่งกว่าอวิชชา ที่ฝังดองอยู่ภายในจิตนั้น

จิตทั้งดวงมีอวิชชาตัวเดียวเท่านั้นที่มีอำนาจมาก แม้มหาสติมหาปัญญา หรือสติปัญญาอัตโนมัติก็ตาม เมื่อหยั่งเข้าไปถึงที่นั่นแล้วแทนที่จะพิจารณาธรรมชาติที่ว่าอวิชชานั้นให้แตกกระจายไปจากใจ แต่กลับกลายเป็นสหายของอวิชชาไปเสียพักหนึ่ง คือกลับเป็นองครักษ์ผู้รักษาอวิชชานั้นเสียจนได้ คำว่า มหาสติ มหาปัญญากลายเป็นองครักษ์ของอวิชชานั้นคืออย่างไร คือมหาสติมหาปัญญายังไม่เข้าใจเรื่องอวิชชาได้ดีว่าเป็นธรรมประเภทใด โดยคาดคิดว่าเป็นเหมือนกับเสือโคร่งตัวหนึ่ง จึงมองที่ไหนก็ไม่เจอ มองที่ไหนก็ไม่เห็นว่าอวิชชาเป็นสิ่งที่เป็นภัย นอกจากธรรมชาติที่ผ่องใสอย่างยิ่ง ที่น่ารักน่าสงวนอย่างยิ่ง ที่องอาจกล้าหาญอย่างยิ่งเท่านั้น ซึ่งฝังอยู่ภายในดวงใจเป็นอวิชชา ไม่มีสิ่งใดจะเป็นอวิชชา

เมื่อพิจารณาในแง่ใดมุมใด ไม่ปรากฏสิ่งที่มาแผ้วพานสติปัญญาให้ได้รบฟันหั่นแหลกกันบ้างเลยแล้ว ก็จำเป็นต้องย้อนมหาสติมหาปัญญานั้นเข้ามาสู่จุดนี้ และพิจารณาว่านี้คืออะไรนั้นแล เราจึงจะทราบได้ว่าธรรมชาตินั้นคืออวิชชา ต่อเมื่อย้อนจิตย้อนสติปัญญาเข้ามาสู่จุดที่ว่าอวิชชานี้เป็นอะไร ธรรมชาติที่ผ่องใสอย่างยิ่งนี้คืออะไร ธรรมชาติที่น่ารักน่าสงวนอย่างยิ่งนี้คืออะไร ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้พิจารณามาแล้วถือว่าเป็น **อนิจฺจ** ถือว่าเป็น **ทุกฺข** ถือว่าเป็น **อนตฺตา** ไม่ว่าภายนอก ไม่ว่าภายในกาย ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ส่วนภายในใจที่ปรากฏอยู่เวลานี้คืออะไร โดยมากมีความรักความสงวนอย่างยิ่งในธรรมชาตินี้ สิ่งทั้งหลายเราถือว่าเป็น **อนตฺตา** ทั้งสิ้น แต่ธรรมชาตินี้เราถือเป็น **อตฺตา** โดยไม่รู้สึกตัว

เมื่อหยั่งสติปัญญาอัตโนมัติเข้ามาสู่จุดนี้แล้ว ก็ถูกสติปัญญานี้ทำลายสลายตัวลงไปโดยสิ้นเชิง บรรดาความสว่างกระจ่างแจ้งที่เป็นเหตุให้ติด ตลอดความอาจหาญ ความผ่องใส อันเป็นสิ่งให้รักให้ชอบใจให้สงวนเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้น ได้สลายไปโดยสิ้นเชิง ด้วยอำนาจแห่งมหาสติมหาปัญญานั้นแล เราถึงจะทราบว่าอวิชชาคืออะไร เรื่อง

ของอวิชชาจริงๆ มันเป็นอย่างนี้ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี กิเลสทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นก็ดี ที่เราเรียนมา ก็ทั้งหลายนั่นน่ะอยู่ที่ไหน ความจริงของธรรมเหล่านี้มีอยู่ที่ใจของเราของท่านทั้งสิ้น ไม่มีอยู่ในสถานที่อื่นใด

ฉะนั้นขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายพึงสนใจในธรรมชาติคือใจนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมากในโลก ถ้าได้ทำความสนใจด้วยจิตตภาวนา ทดสอบใจของตนให้ทราบว่าเป็นอย่างไรอย่างแท้จริงแล้ว บุญเราก็เชื่ออย่างถึงใจ บาปเราก็เชื่ออย่างถึงใจ นรกเราก็เชื่ออย่างถึงใจ สวรรค์เราก็เชื่ออย่างถึงใจ นิพพานเราก็เชื่ออย่างถึงใจ เพราะมีอยู่ที่ใจนี้เท่านั้น ใจนี้เป็นผู้รู้บุญ เป็นผู้รู้บาป เป็นผู้รู้สุข เป็นผู้รู้ทุกข์ เป็นผู้มีกิเลส เป็นผู้รู้กิเลส เป็นผู้ละกิเลส เป็นผู้รู้นิพพานว่าเป็นอย่างไร แล้วจะสงสัยสิ่งเหล่านี้ไปที่ไหนเล่า

พระพุทธเจ้าที่นำธรรมมาสอนโลก ท่านนำมาด้วยความรู้จริงเห็นจริง ท่านไม่ได้สอนโลกแบบด้นเดาเหมือนอย่างพวกเราทั้งหลายที่มีกิเลสพาให้ด้นเดาอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งไม่มีวันอิ่มพอและระอาต่อความด้นเดาเลย แล้วเราก็ยังไม่เห็นโทษแห่งความด้นเดาของตน เพราะอำนาจแห่งกิเลสที่อยู่ฉากหลังบ้างเลย วันไหนเล่าถึงจะเห็นโทษของกิเลส เห็นโทษของบาปของกรรม เห็นโทษของนรกที่เผาผลาญจิตใจของเราให้รุ่มร้อนอยู่ทั้งวันทั้งคืน

การเรียนศาสนาต้องเรียนที่ตัวเองเป็นสำคัญ หลักธรรมที่ท่านสอนไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แม้จะมีอยู่ในคัมภีร์ใบลานก็ตาม แต่ท่านก็ชี้เข้ามาในกาย ในวาจา ในจิตใจของบุคคลผู้ที่จะรับเคราะห์กรรมทั้งหลายที่ตนสร้างขึ้นนั้นเอง ไม่ได้สอนให้กระดาษไม่ได้สอนให้ตัวหนังสือเป็นผู้รับบุญรับบาป เพราะธรรมชาติเหล่านั้นไม่มีบุญมีบาปอยู่ในตัวของตัว มีอยู่ที่สัตว์ที่บุคคล ศาสนาจึงสอนลงที่สัตว์ที่บุคคลนี้อย่างเดียว เราผู้นับถือศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เลิศประเสริฐออกมาจากท่านผู้รู้ยิ่งเห็นจริงแล้ว ทำไมจึงไม่เห็นความสำคัญแห่งใจของตน เมื่อไม่เห็นความสำคัญของใจว่า เป็นสิ่งที่ผลิตความดีความชั่ว ผลิตเหตุผลิตผลให้เกิดขึ้นจากตนแล้ว ก็เป็นเหตุให้ประมาทนอนใจ เมื่อประมาทนอนใจเสียจนชินชาแล้ว สิ่งไหนๆ ก็ไม่สำคัญทั้งสิ้นในตัวเรา

ความไม่เห็นตนเป็นสำคัญ เพราะไม่เห็นใจเป็นสำคัญนั่นแล วันหนึ่งคืนหนึ่งเดือนหนึ่งปีหนึ่งผ่านไปๆ หาประโยชน์อะไรไม่ได้เลย วันคืนเดือนปีที่ผ่านไปนั้น ก็เท่ากับชีวิตจิตใจของเราผ่านไปด้วย และผลประโยชน์ที่จะพึงได้แก่เราจากศาสนามีอะไรบ้าง ควรคำนึงเสมอ เพราะมนุษย์เราฉลาดกว่าสัตว์ทั้งหลาย ควรจะยึดความฉลาดนี้นำไปประพฤติปฏิบัติให้เป็นผลประโยชน์อันดีงามแก่ตนจะสมภูมิว่า เราเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบ ท่านกล่าวไว้ในคำว่า “**กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ**” ความเป็นมนุษย์นี้เป็นสิ่งที่หาได้ยากมากท่านว่า แต่เราเป็นผู้เกิดได้ง่ายตามอำนาจวาสนาของตนที่ได้สร้างความดี

มาพอสมควรจึงได้เป็นมนุษย์ และได้มาพบพระพุทธศาสนาที่สอนหยั่งลงที่ดวงใจ และไม่มีผู้ใดที่จะพูดได้ถูกต้องแม่นยำยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า เพราะผู้พูดเหล่านั้นไม่ใช่พูดด้วยความรู้จริงเห็นจริง พูดด้วยความสงสัย พูดด้วยความด้นเดา คำพูดที่มีจำนวนมากน้อยจึงปลอมไปเกือบเท่าตัว

แต่พระวาจาของพระพุทธเจ้านั้น ตรัสคำใดเป็นความจริงทั้งนั้นที่เรียกว่า "**เอกนามกึ**" หนึ่งไม่มีสอง คืออะไร ก็คือพระญาณหยั่งทราบของพระพุทธเจ้า และพระธรรมที่ตรัสรู้แล้วด้วยความชอบธรรม นำมาสั่งสอนโลกไม่มีสิ่งปลอมแปลงแฝงอยู่เลยนี้แล เมื่อสรุปธรรมที่ว่า "**เอกนามกึ**" ลงที่จุดหนึ่งไม่มีสองแล้ว เราจะเชื่อใครได้ยิ่งไปกว่าเชื่อพระพุทธเจ้าเล่า มีพระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นที่เชื่อถือได้ในการบอกสอนทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าเราไม่เชื่อพระพุทธเจ้าแล้ว เราไม่มีทางที่จะเชื่อใครได้ และไม่มีหลักเกณฑ์อันตายตัวที่จะยึดถือหรือเป็นที่พึ่งเป็นพึ่งตายได้ ดังเราทั้งหลายได้กล่าวอยู่เสมอ แม้ทางใจก็นึกน้อมถึงท่านอยู่เสมอว่า "**พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ**" ท่านที่เป็นสรณะของเรานี้ คือคนประเภทใด ถ้าไม่ใช่ประเภทที่เลิศประเสริฐ เมื่อท่านเป็นผู้ประเสริฐแล้ว ธรรมที่นำมาสอนโลกก็ประเสริฐเช่นกัน เมื่อนำมาสอนโลกผู้ประพฤติปฏิบัติตามทำไมจึงจะไร้ผล

ธรรมที่ท่านสอนว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" นั้นหมายถึงอะไร ก็หมายถึงธรรมศูนย์กลาง คือเป็นเหตุเป็นผลที่ถูกต้องแม่นยำนั่นเอง ไม่มีธรรมอื่นที่จะกลางยิ่งไปกว่านี้ แต่อย่าลืมว่า กิเลสมันก็มีมัชฌิมาเหมือนกันนะ เราอย่าเข้าใจว่าธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวเป็นมัชฌิมา กิเลสก็เป็นมัชฌิมาสำหรับบังคับจิตใจ กาย วาจา ของเราให้เป็นไปตามมันได้ ว่าทำขนาดนี้พอดีอย่างนี้เป็นต้น เช่น เวลาจะนั่งสมถภาวนาก็ดี จะสวดมนต์ไหว้พระก็ดี จะมีความรู้สึกอย่างไรขึ้นมาภายในใจว่าไม่สะดวกสบาย ถ้าทำมากยิ่งกว่านี้ก็จะเคร่งเกินไปบ้าง ทำขนาดนี้พอดีเป็นมัชฌิมาบ้าง ความขี้เกียจทำภาวนาก็ถือว่าดีเป็นมัชฌิมาบ้าง ถ้ากิเลสสั่งงานย่อมถือเป็นมัชฌิมาบ้างทำนองนี้ ทำขนาดนี้เห็นจะพอดี

ถ้าเห็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เราก็ว่าเคร่งเกินไปเสีย ขนาดเราปฏิบัติอยู่นี้พอดีแล้ว แล้วความพอดีของเรานั้น พอดีลงไปด้วยความเกียจคร้าน ความท้อแท้อ่อนแอ ความเห็นแก่ตัวก็คือ ความเห็นแก่กิเลสนั่นแล ความเห็นแก่ได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลงที่กิเลสสั่งให้ทำเหล่านี้ เป็นความพอดีของกิเลสที่เรียกว่ามัชฌิมาของมัน เพราะฉะนั้นมันจึงพอกพูนในจิตใจจนอัดแน่น ซึ่งล้วนแล้วแต่มัชฌิมาของกิเลสเต็มในหัวใจ

มัชฌิมาของกิเลสกับของธรรมนั้นผิดกัน มัชฌิมาของกิเลสมีขึ้นพอกพูนในจิตใจของสัตว์โลกมากมายเพียงไร จะทำให้สัตว์โลกมีความเดือดร้อนขุ่นมัวมากเพียงนั้น แม้ในครัวครอบเดียวกันระหว่างสามีภรรยาก็ทะเลาะกันได้ ถ้ามัชฌิมาของกิเลสได้ครอบคลุมในจิตใจของผู้ใด ครอบครัวใด ครอบครัวและสังคมนั้นๆ ตลอดถึงประเทศชาติบ้านเมือง จะต้องได้รับความกระทบกระเทือนมาก ถ้าต่างคนต่างสั่งสมมัชฌิมาของกิเลสนี้ขึ้นให้มากๆ ความโลภก็ต้องมาก ความโกรธก็ต้องมาก ความหลงก็ต้องมาก ความไม่มีเหตุมีผลนั้นมากขึ้นทุกทีๆ ความคิดจะเอาแต่ใจตัวเองให้เป็นไปตามชอบใจของตน โดยไม่คำนึงถึงเหตุถึงผลนั้นเป็นมัชฌิมา คือความพอดีของกิเลสทั้งนั้น

ส่วนมัชฌิมาของธรรมนั้นมีอยู่ในท่านผู้ใด ย่อมทำท่านผู้นั้นให้เย็นใจ ในครอบครัวก็ปรองดองซึ่งกันและกัน มีความรักความสงวน ความเห็นผิดเห็นถูกไปตามหลักของเหตุผล และเห็นใจท่านเห็นใจเรา นี่คือมัชฌิมาของธรรม การเรียนมัชฌิมาของธรรมต้องเรียนดูตัวเราตัวท่าน ดูหัวใจของท่านดูหัวใจของเรา และยกมาเทียบเคียงกันเพื่อทราบความรู้สึกนั้น จะเข้ากันได้และเห็นอกเห็นใจกัน เขารักสุขเกลียดทุกข์ เราก็รักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกัน แล้วพยายามประพฤติปฏิบัติให้เสมอต้นเสมอปลายต่อกัน โลกก็มีความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน นี่คือหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ผลก็คือความสุขกาย ความสบายใจ อันเป็นสิ่งที่สัตว์โลกปรารถนาทั่วหน้ากัน

วันนี้ได้อธิบายเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญาให้ท่านทั้งหลายได้ทราบ จากนั้นก็อธิบายถึงเรื่องมัชฌิมาของกิเลสกับมัชฌิมาของธรรม กรุณาได้นำไปพินิจพิจารณาว่าสิ่งที่กล่าวเหล่านี้ มีอยู่ภายจิตใจของเรามากน้อยเพียงใดหรือไม่ และกล่าวเรื่องสวรรค์ เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องนรก เรื่องนิพพานว่ามีอยู่ที่ใด นอกจากมีอยู่ที่หัวใจของเรานี้เท่านั้น เพื่อท่านสาธุชนทั้งหลายได้นำไปพินิจพิจารณา และคัดเลือกเอาสิ่งที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ การอธิบายธรรมมานี้ก็เห็นสมควรแก่เวลา เพื่อไว้โอกาสสำหรับท่านผู้มีความสนใจที่จะไต่ถามหรือศึกษาสนทนากันต่อไป การแสดงธรรมทั้งหมดนี้จึงขออภัยจากบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายไว้ด้วยว่า ผู้แสดงนี้เป็นพระป่า การแสดงแต่ธรรมป่าให้ท่านทั้งหลายฟังนี้ ถ้าหากว่ามีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนประการใด ก็หวังได้รับอภัยจากท่านผู้ฟังทั้งหลายโดยทั่วกัน จึงขอยุติเพียงเท่านี้

พระธรรมเทศนา

เทศน์ให้คณะลูกเสือชาวบ้านฟัง ณ โรงเรียนบ้านตาด

วันจันทร์ที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

วันนี้ได้มาพบกับท่านทั้งหลาย ที่ให้ชื่อสมมุติว่าลูกเสือชาวบ้าน ทั้งคณะอาจารย์และคณะลูกเสือเป็นจำนวนมาก ได้นัดกันมารวมในสถานที่นี้ เพื่อการฝึกหัดและการอบรมศีลธรรมนำไปบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม นี้นับว่าเป็นแขนงหนึ่งแห่งความสามัคคีเพื่อหลักใหญ่คือประเทศชาติ อันเป็นสมบัติมีค่ามากของเราทุกคน ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการรักษาด้วยกัน การรักษาสมบัติอันมีค่าของตน ๆ นั้น ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ด้วยเหตุผลใดที่จะเป็นความเจริญของประเทศชาติบ้านเมือง ให้ต่างคนต่างมีความเสียสละด้วยเหตุผลนั้น อย่าเห็นแก่ตัว อย่าเห็นแก่เราแก่ท่าน อย่าเห็นแก่ความขี้เกียจอ่อนแอ อย่าเห็นแก่ความมักง่าย อย่าเห็นแก่ตัวมากกว่าคนทั้งชาติและสมบัติทั้งแผ่นดิน อย่าเห็นแก่ความขอไปทีดีเป็นของเรา ชั่วเป็นของคนอื่นหรือโยนให้เป็นของชาติไป นั่นมิใช่ความสามัคคี ไม่ใช่ความหวังพึ่งเป็นพึ่งตายต่อกัน

อันความสามัคคีเพื่อส่วนรวมนั้น ตามหลักพุทธศาสนาท่านแสดงไว้มากมาย และถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่สำคัญอย่างยิ่ง เราพอมองเห็นได้อย่างชัดเจนภายในตัวเราเอง เช่นเวลาร่างกายเรามีความปรองดองสามัคคีกัน คือไม่เจ็บไข้ได้ป่วย อยู่ด้วยความผาสุกสบาย ธาตุขันธ์ทำงานเป็นปกติไม่เจ็บท้องปวดศีรษะ หรือวิกลวิกาลในอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งจะเป็นความขัดข้องแก่ส่วนใหญ่แห่งร่างกาย เวลานั้นเราจะลุกเหินเดินไปมาทำหน้าที่การงาน คิดอ่านอะไรก็สะดวกปลอดโปร่งโล่งใจไปตาม ๆ กัน ทำอะไรก็สะดวกสบายไม่ขลุกขลักหนักกายลำบากใจ นี่เรียกว่าความพร้อมเพรียงสามัคคีในร่างกาย ไม่ว่างานหนักงานเบาเราสามารถทำได้ไม่เหลือบ่ากว่าแรง จนงานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ตามใจหมาย

แต่ถ้าขณะใดร่างกายเกิดการขัดข้องขึ้นมา ไม่มีความสามัคคีกัน เจ็บนั้นปวดนี้ออด ๆ แอด ๆ ขณะนั้นแม้จะเป็นส่วนมากน้อยเพียงไรก็ตาม ต้องแสดงถึงความขัดข้องตัดกำลังวังชา ตัดหน้าที่การงานของเราให้ลดลงไปโดยลำดับ ๆ สุดท้ายทำงานอะไรไม่ได้เพราะความสามัคคีแห่งร่างกายมันแตก มันร้าวราน เมื่อถึงขั้นรุนแรงไม่มีทางเยียวยาแก้ไขได้ก็เรียกว่าตาย หมดผลประโยชน์ที่จะพึงได้จากร่างกาย นี่เรียกว่าความแตกสามัคคีแห่งร่างกายซึ่งเป็นของไม่ดีเลย จึงควรเห็นโทษของความแตกสามัคคีทุกด้านที่จะยังประโยชน์ส่วนรวมให้สำเร็จ ฉะนั้น ความสามัคคีจึงเป็นยอดแห่งความปรารถนาของหมู่ชนที่อาศัยกันอยู่จะพึงมีแก่ใจรักสงวนไว้เพื่อส่วนรวมเสมอไป

พึงระลึกอยู่เสมอว่า การขาดความสามัคคีก็คือการขาดกำลัง การแตกสามัคคีก็คือการแตกแยกกัน ซึ่งไม่ใช่ของดีทั้งมวล ความสามัคคีกันก็คือการรวมกำลังกัน อะไรก็ตามเมื่อยังรวมกันด้วยดี ย่อมใช้ประโยชน์ได้ดี เมื่อเริ่มร้าวเริ่มแตก ประโยชน์ย่อมจะเริ่มลดลงตาม ๆ กัน เมื่อแตกแยกจากกันจริง ๆ เช่น หม้อแตก ถ้วยแตก เป็นต้น ย่อมขาดประโยชน์ในการใช้สอยทันที ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ความสามัคคีจึงมีพลังและคุณค่ามหาศาลไม่มีอะไรจะมีกำลังเทียบเท่าได้ จึงขอได้โปรดตระหนักในความสามัคคี ว่าเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงทุกด้าน นับแต่ส่วนย่อยไปถึงส่วนใหญ่ มีความสามัคคีเป็นพลังยึดเหนี่ยวไว้ทั้งสิ้น ถ้าขาดความสามัคคีเพียงอย่างเดียว อะไรจะหนาแน่นเพียงใดย่อมสลายตัวลงได้อย่างไม่มีปัญหา จึงขอฝากธรรมสามัคคีไว้กับทุกท่านได้พากันเทิดทูนรักษา อย่าให้เสื่อมคลายสลายไปได้

ชะตาของทุกสิ่งทุกอย่างมีชาติไทยของเราเป็นต้น จะยืนนานไปได้ก็ด้วยความสามัคคีแห่งคนในชาติเป็นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด เพราะเรื่องใหญ่ก็ได้แก่คนของชาติจะเป็นผู้รักษาเทิดทูน หรือทำลายมากกว่า จึงกรุณาระลึกข้อนี้ไว้และช่วยกันเทิดทูนชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยความจงรักภักดีและความสามัคคีเถิด ชื่อว่าพวกเรารักษามหาคุณของชาติไว้ด้วยดี

สิ่งที่ผู้หวังความเจริญมั่นคงจะยึดเป็นหลักปฏิบัติต่อกันนั้น ได้แก่ กฎหมาย ข้อบังคับ ขนบธรรมเนียมประเพณี และศีลธรรม นี่เป็นหลักที่จะทำความสงบสุขให้แก่ส่วนรวม ทั้งส่วนย่อยส่วนใหญ่ ซึ่งต้องอาศัยหลักความถูกต้องดีงามเป็นเครื่องดำเนิน กฎหมายบ้านเมืองที่มีไว้ก็เพื่อรักษาหมู่ชนให้อยู่ด้วยความผาสุกร่มเย็น ไม่ให้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเป็นต้น บ้านใดเมืองใดก็ตามถ้าไม่มีขอบเขต ไม่มีกฎหมายเป็นข้อบังคับ ไม่มีขื่อมีแป ไม่มีขนบธรรมเนียมอันดีงามเป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติ บ้านเมืองนั้นจะเป็นบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองและสงบสุขไปไม่ได้ ตรงข้ามจะมีแต่ความเดือดร้อนระส่ำระสาย มีแต่การฉกลักปล้นจี้ฆ่าฟันรันแทง ชิงดีชิงเด่นกันเป็นงานประจำแผ่นดิน ถิ่นมนุษย์ บ้านเมืองกว้างแคบเพียงไร ย่อมจะกลายเป็นกองเพลิงเผาผลาญกันโดยถ่ายเดียว เพราะฉะนั้นมนุษย์ที่อยู่รวมกันจำต้องมีกฎข้อบังคับเป็นขื่อเป็นแป เพื่อเป็นหลักยึดและปฏิบัติตาม จะเว้นสิ่งดังกล่าวเสียมิได้

มนุษย์เราถ้าขาดศีลธรรมภายในใจแล้ว แม้จะมีกฎหมายบ้านเมืองอยู่ก็ตามย่อมมีทางก่อความเดือดร้อนแก่กันได้ เพราะกฎหมายและข้อบังคับต่าง ๆ นั้นเพียงรักษาได้ในที่แจ้งเท่านั้น ไม่สามารถรักษาในที่ลับตาได้ คนที่ไร้ศีลธรรมภายในใจไม่มียางอายย่อมมีทางทำชั่วแก่กันได้ ส่วนศีลธรรมนั้นไม่มีที่แจ้งและที่ลับ เพราะศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองใจมนุษย์ให้มีความละอายต่อความไม่ดีทั้งหลาย ในที่ทุกสถาน

ตลอดกาลทุกเมื่อ นอกจากนั้นยังมีความเห็นอกเห็นใจ มีความรู้สึกชั่วดีระหว่างตนกับผู้อื่น มีการขยะแขยงต่อสิ่งลามกคือบาปกรรมต่างๆ ทั้งในที่แจ้งแลที่ลับไม่อาจทำลงได้ เพราะเห็นว่าสิ่งนั้นเมื่อทำลงไปแล้วย่อมเป็นความชั่วเสียหายได้เสมอไป ผู้มีศีลธรรมภายในใจจึงไม่กล้าทำความชั่วทั้งในที่แจ้งและที่ลับ

คนเราถ้ามีแต่หลักวิชาที่เรียนมาอันเป็นแบบโลกๆ ถ่ายเดียว เช่น เรียนรู้ศีลธรรม และเรียนรู้กฎหมายมามากจากตำรับตำราเพียงอย่างเดียว ไม่มีศีลธรรมคือหิริโอตตัปปะ เป็นต้น เข้าป้องกันหรือสนับสนุนอยู่บ้าง นักเรียนรู้ทั้งศีลธรรมและกฎหมายคนนั้นแล เป็นผู้ที่โกหกเก่งที่สุด เป็นผู้ที่มีเล่ห์เหลี่ยมหลายสันพันคมที่สุด ก่อความเดือดร้อนให้แก่คนหรือส่วนรวมได้มากที่สุด เพราะความรู้ที่เรียนมามากนั้น เป็นเครื่องมือพลิกแพลงแต่งกลอุบายหลอกลวงแบบคว่ำกินหงายกิน ชนิดไม่มียางอายติดตัวเลย เรียกว่าเป็นผู้มีอาวุธคือเครื่องมือทำลายคนได้มาก เพราะความขาดศีลธรรมเครื่องเหนี่ยวรั้งยั้งตัวให้สำนึกในสิ่งชั่วดีทั้งหลาย ฉะนั้นความขาดศีลธรรมภายในใจจึงมิใช่ของดีปราชญ์ท่านตำหนิแต่ไหนแต่ไรมา

ศีลธรรมมีในผู้ใด จะเป็นคนมีความรู้มาก มีความรู้น้อย ก็น่ารักน่าสงสาร น่าเคารพนับถือ น่ากราบไหว้บูชา น่าไว้อกไว้ใจเชื่อถือได้ ผิดกับคนที่มีความรู้เป็นพิษภัยและเผาผลาญตนและผู้อื่นเป็นไหนๆ ดังนั้นหลักศีลธรรมจึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับหมู่ชนทุกชั้น ไม่มีอะไรที่น่ารังเกียจเหยียดหยาม การขาดศีลธรรมจึงเท่ากับขาดคุณสมบัติในตัวมนุษย์เรา คนเราจะมีคุณค่าน่าเคารพนับถือ จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ดังที่โลกทั้งหลายสมมุติว่าสูงกว่าบรรดาสัตว์นั้น ก็ต้องอาศัยหลักความประพฤติคือศีลธรรมเป็นเครื่องประดับส่งเสริม หากไม่มีศีลธรรมดังกล่าวเป็นเครื่องดำเนินบ้างเลย แม้จะไม่มีหางเหมือนสุนัข แต่จะเรียกว่าหมาก็ไม่น่าจะผิด เพราะมนุษย์เรานี้ฉลาดมากกว่าสัตว์มีสุนัขเป็นต้น และสามารถทำความชั่วช้าลามกได้มากและกว้างขวางแทบไม่มีขอบเขตบริเวณ อาจทำความฉิบหายวายปวงโลกพินาศขาดสิ้นในวินาทีเดียวก็ได้ เพราะความฉลาดมีมาก

เนื่องจากความไม่มีธรรมเป็นเครื่องปกครอง ไม่มีธรรมเป็นเบรกห้ามล้อ คือความดิ้นรนกวัดแกว่งที่ผลักดันอยู่ภายใน จึงมักเป็นไปตามความชอบใจ สิ่งที่มีอยู่และผลักดันออกมานั้นได้แก่สิ่งต่ำทราม จึงชอบทำในสิ่งที่ต่ำ เช่นชอบเบียดเบียนผู้อื่น ชอบในการกระทบกระเทือนผู้อื่น ชอบยกตัวให้เหนือเขาเพื่อความดังความเด่น ทั้งที่ไม่มีอะไรพอจะดังจะเด่นเป็นที่น่าชม ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้เป็นของร้อน ตัวเองก็ร้อนเพราะความรู้ประเภทนี้ คนอื่นก็ร้อนและเบื่อหน่ายรำคาญสันดานมนุษย์ผู้เป็นภัยแก่โลก

ฉะนั้นศาสนธรรมจึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกชั้นทุกเพศทุกวัย จะเว้นเสียมิได้เมื่อโลกยังต้องความสงบสุขแก่ตนและส่วนรวมอยู่ เฉพาะอย่างยิ่งเมืองไทยเราถือพุทธศาสนาเป็นหลักใจประจำชาติมานาน โดยบรรพบุรุษผู้ฉลาดแหลมคมในยุคนั้น ๆ พานับถือและปฏิบัติมาจนถึงพวกเราผู้เป็นลูกเป็นหลาน ได้นับถือสืบทอดกันมา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่ให้ความไว้วางใจแก่มนุษย์ ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่หมู่ชนผู้ถือพระพุทธศาสนาอย่างประจักษ์ใจ ไม่อาจแยกจากกันได้ สมกับพระศาสนาควรแก่มนุษย์ที่จะพึงปฏิบัติตามได้

ที่เราทั้งหลายประกาศว่า **มยำ ภนฺเต ติสรเณน สห** เป็นต้นนั้น ก็คือความถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ คำว่า **พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ ธมฺมำ สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ** นั้น หมายถึงองค์พระพุทธเจ้าหนึ่ง พระธรรมที่เป็นพระโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหนึ่ง พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า และตามเสด็จพระพุทธเจ้าจนถึงความบริสุทธิ์เป็นสาวกอรหันต์หนึ่ง ที่เราทั้งหลายยึดถือเป็นสรณะฝากเป็นฝากตายถวายชีวิต เป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ทั้งสามรัตนะนี้เป็นคุณธรรมอันเลิศประเสริฐสุดในโลก ไม่มีสมบัติใดประเสริฐยิ่งไปกว่า

พูดถึงความอัศจรรย์แห่งคุณธรรมเหล่านี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยังสัตว์โลกให้ตายใจได้ ด้วยคุณธรรมของพระองค์ทุกส่วนไม่มีที่ต้องติ พระธรรมเป็นธรรมที่บริสุทธิ์สุดส่วน ไม่มีสิ่งใดจะบริสุทธิ์ยิ่งกว่าธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นนิยยานิกธรรม นำผู้ปฏิบัติให้ถึงแดนเกษมโดยลำดับ พระสงฆ์สาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจนบรรลุอรหัตธรรม จึงเป็นที่เชื่อถือและตายใจของพุทธศาสนิกชนเรื่อยมา จนถึงพวกเราที่พากันนับถือและเคารพบูชาอยู่เวลานี้

การที่เรากล่าวอ้างถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่ฝากเป็นฝากตายของใจ จึงเป็นความถูกต้องดีงามอย่างยิ่งสำหรับชาวพุทธเรา กรุณายึดหลักพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ไว้ภายในใจเถิด เวลาใจคะนองออกนอกลู่นอกทาง คิดจะทำความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ขึ้นมา จะได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งสอนให้มีเมตตา สอนให้ทำแต่สิ่งดีงามต่อกัน การกระทำสิ่งที่ขัดต่อคำสอนท่าน อันเป็นความทุจริตต่าง ๆ เป็นสิ่งไม่ดีเลย เป็นความประมาทไม่เคารพครูดังนี้ จะเป็นเหตุให้ขยะแขยงหรือเกิดความละอายขึ้นภายในตัว ที่เรียกว่าหิริโอตตัปปะ เพราะความเคารพพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อันเป็นองค์แห่งสรณะ

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น มีความไพเราะซาบซึ้งและนิ่มนวลภายในใจที่สุดสำหรับชาวพุทธเรา เรื่องเมตตาก็คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อ่อนโยนด้วยเมตตานั่นแล ฉะนั้นคนมีเมตตาก็คือคนมีพระพุทธะ ธรรมะ สังฆะ อยู่ในใจ ไปที่ไหน

ไม่เป็นภัยต่อผู้ใด ความเมตตาจึงเป็นสิ่งที่โลกทั้งหลายต้องการไม่มีเวลาจืดจาง ธรรมแท้คือความนิ่มนวล ความอ่อนโยน ซึ่งมีมาแต่กาลไหน ๆ และมีอยู่ตลอดไป คนมีเมตตาเป็นคนชอบเฉลี่ยเผื่อแผ่ เป็นคนมีใจกว้างขวางเอ็นดูเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั่วไป มีการสงเคราะห์ช่วยเหลือต่าง ๆ ทั้งด้านวัตถุและอุบายแนะนำสั่งสอนต่าง ๆ มีความเสียสละเพื่อผู้อื่นได้รับความสุข มีความเห็นใจท่านใจเรา ไม่ดูถูกเหยียดหยาม มีความเมตตาเป็นพื้นฐานประจำสันดาน

คนเราเมื่อต่างมีเมตตาธรรมภายในใจ ย่อมไม่ถือสูงถือต่ำ วางตนต่อกันได้อย่างสม่ำเสมอในคนทุกชั้นในสัตว์ทุกจำพวก โดยถือเป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ถือว่าเป็นผู้มีคุณค่าแห่งความเป็นอยู่ด้วยกัน มนุษย์ไม่ว่าจะเกิดในบ้านในเมืองหรือเกิดในที่ไหน ๆ ก็ตาม ย่อมถือว่าเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ และมีคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์เต็มภูมิด้วยกัน ความรู้ตัวว่าเป็นมนุษย์ย่อมมีเหมือน ๆ กัน ความเสมอภาคแห่งความเป็นมนุษย์จึงเหมือนกัน เมื่อทุกส่วนแห่งความเป็นมนุษย์มีสมบูรณ์ด้วยกัน การนึกดูถูกเหยียดหยามกันจึงไม่ควรแก่มนุษยธรรมจะนำมาใช้ ให้กลายเป็นมนุษย์ที่รกรุงรังแก่สังคม เพราะธรรมคือความเสมอภาคไม่อำนวย

กรุณาทำความเข้าใจไว้ว่า ความเสมอภาคแห่งธรรมหรือศาสนานั้นเกี่ยวกับเราผู้นับถือและปฏิบัติ ท่านจึงสอนให้เป็นมิตรสหายกัน ไม่ให้รังเกียจกัน ไม่ถือชาติชาติชั้นวรรณะ ไม่ถือสูงถือต่ำ ไม่อวดดิบอวดดีว่าตนมีฐานะดี มีความรู้สูง ไม่ถูกเหยียดหยามว่าคนอื่นโง่ คนอื่นต่ำต้อยด้อยฐานะยศศักดิ์บริวาร ไม่มีความรู้ความฉลาด ไม่มีสมบัติบริษัทบริวารเหมือนตน แต่คิดว่าเป็นเพื่อนสัตว์เพื่อนมนุษย์ที่ตกอยู่ในวงแห่งกรรมดีชั่วสุขทุกข์เหมือนกัน เฉพาะมนุษย์เราแม้จะเกิดในชาติชั้นวรรณะใด สถานที่ใด ในบ้านในเมืองบ้านนอกบ้านนา บ้านป่าบ้านดงหรือที่ไหน ๆ ก็ตาม ล้วนเกิดเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ด้วยกัน สัตว์เกิดในบ้านก็เป็นสัตว์โดยสมบูรณ์ของมัน

คนเราจะเกิดอยู่ที่ไหน ๆ ก็เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ เพราะพ่อแม่เราเป็นมนุษย์เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งคน จะเรียกว่าสัตว์ได้อย่างไร ก็ต้องเรียกมนุษย์เสมอกัน มนุษย์จึงมีคุณค่าเสมอกันในความเป็นมนุษย์ด้วยกัน และควรเคารพสิทธิ์และคุณค่าของกันและกัน ไม่ควรเบียดเบียนทำลายกัน อันเป็นการทำลายจิตใจและทรัพย์สมบัติของกันและกัน เพราะการทำลายจิตใจและสมบัติของกันและกันนั้น มิใช่เรื่องเล็กน้อยเลย เป็นเรื่องเจ็บแสบมากที่สุด คนที่ฆ่ากันทั้งในที่แจ้งและที่ลับได้ ก็เพราะทนความเจ็บแสบเคียดแค้นไม่ไหวนั่นเอง เมื่อทนไม่ไหวก็ต้องแสดงการตอบรับให้สาสมใจ โดยการเอาน้ำสกปรกชะล้างสถานที่สกปรก ให้เพิ่มความสกปรกยิ่งเข้าไปอีก ดังท่านว่า เวร

ย่อมไม่ระงับเพราะการก่อเวรตอบกัน นอกจากจะเป็นการส่งเสริมเวรให้ทวีรุนแรงยิ่งขึ้นถ่ายเดียว

นี่แลเวรที่ก่อกันขึ้นด้วยการทำชั่วตอบกัน จึงไม่มีวันสิ้นสุดยุติลงได้ ถ้าต่างให้อภัยกัน อดกั้นขันติต่อกัน ความโกรธแค้นต่างๆ ที่เกิดขึ้นชั่วขณะก็ย่อมดับลงเอง เพราะไม่มีเครื่องส่งเสริมให้กำเริบได้อีก เรื่องก็เลิกแล้วกันไป ทีท่านทีเราย่อมมีทางพลั้งเผลอได้ด้วยกัน เพราะเป็นมนุษย์ปุถุชนด้วยกัน เมื่อต่างให้อภัยกันต่างก็อยู่ด้วยกันเป็นผาสุก สมกับมนุษย์เราเป็นสัตว์ขี้ขลาดหวาดกลัวยิ่งกว่าสัตว์บางชนิดซึ่งอยู่ลำพังตัวเดียวก็ได้ ส่วนมนุษย์เราอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องวิ่งหาคนคนนั้นคนนี้เพื่อนฝูงยุ่งไปหมด

การสร้างบ้านสร้างเมืองอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นกอ ก็เพราะความขี้ขลาดของคนเรานั่นเอง แต่ชอบอวดตัวว่าเก่งกล้าสามารถเสมอ ไม่เคยยอมตัวบ้างเลย เมื่ออยู่ด้วยกันก็ชอบทะเลาะกัน แก่งแย่งกัน อวดดิบอวดดีต่อกัน ทั้งที่หาของของดีในตัววันยังค่ำไม่เคยเจอ ทางที่ถูกควรมีความรักสงสารกัน เกรงอกเกรงใจกัน เคารพนับถือกัน รักษาน้ำใจกัน ดังนั้นหลักศีลธรรมอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวเกี่ยวเกาะทางจิตใจของมวลมนุษย์ จึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับมนุษย์ผู้ต้องการความร่มเย็นผาสุก ศีลธรรมแผ่ไปกว้างเพียงไรโลกย่อมมีความสงบสุขมากเพียงนั้น

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะประกาศธรรมสอนสัตว์โลก ก็เพราะพระเมตตาสงสารนี่แลสะเทือนพระทัย ฉะนั้นความเมตตาจึงเป็นธรรมที่มีคุณค่ามากเหนือสิ่งใดๆ อะไรก็ตามที่ความเมตตาสงสารนำหน้า จะเป็นความร่มเย็นแก่ผู้เกี่ยวข้องไม่มีประมาณ โลกเราถ้าขาดความเมตตาเสียอย่างเดียว ย่อมตัดญาติขาดมิตรกันได้ แม้ที่สุดพ่อแม่กับลูกก็เป็นอื่นไปได้อย่างไม่มีปัญหา โดยไม่ต้องพูดถึงส่วนอื่นผู้อื่นที่มีความเกี่ยวข้องกันเล็กน้อยเลย

เวลานี้เราทั้งหลายเข้ามาสมัครเป็นลูกเสือรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะเพื่อเป็นกำลังของชาติ กำลังหนึ่งๆ บวกกับกำลังหนึ่งๆ เข้าก็เป็นพลังมากไปเอง กำลังนี้แลเป็นเครื่องรักษาประเทศชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ความเป็นเอกราชในแผ่นดินถิ่นอาศัยคือความเป็นเอกราชในการปกครองตัวเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั้งชาติปรารถนากัน เพราะไม่อยู่ใต้อำนาจการกดขี่บังคับของผู้ใด ต่างปกครองตัวเองโดยอิสระ คนเราเมื่ออิสระย่อมเป็นสุข

ประเทศชาติเป็นสมบัติของเราทุกคนซึ่งจะต้องช่วยกันป้องกันรักษา และเป็นของใหญ่ เป็นสมบัติกองใหญ่ทั่วทั้งแผ่นดิน ลำพังคนเดียวไม่อาจรักษาให้ปลอดภัยได้ จึงต้องอาศัยคนของชาติช่วยกันรักษาด้วยความสามัคคี อย่าให้แตกร้าวด้วยการยุแหย่

ต่าง ๆ ซึ่งมักมีอยู่เสมอในที่ทั่วไป นี่เป็นศัตรูสำคัญที่จะพึงช่วยกันระมัดระวังให้มากเพื่อความมั่นคงของชาติ

ศัตรูนี้เพียงเป็นลมปาก ปากกา แต่เป็นพิษร้ายแรงมาก สามารถทำให้โลกสะเทือนและแตกกระจายได้ ส่วนมากคนจะทะเลาะเบาะแว้งกัน หรือโลกจะเกิดสงครามกัน เจ้าสงครามปาก ปากกามักเข้าทำก่อน สิ่งอื่น ๆ ถึงจะตามมาทำทีหลัง ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนที่รับผิดชอบในชาติอันเป็นสมบัติของตน ควรระวังไม่นิ่งนอนใจ คำว่าชาตินั้นต่างคนต่างเป็นเจ้าของ เพราะต่างคนต่างก็เป็นสมบัติของชาติ จึงต่างคนต่างช่วยกันรักษาด้วยความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ดังที่เคยอธิบายมาแล้ว

ขอย้ำเรื่องลมพิษลมศัตรูอีกครั้งพอเห็นโทษของมัน คือ คำพูดใดของผู้ใดก็ตาม แม้จะเป็นเพียงลมปาก แต่เป็นสิ่งที่เหน็บแนมฝังลึก และยังสังคมให้เปลี่ยนแปลงได้อย่างไม่มีปัญหา เพราะออกมาจากความรู้สึกผู้บงการ เป็นสิ่งที่ให้ร้ายได้ที่สุดก็คือคำพูด ให้ดีที่สุดก็คือคำพูด ต้องได้ระมัดระวังกันอย่างมาก เป็นสิ่งที่ให้โทษให้คุณมากที่สุดก็คือคำพูด ท่านจึงว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ทั้งนี้ก็เพราะปากเป็นหนึ่งในการแสดงออกแก่ผู้อื่นและสังคมนั่นเอง การยุแหย่ก่อกวนทำลายต่าง ๆ ล้วนออกมาจากปากเป็นสำคัญ กล่อมให้คนเคลิบเคลิ้มหลงใหลก็เพราะปาก สอนคนให้เป็นคนดีจนถึงขั้นดีเยี่ยมก็เพราะปาก พูดได้ทุกแง่ทุกมุมทั้งที่ทำไม่ได้ก็คือปาก หลอกคนให้ล่มจมฉิบหายก็คือปากเป็นตัวการสำคัญ

พูดไม่เลือก กินไม่เลือก ก็คือปาก อาหารหวานคาวชนิดต่าง ๆ แทบไม่มีค้างโลกก็เพราะปาก กินแบบไม่เลือก กินไม่หยุดไม่ถอย กินไม่เบื่อไม่รำคาญก็คือปาก ด่าเขาเก่ง ๆ ก็คือปาก อะไร ๆ กว้านมากินจนหมดก็คือปาก ปากจึงเป็นราวกับยักษ์ตัวมีเล่ห์เหลี่ยมร้อยสันพันคมที่สุด แต่พวกเราก็ไม่สะดุดใจ คิดเห็นภัยของปากกันบ้างพอได้สำรวม เพียงลมปากผิวออกมาก็เชื่อกันแบบล้มระนาวหลับสนิท ไม่นึกเข็ดกันบ้างในสิ่งที่ปากทำพิษ ฉะนั้นปากจึงมีอำนาจมาก สามารถกล่อมคนให้หลับทั้งเป็นได้ไม่เลือกหน้า จึงขอฝากท่านทั้งหลายไปพิจารณาซึ่งอาจเกิดประโยชน์แก่ตัวท่านเองและส่วนรวม

การเรียนและการฝึกอบรมต่าง ๆ ก็เพื่อความเจริญของตัวและของชาติซึ่งเราทั้งหลายทราบกันดี เวลานี้เราเป็นลูกเสือของชาติเพื่อทำประโยชน์ให้บ้านเมือง จงพากันตั้งหน้าปฏิบัติกิจการนั้น ๆ ด้วยความพร้อมเพรียงสามัคคี เพราะความสามัคคีเป็นยอดแห่งกำลังทั้งหลาย จึงกรุณาเห็นคุณค่าแห่งความสามัคคีว่า สามารถยังกิจการนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างใจหมาย อนึ่งบ้านเมืองจะตั้งอยู่ได้จีรังถาวรและสงบร่มเย็น ย่อมอาศัยคนของชาติเป็นผู้สงวนรักษา เป็นผู้มีซื่อมีแป มีขนบธรรมเนียม มีกฎข้อบังคับสำหรับชาติของตน ประพฤติตัวอยู่ในขอบเขตเหตุผลอรรถธรรมต่าง ๆ ไม่ดื้อดึงฝ่าฝืน

ต่างคนจะมีความผาสุกร่มเย็น การทำลายล้างผลาญกัน การฉกลักปล้นจี้ การคดโกงรีดไถ การเอารัดเอาเปรียบกัน การหลอกลวงต้มตุ๋นเพื่อนมนุษย์ตาดำๆ ด้วยกันเหล่านี้ มิใช่เป็นของดีที่น่าชมเชย และมิใช่ทางแห่งความสงบเย็นของบ้านเมือง แต่เป็นการทำลายจิตใจและสมบัติของผู้อื่นให้เสียหายและเกิดความเคียดแค้นขุ่นเคือง นั่นมิใช่ทางของผู้จะยังชาติให้เจริญ มิใช่ผู้รักชาติและญาติมิตรเพื่อนฝูงจะพึงสนใจทำ

ทุกคนที่มานั่งอยู่ที่นี่ก็ดี เป็นเด็กก็ดี ผู้ใหญ่ก็ดี อย่าลืมว่าเราทุกคนต่างมีพ่อมีแม่เป็นแดนเกิดและเลี้ยงดูให้ความอุปการะมาด้วยดีแล้วด้วยกัน เราเกิดทีแรกไม่สามารถรู้สึกตัวว่าเราเป็นมนุษย์หรือเป็นอะไร ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นผู้เลี้ยงดูรักษา และรักษามาแต่อยู่ในครรภ์กระทั่งตกคลอดออกมา ต้องอาศัยพ่อแม่พี่เลี้ยงประคับประคองเรื่อยมา พอเติบโตขึ้นสมควรจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ต่างๆ พ่อแม่ก็ส่งเข้าเรียน เครื่องอุปกรณ์การเรียนต่างๆ แต่ต้นจนอวสานจะหมดมากน้อยเพียงไร คือ ค่าเครื่องเขียนเครื่องเรียน ค่ากระดาษดินสอ ค่าเสื้อกางเกง เครื่องเรียนเครื่องเล่นต่างๆ ตลอดค่าเทอมนั้นๆ และสิ่งจรมาไม่ชนะที่จะนับอ่านได้ เหล่านี้ล้วนเป็นภาระหน้าที่ของพ่อแม่จะต้องรับแบกหามทั้งมวล ตัวเราเองไม่มีอะไรติดตัว

แม้ร่างกายชีวิตจิตใจความเป็นอยู่รอบด้าน ก็พ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเป็นผู้บำรุงรักษาให้ความเจริญเติบโตและปลอดภัย ตลอดความรู้วิชาแขนงต่างๆ ตัวเราเองไม่ปรากฏว่ามีอะไรจะพอนำมาอวดพ่อแม่พอได้ภูมิใจ นอกจากกินกับเล่นและร้องให้ออดอ้อนเคี่ยวเข็ญกวนใจต่างๆ ตามความชอบใจเท่านั้น ไม่มีค่าอะไรเลย มีเพียงสักว่าเป็นคนกับโลกเขา เด็กๆ ในวัยนี้เป็นวัยที่ยุ่งกวนใจมากมาตลอดเวลา ร่างกายนั้นเล็กน่าเอ็นดูสงสารมาก แต่เรื่องก่อกวนวุ่นวายนั้น ไม่ได้เล็กเหมือนร่างกาย มีแต่ใหญ่ๆ โตๆ กันทั้งนั้น จนมาถึงวัยนี้ซึ่งเป็นวัยที่เติบโตพอรู้เดียงสาภาวะบ้าง แต่ยังไม่วายที่จะต้องรบกวนพ่อแม่ด้วยสิ่งต่างๆ มีเครื่องแต่งตัวเป็นต้น แต่เป็นวัยที่ได้เล่าเรียนมาพอสมควรซึ่งเริ่มแต่ ก ไก่ ข ไข่ ขึ้นไปประถม มัธยม ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอกก้าวขึ้นสู่ขั้นปัญญาชน

เพื่อให้สมเกียรติสมภูมิของปัญญาชน พวกเราจงอย่าพากันลืมบุญคุณของพ่อแม่ผู้เลี้ยงดูทะนุถนอมเรามาก่อนใครในโลก อย่าลืมครูลืมอาจารย์ และท่านที่เคยมีอุปการคุณต่อเรามา จงระลึกถึงบุญคุณท่านอยู่เสมอ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในตัวในใจเราเวลานี้ ล้วนมีพ่อมีแม่มีครูมีอาจารย์เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นผู้อบรมสั่งสอน เป็นผู้บำรุงส่งเสริมมาก่อนทั้งสิ้น

ผู้ใดเป็นคนอกตัญญู ไม่รู้บุญรู้คุณท่าน เห็นแก่ตัว เห็นแก่ปัจจุบันของตัวว่ามีความรู้ความฉลาดพอตัว ไม่ก้มหัวลงนอบน้อมท่านผู้มีคุณแก่ตน ไม่คำนึงถึงท่านผู้มี

พระคุณแก่ตน ผู้นั้นเป็นคนขวางโลกหาความเจริญมิได้ เหมือนต้นไม้ที่ตายยืนต้น ปราศจากดอกผลและใบที่ให้ความร่มเย็นฉะนั้น กรุณาทุกท่านจดจำไว้อย่าให้เป็นบุคคลประเภทไม้ที่ตายยืนต้นดังที่กล่าวมา จะเป็นโมฆบุรุษโมฆสตรีไปตลอดวันตาย และเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจเกลียดชัง เอือมระอา ไม่ปรารถนาของเพื่อนมนุษย์ผู้ดีทั้งหลาย

ขอย้ำอีกครั้งว่า เราทุกคนเกิดมาจากพ่อจากแม่ ได้รับความรู้วิชามาจากครูจากอาจารย์ เราอย่าลืมตัวถือว่าตนเก่งกล้าสามารถ บทเวลาพลาดท่าจะเสียคนคือเรา ซึ่งเป็นความเสียอย่างมากกว่าสิ่งอื่นๆ ยิ่งเวลานี้โลกกำลังเปลี่ยนแปลงวกวนสับสนกันมาก จนแทบมองไม่ทัน เพราะความรู้วิปริตผิดธรรมดาไปต่างๆ ถ้าจะมีใครผู้ใดมาพูดว่าเวลานี้โลกกำลังเป็นบ้าดังนี้ ก็ไม่น่าจะผิด ยังน่าชมเชยเสียด้วยว่า เขาพูดถูกกับความจริงที่กำลังเป็นอยู่ เพราะสิ่งไม่น่าจะเป็นไม่น่าจะเกิดมันก็เป็นมันก็เกิดขึ้นได้ นับแต่เกิดมาก็นานพอสมควรยังไม่เคยพบเคยเห็น ก็ได้พบได้เห็นเสียแล้วกับโลกปัจจุบันนี้

เช่นเด็กๆ เป็นต้น เอะอะก็จับครูอาจารย์เข้าห้องขังเหมือนนักโทษบ้าง ฟ้องขับไล่ครูไล่อาจารย์ออกบ้าง ให้ยุ่งและแหลกเหลวไปหมด เที่ยวยุแหย่ก่อกวนสถานที่สงบให้ลุกเป็นไฟไปบ้างเป็นต้น แรกๆ ที่ทำก็รู้สึกว่าดีมีเหตุผลน่าชม พอต่อมาก็เลยลืมตัวเห่อกันใหญ่จนลืมผู้ใหญ่ที่ดี ลืมครูลืมอาจารย์ลืมพ่อลืมแม่ เมื่อขืนเป็นอย่างนี้อยู่ ต่อไปจึงน่ากลัวเด็กๆ เห่อๆ บ้าความรู้เหล่านี้ จะจับพ่อจับแม่เข้าห้องขังนะนี่นะ โดยให้ข้อหาว่าพ่อแม่เป็นคนขวางโลกบ้าง คนครึ ล้าสมัยบ้าง เป็นคนงกๆ งันๆ อายเพื่อนฝูงบ้าง เรื่องเหล่านี้จะเป็นได้จริงถ้าไม่พากันรู้สึกตัวเสียแต่บัดนี้ แล้วแก้ไขเสีย อย่าทันให้เรื่องบัดสีโลกพินาศมันเกิดขึ้น เพราะหัวทันสมัยไฟประลัยกัลป์เครื่องเผาโลก

เพราะโลกเวลานี้กำลังหมุนตัวเข้าไปสู่.....อะไรบอกไม่ถูก ความรู้ที่เรียนมาก็กลัวจะเป็นเครื่องมือของความโหดร้ายทารุณเป็นผู้ใช้ เป็นผู้พาแสดงออก สุดท้ายความรู้ท่วมหัวจะเอาตัวไปไม่รอด จึงขอได้โปรดพิจารณาตรองเหตุตรองผลด้วยความรอบคอบ เพราะประเทศชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งมีค่ามาก ไม่ควรจะทำอะไรด้วยการเห่อเหิม ด้วยความสนุก ด้วยความอยากเด่นอยากดัง โดยเอาชาติเข้าเป็นเครื่องมือ เมื่อเสียไปแล้วจะไม่มีปัญญาเอากลับคืนได้

ความถูกต้องดีงามที่สามารถระงับดับทุกข์เข็ญเวรภัยทั้งหลายได้นั้น ทางหลักพุทธศาสนาท่านสอนไว้โดยถูกต้องตายตัวอยู่แล้วว่า บุพการีของเราคือใคร คือพ่อแม่ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูเรามาแต่วันเกิดจนบัดนี้นั่นแล ในโลกมนุษย์เราไม่มีใครกล้าเสียสละ ไม่มีใครที่จะรักสงสารบุตรธิดาสุดซึ้งยิ่งกว่าพ่อกับแม่ ท่านทั้งสองนี้เป็นบุคคลที่บุตรธิดาทั้งหลายจะควรคิดระลึกถึงพระคุณเป็นอย่างมากกว่าใครๆ แต่มักไม่ค่อยสนใจคิดกัน

ความไม่ค่อยคิดถึงบุคคลสำคัญ จึงเป็นเหตุให้เด็ก ๆ ลืมตัวเย่อหยิ่งจองหองเวลาค่อย ๆ เติบโตขึ้นมา เพราะลืมนึกในเวลาเป็นเด็กที่เคยสร้างอำนาจบาตรหลวงบนหัวพ่อแม่ คือลูกแต่ละคนล้วนเป็นเจ้าอำนาจทีเดียวละ ที่จะกดขี่บังคับพ่อแม่ให้ทำตาม ตามความชอบใจของตน ในทุกสิ่งที่ตนต้องการแม้สิ่งไม่ควร ยิ่งตัวเล็ก ๆ ยิ่งมีอำนาจมาก

พ่อแม่ที่แสนอดแสนทนจนเป็นที่น่าสงสาร อุตส่าห์ทำตามใจลูกแทบทุกอย่าง เพราะความรักความเอ็นดูสงสารเห็นว่าเป็นเลือดเนื้อในหัวอกของตน ลูกว่าอย่างไร ชี้ให้เป็นนกก็เป็นนกมา ชี้ให้เป็นกาก็เป็นกามา ทั้งที่พ่อแม่ไม่ได้เป็นนกเป็นกา ลูกชี้ให้เป็นอะไรก็จำต้องให้เป็นสิ่งนั้นมาจนได้ คือต้องวิ่งเต้นขวนขวายหามาให้ตามใจ ไม่งั้นเสียงเล็ก ๆ จะแผดก้องขึ้นมาในขณะนั้น ลูกคนหนึ่ง ๆ ล้วนเคยเป็นข้าหลวงใช้อำนาจต่อพ่อแม่มา เคยบังคับบัญชาพ่อแม่เอาตามชอบใจเรื่อยมา จนโตขึ้นบ้างค่อยลดอำนาจลงมาอยู่ในตำแหน่งอำนาจขั้นนายอำเภอ นายตำบลคือกำนัน ลดลงมาแค่ผู้ใหญ่บ้านและเป็นเจ้าอำนาจใหญ่โตในครอบครัว

ยิ่งลูกคนเล็ก ๆ นั่นแลยิ่งเป็นผู้ทรงอำนาจสิทธิ์ขาดแต่ผู้เดียวในครอบครัว บงการว่าอย่างไรต้องให้เป็นอย่างนั้น ถ้าไม่ได้อย่างใจก็ร้องไห้ตาเป็นไฟไปเทียวละ พ่อแม่จำต้องวิ่งเต้นขวนขวายหามาให้ได้ดั่งใจ ลูกคนหนึ่ง ๆ ต้องเคยครองตำแหน่งข้าหลวง ตำแหน่งนายอำเภอ ตำแหน่งกำนัน ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาเป็นเวลาหลายปี กว่าจะลดตำแหน่งลงมาบ้างพอดูได้ แต่จะลดลงไปเป็นฐานะชาวบ้านธรรมดาระหว่างพ่อแม่กับลูกนั้นเป็นไม่ยอมเด็ดขาด จนวันตายจากกันระหว่างพ่อแม่กับลูก ต้องเป็นนายเหนือหัวพ่อแม่อยู่นั่นเอง เรื่องมันเป็นอย่างนี้ แม้ผู้เทศน์และท่านผู้ฟังทั้งหลายก็แน่ใจว่าต้องเคยครองอำนาจหน้าที่เป็นผู้ว่าราชการครอบครัว นายอำเภอครอบครัว กำนันครอบครัว ผู้ใหญ่บ้านครอบครัวมาแล้ว นิสัยนั้นจึงติดมาด้วยการเอารัดเอาเปรียบพ่อแม่โดยไม่มีเจตนา

เพราะหลักธรรมชาติระหว่างพ่อแม่กับลูก ๆ หากผูกพันกันมาเอง ไม่ว่าที่ไหน ๆ ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพื่อความถูกต้องเหมาะสมและดีงาม สมกับพ่อแม่เป็นผู้บังเกิดเกล้าและเคยมีพระคุณแก่ลูก ๆ ทั้งหลายมา ลูก ๆ อย่าถือสิทธิจนเกินไป อย่ากดขี่ข่มเหงพ่อแม่จนเกินไปแม้ไม่มีเจตนา เพราะผิดวิสัยของลูก ๆ ที่อยู่ใต้ร่มเงาแห่งบุญคุณของท่านที่อุปการะมาก่อน การถืออำนาจเพราะอาศัยความเป็นลูก และความรักเมตตาของพ่อแม่ เป็นเครื่องมือเคี่ยวเข็ญดุด่าท่านตามความชอบใจแต่เล็กจนโตนั้นเป็นความผิดถนัดของลูก ๆ ทั้งหลาย บางคนทะเลาะกับพ่อแม่ด้วยความเห่อเหิมลืมตัวก็มีไม่น้อย สาเหตุเพราะความทะเยอทะยาน เห็นเพื่อนเขามีอะไรอยากมีอยากได้และรบกวนพ่อแม่ด้วยวิธีต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงฐานะของเขาของเราบ้างเลย

อยากได้เงินเท่านั้น อยากได้สิ่งนี้เท่านี้ ยุ่งไปหมด พ่อแม่อกจะแตก เลี้ยงมาก็ยากพอแล้วยังเลี้ยงไม่รู้จักเติบโตสักที น่าเอือมจริงๆ กับลูกประเภทลอก ประเภทลาก ประเภทเลิกเหล่านี้ กรุณาทุกท่านฟังและนำไปพิจารณาด้วยดี เพราะการเลี้ยงคนเป็นภาระหนักมากกว่าเลี้ยงสัตว์ ใครยังไม่ทราบกองทุกข์อันใหญ่หลวง พอได้เลี้ยงลูกสักคนสองคนก็ทราบเอง การกล่าวทั้งนี้มิได้มุ่งจะติเตียนลูกๆ ทั้งหลาย แต่กล่าวตามความเป็นจริงที่เป็นมาทั่วโลกดินแดน แม้ผู้แสดงเองก็เคยโดดขึ้นนั่งถ่ายนอนถ่ายบนหัวบนตักพ่อแม่มาแล้วอย่างชำนาญไม่มีใครหาญสู้ได้ การกล่าวทั้งนี้ก็เพื่อบรรดาเราทั้งหลายที่เคยเป็นลูกของพ่อแม่มาแล้ว ได้สำนึกตัวกลัวบาปกันบ้าง ที่เคยเอาพ่อแม่เป็นบ่อยกลางเรือนมานาน จะไม่เย่อหยิ่งจองหอง ไม่ชิงสุกก่อนห่ามไปเสียทุกอย่าง แม้ยังไม่ถึงกาลอันควรและมิใช่ฐานะที่จะทำ

พ่อแม่ทั้งสองแม้จะยากจนข้นแค้นขนาดไหน ก็พยายามตะเกียกตะกายเลี้ยงลูกมาอย่างสุดกำลังด้วยกัน บรรดาเราทั้งหลายที่มารวมกันเป็นจำนวนมากเวลานี้ล้วนเคยเป็นเด็กที่พ่อแม่เลี้ยงดูแทบเป็นแทบตายมาด้วยกันทั้งสิ้น อย่าเข้าใจว่าเป็นเทพเจ้ามาจากสวรรค์วิมานโอปปาติกะที่ผุดเกิดขึ้นเองโดยปราศจากผู้ให้กำเนิดเลี้ยงดูเลย แต่เติบโตขึ้นมาด้วยความทุกข์ลำบากแทบเป็นแทบตายของท่านนั่นเอง กว่าจะปรากฏตัวเป็นผู้ใหญ่ เป็นนักเรียนนิสิตนักศึกษา เป็นอาจารย์ หรือเป็นอะไรๆ อยู่เวลานี้ พูดง่ายๆ ว่าพวกเราเติบโตขึ้นมาจากกองทุกข์ของพ่อแม่ที่ยากแค้นแสนเข็ญ และแสนอดแสนทนนั่นแล จะได้พ่อแม่เศรษฐีมีทรัพย์สมบัติราวน้ำมหาสมุทรทะเลมาจากไหน นอกจากจิตใจที่เต็มไปด้วยความรักความเอ็นดูยิ่งกว่าน้ำมหาสมุทรทะเลหลวง ไม่มีวันเวลาลดลาเหือดแห้งเท่านั้น

ลูกคนหนึ่งๆ ที่เกิดมานั้น ถ้าจะทำสถิติลงบัญชีจับจ่ายสำสำหรับลูกคนนั้นๆ ไว้ต้องหมดไปอย่างมากมาย จะตกใจไม่อาจรวมบัญชีรายจ่ายได้ เพราะมากต่อมากไหลออกทุกทิศทุกทาง ไม่นิยมหน้าแล้งหน้าฝนแต่ต้นจนอวสาน แต่ไม่มีพ่อแม่คนใดกล้าลงบัญชีไว้ เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นไม่มีคุณค่ายิ่งกว่าความรักความสงสารลูก ซึ่งเป็นเลือดเนื้อในหัวอกของตน ลองคิดดู พ่อแม่คนหนึ่งมีลูกกี่คน ซึ่งจะต้องเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อลูกนั้นๆ กว่าจะเติบโตพอรู้เดียงสาภาวะเป็นผู้เป็นคนกับเขา พอให้พ่อแม่เบาใจบ้าง แถมลูกบางคนยังเลี้ยงไม่มีวันเติบโตอีกด้วย คอยกัดแทะพ่อแม่อยู่ตลอดไปจนตายไปด้วยกัน เราท่านผู้เป็นลูกจึงควรอายตัวเองบ้าง อย่าถือว่าตัวฉลาดเกินพ่อแม่ครูอาจารย์เสียเรื่อย

พระคุณของท่านครอบกระหม่อมจอมขวัญพวกเรา มาแต่เริ่มแรกเข้าสู่ครรภ์จนถึงปัจจุบันนี้ ท่านจึงให้นามว่า พ่อแม่เป็นพรหมของบุตรทั้งหลาย คือรักก็รักด้วยความ

บริสุทธิ์ใจ เอ็นดูสงสารด้วยความบริสุทธิ์ใจ เสียสละเพื่อความอนุเคราะห์ทุกอย่างด้วยความบริสุทธิ์ใจทั้งสิ้น ไม่มีกลมายาเคลือบแฝงอยู่เลย แม้ลูก ๆ จะมีความเจริญรุ่งเรืองเพียงใด ความอาลัยสงสารของพ่อแม่ไม่เคยจืดจางไปเลย เพราะฉะนั้นลูกคนใดที่มีความอกตัญญูต่อพ่อแม่ที่มีพระคุณแก่ตน จึงเป็นลูกที่ฉิบหายล่มจม ทั้งที่เข้าใจว่าตนเจริญอยู่นั่นแล ไม่มีทางเจริญรุ่งเรืองเช่นมนุษยธรรมทั้งหลายที่เป็นความชุ่มเย็น มีสมบัติเงินทองก็เท่ากับมีไฟเผาบ้าน เผาหัวใจอยู่ตลอดเวลา เพราะการทำลายแดนเกิดผลต้องเป็นบาปอย่างหนักไม่มีใครช่วยได้ นี่เป็นหลักธรรมอันถูกต้องตายตัวมาดั้งเดิมที่ปราชญ์ท่านสอนไว้

ใครไม่อยากตกนรกทั้งเป็น จงรู้จักบุญคุณและเป็นบุตรกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ย่อมจะเจริญรุ่งเรืองเยี่ยงมนุษย์พลเมืองทั้งหลาย ธรรมท่านสอนให้คนรู้จักบุญคุณของท่านผู้มีคุณแก่ตน มีพ่อแม่ครูอาจารย์เป็นต้น ใครที่เคยเลี้ยงดูเรามา ครูอาจารย์ใดที่เคยอบรมสั่งสอนเรามา เราควรเคารพนับถือท่านและช่วยเหลือท่านในเวลาจำเป็น ไม่ทำตัวแข็งกระด้าง ไม่ทะนงตน ไม่อวดตนว่ามีความรู้และฐานะสูง ควรระลึกในพระคุณท่านอยู่เสมอ ในฐานะเราที่เป็นลูก และเป็นลูกศิษย์ท่าน ระหว่างพ่อแม่กับครูอาจารย์เราต้องถือว่าเป็นใหญ่กว่าเราเสมอ เช่นเดียวกับภูเขาแม้จะสูงขนาดไหน ย่อมจะอยู่ต่ำกว่าฝ่าเท้าของคนที่เดินขึ้นภูเขาอยู่โดยดี มีดพร้าแม้จะคมกล้าเพียงไร ย่อมปราศจากหินลับไปไม่ได้ ลูกศิษย์จะมีความรู้สูงส่งเพียงไร ก็ย่อมไปจากครูอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทให้

ฉะนั้นท่านจึงสอนให้เคารพพ่อแม่ครูอาจารย์ เป็นพื้นฐานของมนุษย์ผู้ดีทั้งหลาย คนดีที่โลกผู้ดีทั้งหลายชมเชย ย่อมเป็นผู้อ่อนโยนทางมารยาท รู้จักสูงรู้จักต่ำ รู้จักความเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย รู้จักสัมมาคารวะซึ่งกันและกัน เพราะมนุษย์เราไม่เหมือนสัตว์ ย่อมถือความเคารพนับถือกันเป็นจารีตประเพณี เฉพาะอย่างยิ่งเมืองไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาและถือความเคารพเป็นสำคัญ เช่นพระแม้บวชในเวลาเดียวกัน แต่ก่อนกันเล็กน้อยก็ต้องเคารพกัน ถือผู้บวชก่อนเป็นอาวุโส คือแก่กว่าผู้บวชทีหลัง ย่อมเป็นภันเตคืออ่อนกว่า และเคารพกันเป็นลำดับลำดาไม่ถือตัว จะออกมาจากตระกูลใดก็ต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมวินัย คือเคารพต่อผู้บวชก่อนเสมอ เว้นเฉพาะกรณีที่ควรเว้นเท่านั้น แต่จะขอผ่านไปไม่อธิบาย เวลาไม่พอ

ปัจจุบันนี้สังคมกำลังวุ่นวาย ไม่ว่าที่ไหนยุ่งตาม ๆ กันไปหมดแทบไม่เป็นผู้เป็นคน ปรากฏแต่สิ่งแสลงตาแทงใจให้ขุ่นมัว เด่นด้วยความเห็นแก่ตัว พวกพ้องของตัว เด่นด้วยความโลโภ โทโส โมโห เข้าชักจูงเป็นส่วนมาก ทั้งนี้เพราะจิตใจวุ่นวายขาดการอบรมในทางที่ถูกที่ควร ถึงได้พาคนให้เดือดร้อนวุ่นว่ายมาก แต่ใจคนร้อนไม่

เหมือนใจของสัตว์ร้อน ฉะนั้นความกระทบกระเทือนจึงมีมาก หากใจได้รับการอบรมด้วยศีลด้วยธรรมบ้างพอประมาณ ย่อมจะเกิดความสงบสุขได้ไม่วุ่นวายนัก ที่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสายแทบจะหาที่ยับยั้งตั้งตัวไม่ได้ ก็เพราะจิตใจขาดการอบรมในทางที่ดีคือศีลธรรม

เฉพาะเมืองไทยเราเป็นเมืองพระพุทธศาสนา ซึ่งควรจะได้รับการอบรมศีลธรรมพอประมาณ พ่อแม่ของเราก็เป็นคนวัดเป็นลูกศิษย์พระเรื่อยมาแต่ปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน เราเกิดมาก็เกิดจากพ่อแม่ซึ่งเป็นลูกของพระ เราควรจะได้เป็นลูกเป็นหลานพระบ้าง เข้าใกล้พระใกล้สงฆ์ศึกษาปฏิบัติศีลธรรมกันบ้าง พอเป็นน้ำเลี้ยงหัวใจที่แห้งผากจากธรรม มีแต่ความโลภโกรธหลงเข้าจับจองเต็มหัวใจ ใจจึงมักเป็นไฟประจำตนอยู่เสมอ การเหินห่างจากวัดจากศีลธรรมไม่ใช่ของดี เพราะเป็นการลดคุณค่าของใจคุณค่าของตัว ให้ด้อยลงโดยลำดับ ส่วนโทษทัณฑ์นับวันทวีรุนแรงขึ้น เราและโลกก็นับวันจะร้อนเป็นไฟไปตาม ๆ กัน จนหาความสงบเย็นไม่เจอ

ศีลธรรมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นมาก คนไม่สนใจกับศีลกับธรรม จิตใจย่อมไม่มีหลักยึด และเป็นไปอย่างเลื่อนลอยทั้งปัจจุบันและอนาคต คุณค่าของคนก็สักแต่ชื่อหาความจริงสาระไม่มีในตัวคน หากเรามาโดนเข้าเช่นนี้ใครจะคิดอย่างไรบ้าง เพราะใคร ๆ ไม่ปรารถนาความเคว้งคว้าง ไม่มีความหมายภายในตัวเมื่อเป็นเช่นนั้น ซึ่งใครไม่ปรารถนาอยู่แล้ว ก็ควรปฏิบัติรักษาตัวด้วยความดีงาม คือศีลธรรม เพื่อเป็นเครื่องค้ำประกันความมีคุณค่าสาระของตนเสียแต่บัดนี้ ซึ่งยังเป็นกาลอันควรอยู่จะไม่เสียใจภายหลัง การขาดศีลธรรมภายในใจไม่เพียงอยู่เฉย ๆ สบาย ๆ แต่จะเป็นการเพิ่มพูนความชั่วทั้งหลายให้มากมูนยิ่งขึ้นในเวลาเดียวกัน ผลแห่งความชั่วจะแสดงสิ่งไม่พึงปรารถนาขึ้นกับใจ และเหยียบย่ำทำลายใจให้เกิดความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ที่ไม่คาดฝัน

ศาสนธรรมคือเครื่องส่งเสริมหมู่ชนผู้นับถือและปฏิบัติ ให้เป็นคนดีมีหลักเกณฑ์ภายในตัว และหน้าที่การงานทุกแผนก ยังผู้ปฏิบัติตามให้มีความสงบเย็น มีเหตุมีผลต่อกิจการทั่วไป ไม่มีบทใดแง่ใดแสดงการกดถ่วงโลกให้ด้อยความเจริญ ดังที่มีปัญหาขัดแย้งกับธรรมอยู่เสมอมา การเข้าใจเช่นนั้นคือความไม่เข้าใจศาสนา ไม่เข้าใจธรรมอันแท้จริง จึงตำหนิติเตียนแบบผิด ๆ ถูก ๆ สุ่ม ๆ เดา ๆ ซึ่งเป็นการทำลายตนมากกว่าการทำลายตนนั้น ไม่จำต้องนำศาสนามาเป็นเครื่องมือก็ทำได้ ถ้าสมัครใจอยากทำ เพราะศาสนามิได้เป็นเครื่องมือของการทำชั่ว แต่เป็นเครื่องมือในการทำดีเพื่อคนดีต่างหาก

หลักของพุทธศาสนาเกิดจากท่านผู้วิเศษเหนือสามัญชนธรรมดา คือพระพุทธเจ้า เพราะคนทั้งหลายมีกิเลสเต็มตัว การมีกิเลสเต็มตัวจะว่ามีความชั่วเต็มใจก็ไม่น่าจะ

ผิด แต่พระพุทธเจ้าไม่มีกิเลสภายในพระทัยคือใจ เป็นพระทัยที่บริสุทธิ์ การนำธรรมออกสั่งสอนโลก จึงนำออกด้วยความบริสุทธิ์ สอนด้วยความบริสุทธิ์และถูกต้องแม่นยำ โดยมีพระเมตตาเป็นพื้นฐานในพระทัย จึงไม่มีคำพูดของผู้ใดที่จะถูกต้องแม่นยำยิ่งกว่าพระวาจาของพระพุทธเจ้า การสั่งสอนโลกก็สอนตรงต่อความจริงและถึงจุดที่หมายแต่ธรรมขั้นต้น จนถึงวิมุตติพระนิพพาน ศาสนธรรมจึงเป็นเครื่องส่งเสริมสัตว์โลกผู้ปฏิบัติตามให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ ไม่มีการกีดขวางหรือทำลายจากศาสนา

ฉะนั้นศาสนธรรมจึงเป็นจุดรวมหัวใจของพุทธศาสนิกชน นับแต่พุทธกาลมาตลอดปัจจุบัน ไม่ยังผู้นับถือให้ผิดหวังทั้งเหตุและผลแต่ต้นจนอวสาน ไม่มีคำพูดใดของท่านผู้ใด จะทรงมัชฌิมาเสมอต้นเสมอปลายได้ ดังพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่สั่งสอนเวไนย ฉะนั้น พุทธบริษัทจึงตายใจในการนับถือและปฏิบัติตามตลอดมา

กรุณาทุกท่านทำความเข้าใจระหว่างตนกับศาสนา คำว่าศาสนานั้น อยู่ที่ไหนกันแน่ ศาสนาอันแท้จริงคืออะไร และอยู่ที่ไหนเวลานี้ ใครจะเป็นผู้ทำลายศาสนาและฟื้นฟูศาสนา การทำลายศาสนานั้นทำลายที่ไหน และการเจริญของศาสนาจะเจริญกันที่ไหนจึงจะถูกตามจุดความจริง จะขอเรียนชี้แจงให้ท่านทั้งหลายทราบถึงการทำลาย และการเจริญศาสนาอันเป็นจุดความจริงทั้งสองอย่าง การทำลายและการฟื้นฟูศาสนานั้น จะทำลายและฟื้นฟูที่ไหน ถ้าไม่ทำลายและฟื้นฟูที่ตัวเราเอง อันเป็นที่สถิตของศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าผู้รู้จริงเห็นจริง ทรงสอนศาสนาลงที่ใจมนุษย์เรานี้เท่านั้น ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลาน ก็เป็นเพียงตำราของศาสนา ศาสนาอันแท้จริงอยู่กับตัวเราตัวท่านผู้นับถือและปฏิบัติต่างหาก

ถ้าจะเทียบเพื่อหาความจริงกันแล้ว คัมภีร์ใบลานเป็นตำราศาสนา เช่นเดียวกับตำรายาที่ชี้บอกยาขนานต่าง ๆ ให้เอายาชนิดนั้นกับยาชนิดนั้นมาผสมกันแก้โรคประเภทนั้น ๆ เป็นต้น ตัวยาแท้ต้องไปเอาที่อื่น ส่วนตำราเป็นแต่ชี้บอกเท่านั้น เพราะยาแท้ไม่มีในตำรา ศาสนาอันแท้จริงมิใช่ตำรา และไม่อยู่ในตำรา แต่อยู่กับคนผู้นับถือและปฏิบัติศาสนา บรรดาคัมภีร์ใบลานที่จารึกธรรมนั้น ท่านก็เรียกว่าศาสนา เรียกว่าพระธรรมเหมือนกัน โดยเป็นธรรมนอก ธรรมใน คือธรรมนอกตัว ธรรมในตัวเรารวมทั้งสอง ท่านก็ว่าศาสนาเช่นกัน ท่านมิได้ประมาททั้งศาสนานอกและศาสนาใน ที่สถิตอยู่กับตัวเรา ท่านเคารพเสมอกัน เพราะก่อนจะรู้จะเข้าใจศาสนาภายในตัวโดยลำดับจนรู้แจ้งแทงตลอดสัจธรรมภายในตัว ก็อาศัยคัมภีร์ใบลานชี้บอกแนวทางหรือวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ไม่เช่นนั้นก็ปฏิบัติไม่ถูก

ศาสนาอันแท้จริงนั้นอยู่ที่เราท่านผู้ปฏิบัติรักษา ฉะนั้นการทำลายศาสนาก็ชื่อว่าเราทำลายตัวเราเอง การปฏิบัติศาสนาให้เจริญก็ต้องปฏิบัติที่ตัวเราเองเช่นกัน คือเจริญ

ด้วยความประพฤติ ทางกายก็ทำให้ถูกต้องดีงาม สมกับเราเป็นพลเมืองดีของชาติและเป็นพุทธบริษัทของพระพุทธเจ้า ทางวาจาก็พูดให้มีเหตุมีผลมีต้นมีปลายมีจุดที่หมาย มีสาระสำคัญที่ควรยึดถือเป็นคติเตือนใจของผู้ฟัง พูดมีจุดมีหมาย ไม่พูดเลื่อนลอยหาความจริงสิ่งสาระไม่ได้ การพูดเป็นสำคัญ พูดให้เป็นก็ได้ พูดให้ตายก็ได้ คือพูดเป็นสารประโยชน์ และพูดทำลายตัวและผู้อื่นให้เกิดความเสียหายไม่มีประมาณ

ปากจึงเป็นต้นเหตุสำคัญในตัวคน เพราะแสดงออกง่ายกว่าทางกายและทางใจ ทางใจก็คิดอ่านด้วยดีก่อนระบายออกมาทางกายทางวาจา ตลอดการกระทำกิจการต่าง ๆ ควรคิดอ่านคำนึงผลได้ผลเสียด้วยดีก่อนค่อยทำลงไป หากจะผิดพลาดบ้างก็สุดวิสัย ยังดีกว่าที่ไม่คิดใคร่ครวญเสียเลย การคิดอ่านด้วยดีแล้ว ถ้าเห็นไม่สมควรก็งดทันทีไม่ฝ่าฝืน จะเคยต่อนิสัย ต่อไปจะกลายเป็นคนคอกแตกแหวกแนวหักห้ามไม่อยู่ ส่วนมากที่เสียไปเพราะทำตามใจชอบ ไม่มีเหตุผลเครื่องทดสอบใคร่ครวญ ทำไป ๆ จึงเสียไปวันละเล็กละน้อย สุดท้ายกลายเป็นเรื่องใหญ่ยิ่งกว่าภูเขา การทำลายศาสนาก็คือการทำลายตนด้วยความประพฤติความรู้ความเห็นที่ไม่ดีนั่นแล นอกจากนั้น ยังเสี้ยมสอนคนอื่นให้ทำไม่ดีเหมือนตนด้วย ที่เรียกว่าทำลายตนด้วย ทำลายผู้อื่นด้วย

การที่ท่านสอนให้คนประพฤติดีปฏิบัติชอบ ก็เพื่อให้คนมีความสุขสงบร่มเย็นนั่นเอง ทั้งนี้เพราะความผิดก็อยู่ที่คน ความถูกก็อยู่ที่คน ความเป็นสุขและรุ่มร้อนอันเป็นตัวผลจึงอยู่ที่คน ศาสนาจึงสอนลงที่มวลมนุษย์ การทำลายศาสนาจึงเป็นการทำลายมวลมนุษย์โดยตรง การปฏิบัติศาสนาจึงเป็นการส่งเสริมตนให้เป็นสุขและเจริญรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรม ถ้าต่างคนสนใจปฏิบัติตามหลักธรรมโดยทั่วกัน โลกจะเป็นโลกที่ร่มเย็นผาสุกและน่าอยู่กว่าที่เป็นอยู่มากมาย เพราะความผาสุกร่มเย็นทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับศีลธรรมทางใจ และวัฒนธรรมทางความประพฤติ มากกว่าด้านวัตถุที่กระสันดิ้นรนจนเลยขอบเขต ซึ่งผลมักเป็นความทุกข์เดือดร้อน ไม่ค่อยเจอความสุขสมหวังกับสิ่งที่ปรารถนาต้องการ

อันวัตถุต่าง ๆ นั้นพอหาได้ไม่ขาดแคลน ใครขยันหามากก็ได้มาก จนกลายเป็นเครื่องส่งเสริมให้ไม่รู้จักเมืองพอดีพอมีความสุขเย็นใจบ้าง แต่ศีลธรรมภายในใจนั้นรู้สึกขาดแคลนมากเวลานี้จนน่าวิตก ถ้ายังจะขาดมากกว่าที่เป็นอยู่เวลานี้ และจิตใจเหือดแห้งจากศีลธรรมมากเข้า โลกจะทนทรงตัวสงบสุขอยู่ได้อย่างไร น่าจะแสดงออกเพื่อเอาตัวรอดทางใดทางหนึ่ง แต่ทางออกนั้น ๆ กลับจะเป็นทางช่วยเสริมทุกข์ให้กำเริบรุนแรงยิ่งขึ้นจนแก้ไม่ไหว ตามหลักความจริงแล้ว ศีลธรรมเท่านั้นจะเป็นเกราะเป็นที่ยึดของจิต เป็นที่ร่มเย็นของโลกไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่า จึงขอฝากศีลธรรม วัฒนธรรมของชาติ

ไทยเราไว้กับท่านทั้งหลาย เพื่อนำไปปฏิบัติด้วยความรักสงวนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กฎหมายเครื่องปกครอง อันเป็นสมบัติล้ำค่าของเราแต่ละคน

ชาติตั้งอยู่ได้คนไทยก็พลอยอยู่ได้ด้วยอิสรเสรี หากชาติล่มจม พวกเราก็พลอยล่มจมไปด้วยแม้ยังไม่ตาย เพราะขาดหลักประกันเป็นอิสระ เราเกิดจากพ่อแม่ มีพ่อแม่เป็นผู้ปกครองให้ความร่มเย็นผาสุก ชาติไทยเราก็เกิดจากความมีพระมหากษัตริย์สืบทอดกันมาแต่เริ่มแรกตั้งเป็นชาติไทย เป็นเมืองไทยขึ้นมา จึงกรุณาพร้อมใจกันสงวนรักษาและเทิดทูนมหาสมบัติเหล่านี้ไว้ด้วยความสามัคคี รักชาติ รักศาสนา รักพระมหากษัตริย์ รักรัฐธรรมนูญ และรักขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติ และรักษาไว้อย่าให้อันตรธานฉิบหายไปเสีย ทั้งที่คนไทยผู้เป็นเจ้าของยังมีอยู่ เหล่านี้คือหัวใจของชาติไทยเรา ที่ทุกคนจะพึงทะนุถนอมจนหัวใจขาดดิ้น กิจใดการใดก็ตามที่จะทำลายคนหมู่มากให้เดือดร้อนเสียหาย พึงระวังกิจการนั้น ๆ อย่าเสาะอย่าแสวง อย่าเรียน อย่าทำ เพราะเป็นการทำลายสมบัติอันใหญ่หลวงให้ล่มจมฉิบหาย

ไม่มีใครจะรักเราและพึ่งเป็นพึ่งตายกันได้ยิ่งกว่าคนในชาติจะพึ่งกัน แม้ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน แต่ความเกี่ยวโยงกันนั้นบ่งบอกอย่างชัดเจนอยู่แล้วว่า เราคือชาติไทยด้วยกันทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชาย เฒ่าแก่ปานกลาง รวมสมบัติทั้งประเทศเป็นของคนไทยทั้งชาติ จึงกรุณารักเนื้อหนังอวัยวะคือชาติของตนยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ความรักกัน ความสามัคคีกันเท่านั้น ที่จะเป็นพลังรักษาชาติให้มั่นคงจีรังถาวรสืบไปตลอดกาล อย่าหลงกลหลอกลวงต่าง ๆ ยิ่งกว่าความรักชาติ รักความสามัคคีในชาติของตน นี่เป็นหลักประกันความอยู่รอดของชาติเรา ศีรษะของคนของชาติเป็นสิ่งที่สูงส่งและมีคุณค่ามาก ระวังอย่าให้คนฉลาดยื่นไม้ยัดใส่มือตีหัวกันและกัน ซึ่งเท่ากับตีหัวเราเองที่ควรระวังอย่างยิ่งกว่าสิ่งใด

ในอวสานแห่งการอบรมนี้ หวังใจว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายพอประมาณ ขอความสามัคคีแห่งชาติ จงเป็นพลังภายในใจของทุกท่าน จงพากันปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบไป ด้วยความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ เป็นแรงดันให้เกิดความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงานทุกด้านที่จะเป็นประโยชน์ตนและสังคมที่เราอาศัย ให้มีความจีรังยั่งยืนสืบไปตลอดกาล สุดท้ายแห่งการแสดงธรรมขอความสวัสดีมงคลจงบันดาลให้ท่านทั้งหลาย ประสบแต่ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน เทอญฯ